

ГОНЧАРУК-ЧОЛАЧ Т. В., ДЖУГЛА Н.В.

ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**Тернопіль
2018**

УДК 321.02

Г65

Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол №8 від 27 червня 2018р.)

Рецензенти:

1. І.П. Мозговий, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Сумського державного університету;
2. А.О. Довгань, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та українознавства Тернопільського національного технічного університету імені І.Пулюя;
3. В.Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Авторський колектив:

д.філос. н., професор Гончарук-Чолач Тетяна Вікторівна,
викладач Джугла Надія Володимирівна

Г65 Гончарук-Чолач Т. В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник / За ред. *Гончарук-Чолач Т.В.* – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018.-250 с.

ISBN 978-966-654-511-7

У навчальному посібнику розглядаються теоретичні основи багато вимірності проявів політичного простору сучасного суспільства, особливостей та тенденцій його розвитку як елемента соціального світу, механізмів структурування, функціонування та його розвитку. Особлива увага приділена засадам соціологічного пояснення політики, системі головних понять та концептів політичної соціології.

Крім лекційного курсу, додається також тематика семінарських занять, підсумкові тести, комплект різнорівневих завдань для самоконтролю, перелік дискусійних проблем, тематики комплексних практичних індивідуальних завдань, рефератів, повідомлень та навчальних тренінгів, а також орієнтовний перелік питань для модульних контрольних робіт та іспиту.

© Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В., 2018

© ТНЕУ, 2018

Вступ.....	4
Структура залікового кредиту з дисципліни «Політична соціологія»	6
Мета і завдання дисципліни «Політична соціологія»	7
Розділ I. ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПОЯСНЕННЯ ПОЛІТИКИ	10
Тема 1. Об'єкт, предмет та методи політичної соціології.....	10
Тема 2. Становлення та сучасний стан політичної соціології в системі наук.....	26
Тема 3. Політика як соціальний феномен	40
Тема 4. Соціологічне вивчення влади	58
Тема 5. Соціально-політичні інститути суспільства	78
Розділ II. СИСТЕМА ГОЛОВНИХ ПОНЯТЬ ТА КОНЦЕПТІВ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ	97
Тема 6. Соціальні нерівності та стратифікація політичного простору. .97	
Тема 7. Соціологічний аналіз політичних еліт, політичних партій та політичних рухів.....	114
Тема 8. Соціологічне вивчення політичної та електоральної поведінки	130
Тема 9. Соціально-політична свідомість та культура	146
Тема 10. Політичний аналіз та прогнозування	163
Розділ III. ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	177
Розділ IV. ПІДСУМКОВІ ТЕСТИ	187
Розділ V. КОМПЛЕКТ РІЗНОРІВНЕВИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	204
Розділ VI. ПЕРЕЛІК ДИСКУСІЙНИХ ПРОБЛЕМ	218
Розділ VII. ТЕМАТИКА КОМПЛЕКСНИХ ПРАКТИЧНИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ	220
Розділ VIII. ТЕМАТИКА НАВЧАЛЬНИХ ТРЕНІНГІВ	222
Розділ IX. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ.....	224
Розділ X. ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ТА ІСПИТУ	226
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА..	229

Даний навчальний посібник представляє собою спробу системного викладання одного з важливих напрямків політичної науки – політичної соціології. Останні роки інтерес до цієї науки в Україні помітно виріс. Це пов'язано з тим, що, по-перше, політична соціологія володіє широкими можливостями аналізу, інтерпретації та пояснення політичних явищ і процесів.

В умовах глибокої трансформації нашого суспільства, що відбувається особливо активно в останні роки, наукові підходи та висновки політичної соціології виявляються не тільки актуальними, але і популярні для наукової спільноти. По-друге, автори даного посібника розділяють позицію частини наукової громадськості нашої країни, яка переконана і підтверджує це своїми науковими дослідженнями – те, що розвиток політичної науки, в тому числі і політичної соціології, є важливим засобом політичної перебудови нашого суспільства. По-третє, без глибокого знання політичної соціології неможливо вести професійну підготовку висококласних аналітиків. Не випадково політична соціологія включена як обов'язкова дисципліна державного виховного стандарту для спеціальності «Політологія».

Даний навчальний посібник підготовлено на основі загальних положень досвіду читання курсу «Політична соціологія» для спеціальності «Політологія» Тернопільського національного економічного університету. Вміст лекційного курсу на протязі ряду років обговорювався на кафедрі філософії та політології даного вузу. Його особливістю є бажання органічно поєднувати загальні підходи і досягнення українських дослідників і вчених західних країн.

У даному посібнику, читачеві запропоновано послідовно розкривати наступні розділи курсу політичної соціології:

– засади соціологічного пояснення політики, що включають в себе освітлення запитань об'єкта, предмет і методів політичної соціології; становлення та сучасний стан політичної соціології в системі наук; політики як соціального феномену; соціологічного вивчення влади; соціально-політичних інститутів суспільства;

– система головних понять та концептів політичної соціології, що включають в себе соціальні нерівності та стратифікацію політичного простору; соціологічний аналіз політичних еліт, політичних партій та політичних рухів; соціологічне вивчення політичної та електоральної

поведінки; соціально-політичну свідомість та культуру, а також політичний аналіз та прогнозування;

– тематику семінарських занять, які включають в себе список рекомендованої літератури;

– підсумкові тести;

– комплект різнорівневих завдань для самоконтролю;

– перелік дискусійних проблем;

– тематику комплексних практичних індивідуальних завдань;

– тематику рефератів та повідомлень;

– тематику навчальних тренінгів;

– орієнтовні питання для модульних контрольних робіт та іспиту.

Сукупність даних розділів навчального курсу дозволить в майбутньому політологам чітко представити те, що в політичній науці іноді називають «рамками політичного життя» і з'ясувати політичні процеси та ті фактори, які на них впливають, а також їх наслідки та роль в суспільстві.

СТРУКТУРА РОБОЧОЇ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ»

1. Опис дисципліни «ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ»

Дисципліна «ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ»	Галузь знань, напрям підготовки/спеціальність, ОКР	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 5	галузь знань – 05 «Соціальні та поведінкові науки»; 24 «Сфера обслуговування»	Дисципліна циклу нормативних
Кількість залікових модулів – 4	спеціальність 055 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», 056 «Міжнародні економічні відносини», 073 «Менеджмент», 074 «Публічне управління та адміністрування», 075 «Маркетинг», 242 «Туризм»	Рік підготовки: <i>Денна – 1</i> <i>Заочна – 0</i> Семестр: <i>Денна – 3</i> <i>Заочна – 0</i>
Кількість змістових модулів – 2	Бакалавр	Лекції: <i>Денна – 30</i> <i>Заочна – 0</i> Практичні заняття: <i>Денна – 30</i> <i>Заочна – 0</i>
Загальна кількість годин – 150		Самостійна робота: <i>Денна – 86</i> <i>Заочна – 0</i> <i>Тренінги – 4</i> Індивідуальна робота <i>Денна – 4</i>

		Заочна – 0
Тижневих годин – 6 з них аудиторних – 2		Вид підсумкового контролю – іспит

**Структура залікового кредиту з дисципліни
«ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ»(денна форма навчання)**

	Кількість годин			
	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота
Змістовий модуль 1. ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПОЯСНЕННЯ ПОЛІТИКИ				
Тема 1. Предмет та методи політичної соціології	2	2	6	
Тема 2. Становлення та сучасний стан політичної соціології в системі наук	2	2	8	
Тема 3. Політика як соціальний феномен	2	2	8	
Тема 4. Соціологічне вивчення влади	4	4	8	1
Тема 5. Соціально-політичні інститути суспільства	4	4	8	1
Змістовий модуль 2. СИСТЕМА ГОЛОВНИХ ПОНЯТЬ ТА КОНЦЕПТІВ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ				
Тема 6. Соціальні нерівності та стратифікація політичного простору	4	4	8	
Тема 7. Соціологічний аналіз політичних еліт, політичних партій та політичних рухів	4	4	10	1
Тема 8. Соціологічне вивчення політичної та електоральної поведінки	4	4	10	1
Тема 9. Соціально-політична свідомість та культура	2	2	10	
Тема 10. Політичний аналіз та прогнозування	2	2	10	1
Разом	30	30	86	4

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Політична соціологія як наукова галузь з'явилася відносно недавно, в середині ХХ ст. на межі поєднання двох цікавих наук: політології і соціології. Вивчення навчальної дисципліни «Політична соціологія» базується на принципах кредитно-модульної системи, яка сприяє систематичній і динамічній роботі студентів над засвоєнням теоретичної дисципліни, з використанням модульної технології навчання та рейтингового оцінювання якості засвоєння навчального матеріалу.

Самостійна робота студентів має дві складові: самостійну підготовку до аудиторних занять і підготовку до модульного контролю.

Поряд з традиційними видами аудиторних занять планується виконання індивідуальної аудиторної роботи під керівництвом викладача, коли проводиться колективне або індивідуальне консультування студентів і модульний контроль.

Навчально-методична карта дисципліни представляє структуру навчального курсу за змістом і видами навчальної діяльності в поєднанні з графіком навчального процесу, календаризованого за термінами вивчення та складання окремих модулів. Кожен з модулів має свою форму контролю у вигляді індивідуальних завдань, виконання яких передбачається в письмовому вигляді з наступним захистом.

Рейтингова система оцінювання дозволяє врахувати як поточну підготовку студентів до аудиторних занять, так і визначати рівень засвоєння навчального матеріалу окремого модуля. Підсумкова (екзаменаційна) оцінка виставляється за рейтинговими показниками, з можливістю її покращення під час семестрового екзамену.

Тематика індивідуальних завдань, зразки контрольних карток, перелік питань, обговорюваних під час контрольних заходів, представлені в навчальній програмі. Подані матеріали дозволяють студенту самостійно планувати терміни та обсяги змістової складової навчальної діяльності, прогнозувати її результативність.

Мета і завдання дисципліни «ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ»

Мета вивчення навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни є надання студентам повноцінної, багатомірної картини проявів політичного простору сучасного суспільства, особливостей та тенденцій його розвитку як елемента соціального світу, механізмів структурування, функціонування та розвитку політичного простору.

Найменування компетентностей, формування котрих забезпечує вивчення дисципліни:

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- принципи взаємодії соціальних спільностей, їх відбиття на характері й способах функціонування політичних інститутів;
- вплив політичного нормування на усталеність структури;
- характер процесів інституціалізації спільності;
- соціальні бази того чи іншого політичного порядку;
- соціальні підстави переходу від одного політичного ладу до іншого.

Студент повинен вміти:

- застосовувати у практичній діяльності закони щодо взаємодії всіх структур і сфер життєдіяльності та політики;
- визначати соціально-політичні потреби, інтереси, діяльність особистості, соціальної групи, етносів, соціальних інститутів і громадських рухів;
- аналізувати з погляду політики соціальні структури та неформальні соціальні інститути, громадську думку.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- визначити співвідношення політичної соціології з іншими науками про політику; місце політичної соціології в системі соціологічних знань;
- розкрити сутність політики з позицій соціологічного аналізу: як сфери суспільного життя; як соціального інституту; як особливого різновиду соціального простору;
- познайомити студентів із основними соціологічними теоріями політики;
- розглянути загальні та специфічні методи теоретичного та емпіричного соціологічного аналізу політики;
- познайомити з головними тенденціями сучасних соціально-політичних процесів.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких результатів навчання:

знати:

- які соціологічні теорії можна застосовувати до аналізу політики;

- місце, роль та функції політики в системі соціальних взаємовідносин;
- структурні характеристики політики як соціального інституту;
- особливості структурування політичної влади;
- стратифікацію та організацію соціально-політичного простору;
- сучасні тенденції розвитку політики, напрямки розвитку політичної соціології;
- властивості політичної свідомості;
- механізми різномасштабного впливу політики на суспільство;
- фактори політичної поведінки та політичної участі.

вміти:

- аналізувати, інтерпретувати та аргументувати методологічні підходи до дослідження факторів соціальної стратифікації у сучасному українському суспільстві;
- самостійно складати та обґрунтовувати проект соціологічного дослідження одного з факторів соціальної стратифікації, добирати та комбінувати різні тактики соціологічних досліджень, адекватні до цілей та завдань наукового проекту;
- складати анотовану бібліографію до певної проблеми.

РОЗДІЛ І. ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПОЯСНЕННЯ ПОЛІТИКИ

ТЕМА 1. ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ ТА МЕТОДИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

План

1. Об'єкт політичної соціології.
2. Предмет політичної соціології.
3. Методи політичної соціології.

1. Об'єкт політичної соціології.

Поява політичної соціології пов'язана з ім'ям Макса Вебера, хоча вже в XIX і XX ст. дослідники аналізували проблеми держави і суспільства. Заслуга ж М. Вебера полягає в тому, що він перший спробував проаналізувати владу, владні відносини з соціологічної точки зору. Ввів класифікацію типів панування в суспільстві.

За визначенням сучасних дослідників В. Виноградова та Н. Головіна політична соціологія – це спосіб вивчення людини та соціальних спільностей у сфері політичного процесу. Відштовхуючись від цієї дефініції ми можемо зробити відповідні висновки про об'єкт політичної соціології та її предмет.

Зауважимо, що об'єктом будь-якої науки є частина навколишнього світу, на яку спрямована діяльність дослідника, а предметом – певна сторона або сфера об'єкта, яка відрізняється наявністю власних властивостей, законів і закономірностей, їх особливого прояву, що визначають специфіку науки, що вивчає цю сторону. Інші сторони або особливості залишаються ніби поза увагою дослідника. Специфіка науки знаходить своє вираження в постановці завдання дослідження, визначенні методики дослідження наслідуванні певних принципів пізнання властивостей вибраного об'єкту, тобто наявності того, що вивчає певну сторону або сферу об'єкту власного методу. Наявність власного предмета і методу є необхідною умовою існування будь-якої самостійної наукової дисципліни.

Спробуємо тепер з'ясувати об'єкт політичної соціології.

Об'єктом політичної соціології виступають соціально-політичні відносини. Вони охоплюють відносини між класами, іншими соціальними групами, етносами, між країнами, поколіннями, професійними структурами і т. д.

Політична соціологія вивчає всю сукупність проблем, які пов'язані з соціально-політичними відносинами, свідомістю, культурою, діяльністю, законами їх функціонування та змінами. Але, звичайно ж в центрі уваги знаходиться аналіз політики та політичної діяльності у всіх сферах життя суспільства.

Об'єкт політичної соціології утворюється як сукупність деяких приватних об'єктів вивчення: політичних партій та різного роду громадських рухів, політичної еліти та публічної політики, політичної поведінки та політичної мобілізації і т. д.

Зі всієї визначеності потрібно підкреслити, що політична соціологія не означає якість особливе поле вивчення або особливу сукупність об'єктів.

Політична соціологія визначає підхід до аналізу цих об'єктів. Причому цей підхід складає серцевину майже усіх досліджень політичної науки. Відзначимо і ще одну важливу деталь. Навіть, здавалося б, далекі від політичної соціології галузі політичної науки (політична теорія чи політична думка, наприклад) мають тісні зв'язки з нею. До того ж політична наука як наука не може не керуватися науковими критеріями або імперативами, які в свій час були розроблені та обґрунтовані видатними соціологами Емілем Дюркгеймом і Максом Вебером і які використовуються, мабуть у всіх соціальних науках. В цьому сенсі, відзначають багато дослідників, що політична соціологія та політична наука в тенденціях співпадають, як вся політична наука, в загальному сенсі, є політичною соціологією.

Правда, така постановка питання особливо характерна для французької політичної науки. Підходи в цьому питанні в інших країнах, дещо відрізняються. І ця відмінність пов'язана з тим, що політична наука все-таки істотно відрізняється від політичної соціології, перш за все за об'єктом дослідження.

На думку російського соціолога Ж.Т. Тоценка, об'єкт політичної соціології є громадянське суспільство, суть якого полягає в тому, щоб інтереси держави та інтереси особистості визнати рівнозначними.

Громадянське суспільство з'явилося, як опонент державі, породивши численні партії, громадські організації, добровільні об'єднання, ситуативні або постійні громадянські ініціативи і т. д., які

суперечать між собою і висувають альтернативні способи вирішення державних проблем.

Громадянське суспільство як контрапартнер держави—це сукупність певним чином організованих історичних форм і цінностей, які створені і функціонують на основі вільного волевиявлення і якими люди керуються у всіх сферах суспільного життя—економічній, соціальній, політичній та духовній.

Таке розуміння дозволяє зробити важливий висновок: саме політичне життя громадянського суспільства є об'єктом політичної соціології. На думку Ж.Т. Тоценка, політична соціологія розкриває відношення суспільства до держави та інститутів розподілу і формування влади. Це відношення проявляється перш за все в напрямку політичної свідомості і політичної поведінки людей. Політична соціологія повинна відповісти на питання, як громадянське суспільство відноситься і взаємодіє з політичними інститутами та структурами.

Не викликає сумнівів і той факт, що об'єктом політичної соціології є держава. Держава, як відомо, визначає людські та територіальні рамки публічної дії та інституційну організацію суспільства, яка дозволяє визначити і здійснити цю публічну дію.

І в цьому сенсі держава, з певними уточненнями, безумовно, є деяким еквівалентом давньогрецького полісу. Однак держава не є деяким привілейованим об'єктом політичної соціології, навіть не дивлячись на те, що ця форма політичної організації суспільства на сучасному етапі отримала універсальний характер.

З точки зору науки висунення на роль одного з головних об'єктів політичної соціології держави зустрічає певні складнощі, оскільки не існує єдиного визначення поняття держава. Крім того, неможна не враховувати той факт, що держава як форма організації суспільства існувала не завжди. Нема ніякої гарантії того, що держава буде існувати завжди. Навряд чи можна визначити в якості державної організації, наприклад, ліванське суспільство сьогодні. З великим застереженням можна говорити про існування держави в сучасному Іраку, а також Афганістані. У той же час неможна заперечувати того, що ці суспільства є політичними.

І ще про одну суперечність у даному питанні. Держава, при всій важливості цього політичного інституту, є далеко не єдиним елементом політичної сфери. Політичний аналіз суспільного розвитку, що є невід'ємною частиною політичної соціології, не може не враховувати ролі і місця в житті суспільства таких феноменів, як засоби масової інформації, церкву, релігію, різноманітні лобістські структури і т. д.,

вплив яких є не тільки важливим, але в окремі періоди може перевищити вплив самої держави.

Об'єкт політичної соціології не може не включати феномен влади в усіх її проявах. Не обов'язково доводити, що влада є умовами існування суспільства. Вона є одночасно необхідними умовами життєдіяльності людини, а також його тяжким тягарем і носієм. А тому влада не може залишатися поза увагою політичної соціології.

Політична соціологія має можливість вивчати також неполітичні організації, які відіграють істотну роль в політичному житті. Це означає, що в полі зору політичної соціології з'являються профспілки, громадські рухи, еліти, т. д.

Крім того, об'єктом вивчення політичної соціології є різного роду терористичні організації, кримінальні спільноти, діяльність яких виключно виходить за межі політики.

2. Предмет політичної соціології

У даному питанні спробуємо розмежувати предметні поля політичної соціології і політичної науки (політології). Ежи Вятр та Моріс Яновіц, вважали центральними у вивченні політичної соціології проблему влади та її соціологічне пояснення. На думку М. Яновіца: «Політична соціологія – це наука, яка займається вивченням суспільних основ влади в інституційних секторах суспільства».

Російські вчені Л. Волнов та В. Амелін пояснювали предмет політичної соціології аналізуючи соціальний зміст політики, політичної діяльності, політичних інтересів та політичних відносин. На думку В. Амеліна: «Політична соціологія вивчає соціальні механізми влади і вплив в суспільстві, закономірності впливу соціальних спільностей на політичні інститути і взаємодію громадян та їхніх груп з державою з приводу владних основ соціального порядку».

Інші російські дослідники В. Пугачов та А. Соловйов визначають політичну соціологію як науку про взаємодію між політикою і суспільством, між соціальним методом та політичними інститутами і процесами, про вплив неполітичної частини суспільства і всієї соціальної системи на політику, а також її зворотній вплив на наколишне середовище.

На думку видатного американського ученого Сеймура Аіпсета, дві ці науки вивчають сфери взаємодії держави і суспільства, але кожна з них розглядає її з різних сторін: політична соціологія починає з суспільства і досліджує його вплив на державність, а політологія починає з держави і досліджує його вплив на суспільство.

Такий підхід дозволяє зробити і наступний висновок: політична соціологія розглядає в більшій мірі поведінкові, а політологія – інституційні аспекти політики. Для політичної соціології політичні інститути є різновидом коштів соціальної дії людей (наряду з економічними і ін.). Для політології політичні дії людей є одним із факторів виникнення, існування і розвитку політичних інститутів.

Відмінності між політичною соціологією та політикою наочно демонструються в їх підходах до політичних інститутів, що відіграють істотну роль в суспільному житті. Немає ніякого сумніву в тому, що інститути включені в соціальну дію, є його невід'ємною частиною. Однак неможна не бачити й того, що вони – частина самостійної, об'єктивної, реальності, яка існує і розвивається незалежно від людей як суб'єктів цієї дії. Автономність інститутів визначена тим, що в них втілена діяльність багатьох поколінь людей, і тим, що вони створюються та використовуються колективними зусиллями диференційованого суспільства, окремі складові частини якого діють також незалежно один від одного. У результаті виходить парадоксальна ситуація: засоби соціальної дії відрізняються від створення та використання цих засобів суб'єктів дії та отримують по відношенню до останніх цю силу. У той же час саме суб'єкти служать джерелом цієї сили, підтримують існування інститутів своєю активністю.

Більше того, суб'єкти соціальної дії створюють і руйнують інститути у відповідності зі своїми потребами, інтересами і уявленнями. Як відмічає Г.П. Артемов, політологія тому в більшій мірі, ніж політична соціологія цікавиться політичними інститутами, що являються самостійними частинами політичної реальності, регуляторами поведінки людей. Політичну соціологію, навпаки, в більшій мірі цікавлять дії людини (інтелектуальні та практичні), які здійснюються ними в процесі створення, використання та зміни політичних інститутів (політичного життя).

Ось чому, на думку Ж.Т. Тощенка суть політичної соціології полягає в аналізі політичних процесів з точки зору особистості, людей як членів громадянського суспільства. Не дивно, що в світлі такого розуміння предметом політичної соціології виступає політична свідомість і поведінка особистості як суб'єкта політичного життя. Однак вона виявляє себе самостійний феноменом, який залежить від конкретних обставин, включається в політичну діяльність, уособлює ту або іншу ступінь політичної свободи даного суспільства.

Слід сказати і про особливості політики як важливого феномена життєдіяльності суспільства. Принципово важливі рішення в

демократичному суспільстві приймаються на всенародному рівні, наприклад на основі волевиявлення громадян, виявляються за допомогою всенародного голосування. Тут потрібно враховувати, що ці всенародні рішення відповідно до принципів демократії є складовою рішень, прийнятих на індивідуальному рівні. Через це кожна людина, кожний громадянин є суб'єктом політичних відносин. Ось чому поведінка людей у сфері політики завжди є дуже важливим моментом політичної соціології.

Зростання ролі особистості в політичному житті знаходить своє вираження і в діяльності політичних партій, різного роду груп інтересів і груп тиску, суспільно-політичних рухів і корпоративізму, які мають значний вплив на розвиток політичних процесів в даному суспільстві, на рішення найбільш значущих для суспільства проблем. Дослідження специфіки та особливостей соціальних рухів органічно входить в предметну область політичної соціології.

В Україні законодавством створені всі необхідні умови для активної участі громадян у вирішенні питань місцевого самоуправління і самоврядування, для гармонійного узгодження інтересів, настроїв людей з діяльністю органів місцевої влади. Тенденції та закономірності розвитку, наприклад органів місцевого самоврядування, також є предметом політичної соціології.

Таким чином, в широкому сенсі слова тенденції і закономірності участі громадян у політичному житті, в рішенні ними питань суспільного розвитку органічно входять в предметну область політичної соціології.

Предметом політичної соціології є закони взаємодії всіх структур і сфер життєдіяльності суспільства з політикою, соціально-політичні потреби, інтереси, діяльність особистостей, соціальних груп, етносів (народів), їх організацій, рухів, інститутів.

Соціологічний підхід до політичних об'єктів відрізняється від поглядів журналістів, що спостерігають за розвитком політичного життя. Ця відмінність полягає в тому, що журналісти при аналізі політики керуються своєю, особливою професійною логікою. Ця логіка визначається прагненням залучити (або утримати) увагу читача чи глядача (слухача) до того або іншого політичного явища. А це передбачає, як мінімум, певне спрощення комплексності тієї чи іншої політичної реальності, або ієрархізацію політичних феноменів, що нерідко відповідає інтересам тільки певної соціальної групи або певного настрою в суспільстві. Звідси з'являється те, що в матеріалах

журналістів може бути присутнім як переоцінка, так і недооцінка ролі і значення конкретного політичного явища або факту.

Таким чином, політична соціологія – це наука, яка вивчає соціальну детермінованість, виявляє закономірності взаємовпливу політичних та соціологічних сфер в конкретних умовах.

Предметна сфера політичної соціології включає:

- соціальні основи політичної влади;
- поведінку індивідів та соціальних груп, в політичному процесі, їх реакцію на діяльність владних установ;
- політичні аспекти соціальної стратифікації;
- політичну соціалізацію особи;
- вплив соціальних, соціокультурних, соціально-економічних і т.д. факторів на політичну поведінку індивідів.

3. Методи політичної соціології

Тут варто зазначити, що політична соціологія сформувалася в результаті синтезу політологічних та соціологічних знань, соціологізації політичної науки. Вона розвивалася в рамках як політології, так і соціології. Через це деякі політологи говорять про незначні розходження між політологією та політичною соціологією, а деякі французькі дослідники, такі як, М. Дюверже, Р. Шварценберг та інші, взагалі вважають політологію та політичну соціологію синонімами, наголошуючи на тому, що політична соціологія – це сучасна політична наука, яка використовує соціологічні методи.

Інші дослідники вважають політичну соціологію галуззю соціологічного знання і відділяють її предмет від предмету політології, незважаючи на те, що об'єкт політичної соціології і політології, як ми з'ясували вище, один і той самий, а саме політичне життя суспільства. Але методи, які використовує політична соціологія є соціологічними.

Ще інші вважають політичну соціологію дочірною науковою дисципліною і політології, і соціології.

Таким чином політична соціологія не є самостійною науковою дисципліною. Вона є галуззю соціологічного знання, тобто при збереженні загального методу в соціології, вона займається вивченням кола питань, які становлять певну частину предметно-об'єктивної сфери, соціології. Поняття «політична» в певній мірі конкретизує цю частину, проте чітко визначити межі неможе, оскільки вони дуже змінні та прозорі, мають тенденцію до взаємопроникнення в предметну сферу як інших галузей соціологічного знання, так і інших гуманітарних наук, що в тій чи іншій мірі вивчають політику та політичні відносини.

Для кращого розуміння політичної соціології спробуємо з'ясувати методи, якими ця наука користується.

Методи політичної соціології мають деякі особливості, пов'язані зі специфікою об'єктів її вивчення. Почнемо з того, що для вивчення соціальних і політичних явищ має значення запропонована Е.Дюркгеймом класифікація «фактів».

Він виділив такі їх різновиди:

– науковий факт: піонери соціальних наук в ХІХ в. почали активно використовувати методи «точних наук», соціологія відчувала гостру потребу в інструментах наукового аналізу, які відрізняли б цей аналіз від літературного опису суспільства;

– політичний факт, перш за все, перед Е. Дюркгеймом стояло завдання визначити місце політичних фактів між університетським проектом навчальної дисципліни і інтелектуальним проектом зі зміцнення республіканських цінностей.

Внесок Е. Дюркгейма в розробку проблем науковості соціології не обмежується, звичайно ж, зазначеною класифікацією фактів.

У фундаментальній праці «*Les regies de la methode sociologique*», написаній в 1895 р, Е. Дюркгейм формулює правила, які здатні підняти соціологію і, звичайно ж, політичну соціологію до рівня науки.

Перше правило полягає у визнанні існування соціальних фактів, тобто «способів мислення, діяльності та відчуття», які «володіють властивістю, яка існує поза індивідуальною свідомістю», і вони «наділені примусовою силою, внаслідок якої вони нав'язуються йому (індивіду) незалежно від його бажання».

Звідси випливає:

– «суспільство», глобальне або часткове, являє собою автономну сукупність, яке керується власними законами; при цьому суспільство не зводиться до сукупності його частин;

– походження соціальних фактів знаходиться в думках або індивідуальній поведінці.

Друге правило (Дюркгейм його називає основним) полягає в тому, що «соціальні факти потрібно розглядати як речі»:

– соціальні факти самі по собі слід відокремлювати;

– соціальні факти, звільнені від індивідуальної волі, можуть бути таким точно об'єктом досліджень, як природні факти;

– відносини, встановлені між двома або кількома соціальними фактами, дозволяють виявити постійні закони функціонування суспільства;

– соціолог і політолог таким чином можуть розгорнути перед собою і споглядати карту соціального, уявляти собі, що якби вони знаходилися поза суспільством.

Цей проект матеріалізації суспільства міг би і не мати успіху, якщо б «соціологічна теорія» не підкріплювалася «теоріями статистичними».

У процесі пізнання і аналізу соціальних фактів статистика виступає як метод в повному розумінні цього слова. Тільки статистика здатна оцінити факти в їх глобальному вимірі. Факт стає соціальним з того моменту, як виявляється його статистична регулярність.

Сьогодні просто неможливо уявити соціологічну і політичну науки (включаючи і політичну соціологію), які не зверталися б до даних статистики. Третє правило полягає в наступному: «потрібно систематично усувати всі поняття»:

– політолог повинен відмовитися від ідеологій чи уподобань.

Він повинен звести до мінімуму свої особисті переваги з метою досягнення максимальної об'єктивності; він повинен звільнитися від «помилкових думок, які тяжіють над розумом натовпу» для того, щоб змінити раз і назавжди ярмо емпіричних категорій;

Наведена вище вимога передбачає, щоб ще перед початком дослідження соціолог сформулював «попереднє визначення», яке дозволило б йому «побудувати об'єкт свого дослідження».

У своїй роботі «Самогубство», написаній в 1897 р, Е. Дюркгейм послідовно застосовує певні методологічні правила. По-перше, він демонструє, що такий індивідуальний і навіть інтимний акт, як самогубство, може розглядатися як соціальний факт і в силу цього стати об'єктом соціології.

По-друге, він виробляє «попереднє визначення» самогубства, перш ніж уточнює об'єкт свого дослідження і звільняється від загальноприйнятих думок. Згідно Дюркгейму, самогубством є «всякий смертельний випадок, який прямо або побічно є результатом позитивного або негативного акту, виконаного самою жертвою, і який повинен був привести до такого результату».

Нарешті, він оперує європейською статистикою самогубств, в меншій мірі звертаючи увагу на індивідуальний характер акту. Його в більшій мірі цікавить рівень самогубства як постійний і вимірюваний індикатор сукупності об'єктивних кореляцій, сукупність соціальних детермінант. А це вже багато в чому політична сторона проблеми.

Незважаючи на те що згодом це дослідження Дюркгейма зазнавало критики з різних точок зору, воно одноставно визнається

одним з видатних досягнень не тільки у вивченні самогубств, але і в соціології в цілому.

Час, що минув після написання Дюркгеймом цієї знаменитої роботи, лише підтвердив правоту французького вченого. Більш того, були виявлені і підтверджені політичні змінні, що впливають на розвиток даного соціального явища.

Як показали дослідження вчених, число самогубств зростає при консервативних урядах і значно зменшується, коли при владі перебувають ліві. Такий висновок був зроблений на основі двох досліджень, проведених незалежно один від одного, вченими з Сіднея (Австралія) і Брістоля (Велика Британія). У процесі дослідження були враховані багато факторів: зростання валового національного продукту, поява на ринках нових антидепресантів, а також вплив міжнаціональних конфліктів на соціальне здоров'я нації.

Було з'ясовано, що з приходом до влади Маргарет Тетчер в 1979 р рівень смертей в Британії різко зріс. З появою на політичній арені більш лояльного Джона Мейджора рівень самогубств кілька знизився, а при лейбористі Тоні Блері опустився до самої низької позначки.

Результати австралійських вчених ще точніші. При правих число бажаючих піти з життя серед чоловіків зросла в середньому на 17 відсотків, а серед жінок—майже в два рази.

За словами австралійського професора Річарда Тейлора, причини цього явища проте до кінця не зрозумілі. «Це може бути пов'язано тільки з економічною ситуацією, а може бути, з тим, що при консерваторах ростуть нерівність і бідність. Не виключено, що при лівих люди більше відчують соціальну значимість і свою захищеність». У такому висновку явно присутня політична складова соціального факту «самогубства».

Е. Дюркгейм вважав, що соціальні науки покликані пояснювати соціальні та політичні факти. Іншої думки притримувався Макс Вебер, який виходив з іншого розуміння призначення соціальних наук, включаючи, поза всяким сумнівом, і політичну соціологію: пояснювати і розуміти ті ж самі соціальні та політичні факти і феномени. При цьому мова у М. Вебера зовсім не йшла ні про судження, ні про дискримінацію або визначення справедливого або несправедливого, добра чи зла і т. д.

Вебер в питанні про цінності в повному обсязі порушує позитивістську традицію. Він згоден з тим, що потрібно звільнитися від «ціннісних суджень». Вчений описує та інтерпретує але говорить про те, що «викликає занепокоєння» в соціологічному дослідженні. «Первинне завдання вченого—навчити своїх учнів визнанню, що існують

некомфортні факти; я розумію,—стверджує М. Вебер,—під цим факти, неприємні для особистої думки індивіда».

Він вважає, що соціологія не може бути «консервативною» або «реформістською». Вона повинна зрозуміти комплексні факти, які вивчає. І ці факти можуть бути інтерпретовані.

М. Вебер виділяє кілька типів розуміння. До першого типу він відносить розуміння через пряме спостереження. Прикладом тому може служити спостереження на телеекрані безмірної радості, благополуччя того чи іншого сучасного політика, його, як правило, розкута поведінка і емоційна міміка, наступальний характер мови, далеко не завжди обґрунтованої раціональної аргументації. Показний оптимізм, само впевненість, нерідко межує з демагогією, однобічність в судженнях—все це приховує від спостерігача (телеглядача) істинний характер тих або інших подій або поглядів. А тому, згідно з М. Вебером, пряме спостереження ще недостатньо, щоб зрозуміти суть соціальної дії.

Другий тип інтерпретації соціальної дії—пояснювальне розуміння. Воно передбачає з'ясування мотивів конкретної соціальної дії. У наведеному нами прикладі глядачеві крім оцінки поведінки політика перед телекамерою потрібно зрозуміти, чим викликана його поведінка. щоб здійснити цей тип розуміння, необхідно, як вважає М. Вебер, поставити себе на місце індивіда, чю поведінку ми намагаємося пояснити, і тим самим виявити мотиви, які стоять за його діями.

Третій тип—причинне пояснення. воно передбачає з'ясування того, що ініціювало самі мотиви, які привели до відповідних соціальних дій. Тут соціолог наполягає на необхідності виявити зв'язку між цілою серією дій або подій. Для цього необхідно провести серйозні соціологічні дослідження. Подібного роду дослідження здійснив сам М. Вебер, прагнучи, зокрема, виявити зв'язку між релігійними етичними принципами і поведінкою індивідів, особливо їх економічною і політичною діяльністю. Зв'язки ці, як правило, латентні, приховані, які не лежать на поверхні. Для їх виявлення потрібні інтелектуальні зусилля, щоб «зазирнути за» конкретні соціальні дії індивідів.

М. Вебер відступає від позитивізму, коли відділяє «ціннісне судження» (яке він відкидає) від «співвідношення цінностей» (що він вважає неминучим).

Існує «співвідношення цінностей», коли вчений відокремлює в емпіричній реальності факти, які є об'єктом дослідження. «Зрозуміти», за М. Вебером, не означає вироблення позитивного або негативного судження про ту чи іншу соціальну дію. Для політичної соціології куди

важливіше інше—відшукати докази, на підставі яких можуть бути пояснені дії індивідів.

Наведемо два приклади. Сьогодні вже не мають дуже великого значення особисті думки генерала Шарля де Голля і маршала Філіппа Петена про їх дії в червні 1940 р. З позиції політичної соціології необхідно зрозуміти, чому дві людини, які є вихідцями з одного і того ж соціального середовища, зайняли прямо протилежні позиції, щодо німецької окупації Франції.

Або взяти ще один приклад. вивчення релігійної практики в тій чи іншій країні означає, що за «фактами» релігійності визнається певна цінність, а також і те, що вони певним чином ієрархізовані.

Саме на основі «співвідношення цінностей» дослідник прагне зрозуміти сенс, яким актори соціального життя наділяють свої дії.

Соціологія вимагає, щоб була ретельно відтворена об'єктивна ситуація, в яку вписують досліджувану дію. Вона визнає відмінність між змістом, що надається соціологом досліджуваному суспільному вчинкові, і сенсом дії конкретного індивіда.

Соціологія відмовляється від «аксіологічного нейтралітету»: намагатися «зрозуміти» намір актора не означає того, що цей намір потрібно піддавати дії моральної або ідеологічної змінної.

Ще одна трудність для дослідника, за М. Вебером, полягає в тому, що соціальна дія, на відміну, наприклад, від судового рішення, рідко характеризується ясністю своїх мотивів і цілей. Буває часом дуже непросто виявити справжні мотиви тієї чи іншої соціальної дії. Нерідко вони визначаються тим, що отримало найменування несвідомого. При цьому в розумінні соціології мотиви і причини тієї чи іншої дії не повинні змішуватися. Більш того, навіть встановлені мотиви і причини не виключають того, що саме індивід є єдиним носієм і виразником значущої поведінки.

Нарешті, третя небезпека, з якою може зіткнутися дослідник, полягає в тому, що не можна думати, що існує якась адекватність між суб'єктивними намірами акторів соціального життя і їх реальними діями. Неможливо думати, що однаковим є намір актора соціальної дії та їх здатність привести до того чи іншого бажаного результату. Це пов'язано з тим, що не існує ізольованої соціальної дії. У процесі свого здійснення воно артикулюється з іншими соціальними процесами, що є,

знову ж таки, відображенням комплексності соціальних процесів і відносин.

А тому М. Вебер розрізняє «суб'єктивно певний сенс» дії того чи іншого соціального актора і сенс, яким наділяє його дію дослідник.

Класичним прикладом розуміння соціології є твір М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму», в якому він розглядає капіталізм з точки зору його конфесійного походження.

У цьому творі М. Вебер проводить суворий поділ між «віруваннями» і «цінностями», які мають прямий вплив на дії протестантських підприємців і на той результат, до якого ці дії призводять. Пуритани сповідують матеріальний аскетизм, заперечують особисте збагачення і методично інвестують результати своєї праці в свою область ділової активності.

Такого роду діяльністю вони сприяли становленню сучасного капіталізму. Інший приклад являють собою події 1968 р. у Франції. Більшість активістів подій «червоного травня» 1968 р були переконані в тому, що своїми протестними діями вони прагнуть покінчити зі «старим світом» і радикально трансформувати суспільство. При цьому в ході зазначених подій значна частина з числа активістів «гошистські організації» набули безцінного досвіду, компетенції і знання, які потім дозволять їм стати яскравими особистостями в самих різних областях діяльності.

Виявилось, що все те, що активісти «червоного травня» 1968 р розглядали як «генеральну репетицію» революції, в певний момент стане засобом їх рекрутування до складу правлячої еліти суспільства.

Ці два приклади наочно демонструють логіку артикуляції «пояснення» і «розуміння». Є суттєва відмінність між «суб'єктивно визначеним сенсом» і «об'єктивно певним змістом». У наведених вище прикладах інтерпретація цього сенсу за допомогою пояснення дозволяє показати в першому випадку виникнення нового способу виробництва, а у другому – істотну модифікацію правлячої еліти у Франції, яка відбудеться в наступні роки.

У подальшому підхід М. Вебера використовували американські соціологи Пітер Бергер і Томас Лукман в своєму творі «Соціальна побудова реальності», виданому в 1966 р в Нью-Йорку. Метод інтерпретації на основі розуміння реальності не міг не поставити питання про класифікацію соціальних дій. З того моменту, як соціолог

або політолог ставить перед собою завдання осмислити або, точніше, зрозуміти «суб'єктивний сенс», який учасники (агенти) соціальної дії надають цим діям, перед політичною соціологією виникає потреба класифікувати такого роду дії на основі тієї чи іншої їх мотивації.

М. Вебер виділяв чотири типи соціальної дії. Традиційна дія-дія, заснована звичкою до певних дій, яка отримує в зв'язку з цим майже автоматичний характер. Традиційна дія являє собою лише «автоматичну реакцією» на звичне роздратування. У результаті виникає соціальна поведінка, характерна для повсякденного життя людей, в основі якої виявляється звичка. Такого роду поведінка характерна і для релігійних груп або спільнот.

Афективна дія-дія, основною характеристикою якої є емоційний стан діючого суб'єкта. Це може бути любовна пристрасть або ненависть, гнів або наснага, жах або приплив відваги. Головне в такій дії-прагнення до негайного (або максимально швидкого) задоволення пристрасті, що володіє індивідом: прагнення помститися, бажання «зняти напругу», жадання і ін.

Така поведінка знаходиться на кордоні осмисленої і свідомої людської дії.

Раціональна дія-дія, що характеризується ясністю і однозначністю усвідомлення чинним суб'єктом своєї мети, раціонально співвіднесеної з осмисленими засобами, що забезпечують її досягнення.

Така дія, будучи дією соціальних, орієнтованих на очікування інших людей. Вона будується суб'єктом з урахуванням відповідної реакції інших людей на цю дію, а також передбачає використовувати їх поведінку для досягнення поставленої мети.

Ціннісно-раціональна дія-дія, заснована на вірі в безумовну цінність (релігійну, етичну, естетичну або будь-яку іншу) самої цієї поведінки, взятої у своїй визначеності як щось самодостатнє і незалежне від його можливих результатів. Сенс зазначеної дії полягає не в досягненні будь-якої зовнішньої мети, але в його власному певному-релігійному, юридичному чи естетичному характері, яким затверджується абсолютність відповідної цінності. Ціннісно-раціональним чином діє лише та людина, яка, незважаючи на можливі наслідки, діє за своїм переконанням про борг, людську гідність, красу, релігійні заповіді, уявленням про благочестя, права людини і т. д.

Різновиди соціальної дії, за М. Вебером, є типовими. Вони далеко не вичерпують усе різноманіття мотивації і характеру соціальної і політичної поведінки соціальних суб'єктів.

Водночас, спираючись на зазначені типи соціальної дії, дослідник має можливість вимірювати відмінність між уявною картиною цих дій і їх реальністю.

Слід сказати і про те, що зазначена класифікація М. Вебера є ієрархізованою. Можна виділити дві групи типів соціальної дії всередині цієї класифікації. Одна з них представлена традиційними і афективними діями, для яких характерна так звана механічна поведінка, інша група представлена раціональною поведінкою.

Соціологія відкриває шлях «методологічного індивідуалізму», яка перетинає протилежність «суб'єктивного» і «об'єктивного». Вона нагадує, що якщо є об'єктивна реальність, то вона структурується значущими для індивідів практиками.

Підхід М. Вебера дозволяє долати полярність, притаманну соціологічній традиції, між «методологічним колективізмом». Зазначена полярність склалася здавна. Вона має своїх прихильників і в наші дні. І вона відображає два різних підходи до розуміння та інтерпретації соціальної реальності, а також соціальної організації. Так, деякі дослідники розрізняють «колективістські суспільства», типовим прикладом яких є Індія, де індивід жорстко підпорядкований колективним принципам життєдіяльності, і «суспільства індивідуалістичні», які склалися в більшості країн, наприклад, Західної Європи, де індивід володіє безперечною першістю перед колективами всіх рівнів, і це визначає тип політичного і соціального режиму в цих країнах. Додамо: між розглянутими методологічними підходами немає непрохідної стіни. Кожен з них може використовуватися для аналізу соціальної та політичної реальності.

Наприклад, за допомогою індивідуалістичних методів можна інтерпретувати колективістські інститути, а на основі колективістських методів—досліджувати групи індивідів.

Виходить так, що відмінність між двома зазначеними методологічними підходами носить багато в чому помилковий характер. Це наочно зумів продемонструвати Норберт Еліас, який поставив в центр свого осмислення суспільства концепцію «конфігурації». Цим терміном Н. Еліас визначив ланцюги залежності і взаємозалежності, які

об'єднують між собою індивідів і які з необхідністю структурують їх соціальне життя. Важко не погодитися з Н. Еліасом в тому, що він не робить жорсткого поділу між «індивідом» і «суспільством». Індивід відчуває на собі вплив соціальних структур, в які він включений, а суспільство не існує без індивідів, з яких воно складається і які його підтримують своїми віруваннями і діями.

Все це дійсно так. Однак, коли мова йде про методи пояснення і розуміння соціальних дій, відмінність між колективізмом і індивідуалізмом набуває першорядного значення. Методологічний індивідуалізм дозволяє уникати виключно утилітаристської інтерпретації мотивації соціальної дії. Соціологія М. Вебера зайвий раз нагадує нам про різноманітність мотивацій людської дії і її зв'язку з цінностями та інтересами.

Соціологія дозволяє врівноважити вплив структурних примусів і вольових проявів індивідів в побудові соціальних процесів. Підхід М. Вебера не заперечує повністю будь-якого впливу «колективізму», наявного в кожному суспільстві. Йдеться про інститути, традиції, вірування, норми. Більш того, методологічний індивідуалізм ніби ставить їх всіх на своє місце в суспільстві, розглядаючи їх як зовнішні умови соціальної дії. А це відкриває можливість для більш глибокого розуміння феноменів соціалізації. Однак одночасно розглянутий метод не заперечує існування індивідуального, не завжди адекватно зрозумілого з точки зору мотивації (а іноді і просто ірраціональної) поведінки індивідів.

І ще про одну «чесноту» методологічного індивідуалізму. Цей метод дозволяє встановлювати відносини «рівності» між спостерігачем (дослідником) і спостережуваним (об'єктом спостереження). Це означає, що при аналізі соціальної та політичної реальності значущим є не тільки думка дослідника, але і думка так званих пересічних громадян. У підсумку відбувається зближення «знань вченого» і «знань простих людей».

Поза всяким сумнівом, існують значні відмінності між інтерпретаціями соціальної реальності вчених і рядових членів зазначеної реальності. Але ці відмінності в соціології обмежуються самим процесом пізнання. І воно не пов'язується жорстко зі статусом зазначених представників. У результаті стирається відмінність між «науковою соціологією» і «соціологією добровільною» (або

«спонтанною»), а тому заклики до того, щоб порвати з так званим «здоровим глуздом», ніби зависають у повітрі. Однак це відкриває можливість використовувати при аналізі соціальної та політичної реальності здатність людини до прояву емоцій, обурення і уяви.

Без урахування такої здатності просто неможливо осмислити факт чи не тотальної підтримки німцями влади А. Гітлера в перші роки існування фашистської Німеччині. Саме емоційна складова багато в чому пояснює політичні події, що мали місце на рубежі 80–90-х рр. минулого століття на просторах колишньої співдружності соціалістичних країн і в СРСР.

Настрої і почуття людей мали істотний вплив і в ході революцій в Україні, Югославії, Грузії, але ці методи тепер були потрібні, аби вберегти ці держави від трагічного сценарію.

ТЕМА 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ В СИСТЕМІ НАУК

План.

1. Місце політичної соціології в системі наук про політику.
2. Інституціоналізація політичної соціології.

1. Місце політичної соціології в системі наук про політику.

Усвідомлення, розуміння тієї чи іншої науки насамперед стає можливим тоді, коли ми визначимо її місце в системі інших наук, уточнимо основні засади та функції. Політична наука як певне збірне, згруповане явище являє собою сукупність знань про політику як про розвинену систему спеціалізованих наук і наукових дисциплін, які вивчають політичні явища і процеси. Початки формування політичної науки знаходимо вже за часів існування Стародавнього Сходу, Китаю, багатьох інших цивілізацій, пізніше – в античному світі. Поступово політична наука починає відокремлюватися від філософії (хоча й дотепер вона має з філософією щонайтісніші зв'язки), від юридичних та інших наук і стає самостійною науковою дисципліною. Століттями зростала потреба і необхідність наукового пізнання політики, її раціональної організації, аби якнайкраще організувати життя людей, спільнот, держав. У ХХ ст. ця потреба стала ще актуальнішою, оскільки

ускладнилося життя, соціальні, політичні й духовні процеси, склалися неоднозначні взаємовідносини між окремими державами Поступово, у зв'язку з демократизацією суспільств, з появою дедалі досконаліших засобів масової інформації, підвищенням політичної відповідальності влади за долю своїх країн, громадян тощо, змінювалися й функції політики. Розмежування політичного знання на науковий і філософський рівні відбувалося також завдяки функціональному базису, коли за філософією залишалося вивчення універсальної суті всіх явищ і процесів, знаходження того, що характеризує такі явища як загальні, загальноісторичні, а сферою політичної науки було ґрунтовне вивчення цих явищ і процесів на основі власної (більш конкретної, прикладної) методологічної бази. Інакше кажучи, політико-філософські дослідження оперували й оперують певними ідеальними, універсальними поняттями, узагальненнями, тоді як політична наука переважно вивчає й аналізує конкретні факти. Становлення політичної науки фактично завершилося у 20ті роки ХХ ст., а на другу його половину припадає її бурхливий розвиток. Нині політична соціологія, тісно поєднуючись з іншими суспільними науками, існує як досить самостійна, не розчиняючись у них. Водночас, у політичній науці виникають й активно розвиваються окремі її напрямки. Так, наприкінці ХХ ст. практично сформувалися кратологія, прогностика, конфліктологія та інші політичні науки. З розвитком політичної науки розвивалися наукові центри, формувалися відповідні наукові напрямки, школи і, отже, дедалі чіткіше окреслювалися особливості, виокремлювалися відмінності науки політичної від інших наук. Так, одним з початкових моментів її існування вважають створення Френсісом Лібером у 1857 р. в Колумбійському коледжі США спеціальної кафедри «Історії і політичної науки». Пізніше, 1880, тут також було організовано роботу першої школи політичної науки, а в 1903 р. виникла Американська асоціація політичних наук, яка має визнаний світовий авторитет. Для формування політології як окремої цілісної дисципліни велике значення мали наукові дослідження відомих європейських учених, зокрема таких як М. Вебер, Р. Міхельс, Г. Моска, А. Зігфрід, В. Парето, А. Токвіль, К. Маркс, Ф. Енгельс та ін. Хоча виокремлення політології в самостійну наукову дисципліну практично завершилося на початку ХХ ст., у колишньому СРСР її не визнавали фактично до початку так званої перебудови – до 1990 р. Лише в 1990 р. Державний комітет СРСР з науки і техніки офіційно визнав номенклатуру наукових працівників з напрямку «політологія» під загальною назвою «Політичні науки». Відтоді політологію починають викладати у вищих навчальних закладах

і нині можна вважати, що відбувається своєрідний політологічний ренесанс. Основними об'єктами дослідження сучасної політичної науки – в її широкому розумінні, без звуження до політології – є держава, влада, владні відносини. У свою чергу, владні відносини мають багато вимірів: економічний, соціокультурний, філософський, соціально-психологічний, структурний, функціональний тощо. Кожен з таких вимірів має власні характеристики, нормативи, функції, а отже, політична наука, як справедливо вважає відомий політичний філософ К. Гаджиєв, покликана аналізувати державу і владні відносини насамперед як соціальні феномени, як інститути політичної організації суспільства. І досягти цього без використання соціології, соціологічних методів і прийомів складно, а часто й неможливо. Політичну соціологію можна визначити у широкому розумінні як наукову галузь, яка вивчає соціальні аспекти політики; у вузькому розумінні – це галузь політології, яка вивчає взаємозв'язок політичної сфери з іншими сферами суспільного життя, політичних інститутів з іншими соціальними інститутами. Для того щоб виокремити політичну соціологію з поміж інших суспільних дисциплін, потрібно врахувати, що тривалий час її ототожнювали з політикою (як сферою людської діяльності), а пізніше – з політологією. Загальновідомими є спроби утилітарного, спрощеного пояснення в окремих країнах, особливо в колишньому СРСР, політики як суспільного явища. Оскільки така політика справді існувала як феноменальне явище, що повністю домінувало над реальним суспільним життям, вибудовуючи його і обмежуючи однозначними і наперед визначеними ідеологічними й моральними координатами. Після розпаду СРСР, демонтажу так званого соціалістичного табору політична наука також суттєво змінилася і продовжує змінюватися, та що найголовніше – змінюються її теоретико-методологічні підходи, принципи дослідження суспільних, політичних явищ, урізноманітнюється наукова проблематика. Політична наука дедалі більше наближається до реального суспільного й політичного життя. Врешті й саме життя, небачено ускладнюючись, потребує цього. Центральними напрямками української політології пострадянського часу, зокрема, стали: політичне становлення та розвиток постіндустріальної, демократичної і суверенної держави (яка держава потрібна і будується); політична система нової України та її формування; політична структуризація і становлення громадянського суспільства; політика і держава; взаємовідносини основних гілок влади; політичний процес і особистість та багато інших, які практично є похідними від названих. Втім, сучасна політична наука в Україні, так

само, як і в інших країнах пострадянського простору, має багато принципових проблем у своєму розвитку. До найпомітніших з них, належить, на жаль, її істотна залежність від зарубіжних політичних теорій, хоч багато з них абсолютно не лягають на наш національний ґрунт через специфічність, особливості суспільно-політичних та інших соціальних процесів, що відбуваються в Україні. Через те у практичній політиці, в політичній сфері і навіть у політичних процесах також спостерігаються копіювання (особливо політичних технологій), допускаються суттєві прорахунки і помилки. Так, неважко помітити, що за останні 10–15 років політичні сили, політики, політичні партії пострадянських країн часто-густо копіювали одні в одних моделі проведення референдумів, президентських виборів і навіть здійснення соціально-економічних, політичних, соціальних та інших реформ. Отож і користі від такого копіювання небагато. Реальною потребою української політичної науки є максимальна її суверенізація, пов'язана насамперед з ментальністю, національною психологією і специфікою українського характеру. Доки українська політична наука не розвиватиметься у такому напрямку, вона й далі залишатиметься не наукою, а політологією подій і явищ, зорієнтованою на суто внутрішні політичні події і процеси, що відбуваються в Україні. Зазначене повною мірою стосується ще молодшої української політологічної науки – політичної соціології. Жодна наука не може розвиватися з якоїсь окремо взятої, тим паче – запозиченої у когось теорії, залишаючись осторонь обов'язкові елементи й етапи. За таких обставин вона обов'язково схибить на примітивізм, неточність, спрощення. Кожна суспільна наука проходить три стадії розвитку: філософську, емпіричну та стадію рефлексії. Остання стадія – то ревізія емпіричного стану. Не є винятком у цьому плані і політична соціологія, оскільки вона являє собою теоретичну і методологічну основу дослідження політичних інститутів, явищ і процесів. Як уже зазначалося, науковий інтерес до політики, зокрема до політичних процесів у сучасній Україні, досить великий, але надто специфічний. Хоча кількість людей, які активно беруться за розробку проблем політики, істотно збільшилася, така розробка часто має поверховий, описовий характер, спостерігається спрощене використання і пояснення навіть таких складних і неоднозначних дефініцій, як «держава», «правова держава», «політичний плюралізм», «багатопартійність», «демократія», «громадянське суспільство» тощо. Наявність великої кількості специфічної спеціальної політологічної літератури, яка на суто політичному рівні претендує на наукове осмислення і пояснення важливих політологічних тем і практичних

проблем політичного життя, практично шкодить подальшому розвитку політичної науки. Власне, й саме розуміння суті « політичної соціології » як духовного феномену також не раз залежало від певної політичної кон'юнктури, як, до речі, й інші суспільні науки. Так, загальновідомо, що суспільствознавство, зокрема соціологія часів тоталітарної доби (у колишньому СРСР), так само, як і нині, визначала « політичної соціології » як галузь соціології, що вивчає взаємовідносини класів, і не більше. Водночас вона вирізняла, протиставляла так звану марксистську і буржуазну « політичну соціологію », акцентуючи увагу на перспективності, об'єктивності і достовірності першої і на надто великій обмеженості, шкідливості другої, буржуазної, для якої нібито характерний розрив між теоретичним і емпіричним рівнями дослідження, між політичною наукою і соціологією політики. При цьому для марксистської політичної соціології, зрозуміло, навпаки, характерним вважалося органічне поєднання теоретичного й емпіричного рівнів дослідження, особливо виокремлювався, як позитив, її класовий характер тощо. Спостерігалися політична заданість, кон'юнктурність поверхових підходів до суті політичної науки. Філософське бачення політики, на думку Б. Гаєвського є, її загальнолюдським баченням. « Філософія політики, – пише він, – це не сплав « окремо філософії » і « окремо політики », а спосіб перевести політику як історичну даність у русло загальнолюдського руху – до утвердження вищих соціальних цінностей. Філософія політики повинна постійно тримати політику під прицілом, не давати їй відходити від загально людського. Жодна із суспільних наук не може « обійтись » без філософії, не мати з нею дотичних у методології і теорії пошуку сенсу явищ, які вона покликана вивчати. Політична соціологія також бере свої початки у філософії, але ще більшою мірою вона пов'язана із соціальною філософією, яка, органічно поєднуючись з іншими компонентами філософського знання, постає як світоглядний і методологічний базис усіх суспільних, а ще ширше – всіх гуманітарних наук.

Соціальна філософія виникла і розвивалася водночас із філософією як один із напрямків загальної соціології і як галузь загальної соціології вона містить дослідження суспільства, соціальних спільностей і верств, певних соціальних дій і соціальних взаємозв'язків та інших проблем з допомогою категорій теоретичної соціології та політичної економії, антропології, культурології. Відтак є всі підстави говорити, що політична соціологія має чимало спільного з політичною економією, антропологією, культурологією. Чимало спільного у політичній

соціології з політичною психологією, завдання якої – вивчати роль і значення орієнтацій, установок, очікувань, утверджень, мотивацій і сприйняття у політичній поведінці людей. Такі дослідження вкрай важливі для вивчення громадської думки, політичної поведінки великих груп людей, електорату тощо. Політична соціологія, є своєрідним синтезом соціології і політології. Не дивно, що часто політична соціологія розглядається як дочірня щодо політології і соціології наука. Політична соціологія найбільшу увагу приділяє вивченню боротьби за владу, яку ведуть різні частини, суб'єкти суспільства, аналізу діяльності політичних інститутів, проблемам соціальних основ влади і соціальних конфліктів. І що найголовніше, політична соціологія намагається відповісти на запитання, чому громадяни у той чи інший спосіб голосують на виборах, референдумах, що впливає на їхні точки зору, позиції, вибір. Знаходимо чимало спільного між політичною соціологією і соціальною психологією та політичною психологією. Соціальна психологія – галузь психології, що вивчає закономірності поведінки і діяльності людей, зумовлені фактором належності їх до соціальних груп, а також психологічні характеристики цих груп. Незалежно від того, які концептуальні підходи до визначення суті феномену «соціальна психологія» ми використовуємо (науку про «масові спільноти» (Б. Д. Паригін); науку про психічну сторону суспільних процесів (В. М. М'ясищев – обидва, Росія); науку про соціальну психіку (В. Вічев – Болгарія); науку, джерелами якої є теорія психології народів, теорія психології мас (Г. Гібш, М. Форверг – Німеччина) та ін., правомірно вважати, що соціальна психологія має багато спільного, дотичного до політики взагалі, а відтак і до політичної соціології зокрема. Можна знайти спільне між політичною соціологією і політичною антропологією, оскільки остання досліджує інститути управління і відповідну практику в етнічних спільнотах, особливо у примітивних суспільствах і в суспільствах з племінним устроєм. Крім того, політична антропологія досліджує зв'язок політичної поведінки з ширшою груповою культурою, те, у який спосіб, якими шляхами відбувається розвиток відповідних політичних інститутів і практики. Політична соціологія безпосередньо пов'язана з такими порівняно молодими науками, як кратологія, конфліктологія, політична прогностика та ін. Кратологія, як відомо, – наука про владу: її історію, суть, характер, особливості, модифікацію тощо, оскільки влада є своєрідним глобальним соціокультурним феноменом (згідно з В. Ф. Халіповим) і відіграє важливу роль у житті людини. А тому досліджувати політику, вивчати соціологію політики потрібно тільки у

взаємозв'язку з феноменом «влада». Конфліктологія, у широкому плані, досліджує природу, сутність, особливості конфліктів (зародження, існування, запобігання, розв'язання тощо). Серед усіх відомих людям конфліктів помітне місце займають конфлікти політичні, де є свої закономірності й особливості. Тому конфліктологія і політична соціологія мають багато спільних дотичних. Політику творять і реалізують люди. У своїй діяльності, поведінці вони керуються певними ідеями, мотивами, цілями, настроями та емоціями. З огляду на це політика загалом, як і окремі політичні події та явища, значною мірою залежить від природи, психіки конкретних людей. Відтак досліджувати політику, її реальні результати потрібно саме через дослідження людей, їхнього психологічного стану. Стосовно політичної теорії це означає, що неможливо пояснити ту чи іншу форму політичної поведінки (реакції) тільки як результат безпосереднього впливу економічних, політичних та інших факторів. Стимули можуть бути одні й ті самі, а поведінка людей різною. Тому всі форми відображення політики у психіці людей опосередковані їх діяльністю, умовами життя, особистими інтересами і цілями. Політична психологія вивчає психологічні компоненти конкретної політичної поведінки окремих суб'єктів політики, політичного процесу, а тому вона дуже близька до політичної соціології. Такими, якщо окреслити стисло, є взаємозв'язки соціології політики з іншими суспільними науками.

2. Інституціалізація політичної соціології

Політична соціологія як спеціалізована галузь почала затверджуватись на Заході в 1930-1950-е рр. В її розвитку, на думку Ж.Т. Тощенко, можна виділити кілька етапів (періодів): передісторія (до сер. ХІХ ст.), класичний етап (2-а пол.ХІХ–1920-ті рр.), сучасність (з 1930-х рр.).

Предметна область політичної соціології започаткована стародавніми мислителями: Конфуцієм (551-479 рр. до н.е.), Платоном (428-348 рр. до н.е.) і Аристотелем (384-322 рр. до н.е.). Конфуцій, родоначальник найбільш важливої доктрини в історії Китаю, розглядав релігію, владу, порядок, взаємовідносини влади та народності, системи управління, соціального устрою. Платон, древньогрецький філософ, учень Сократа, учитель Аристотеля, в діалозі «Держава» (360 р. до н.е.) звернувся до ідеальної громадської системи, розділення трудової, соціальної та розумової праці як поділу умови стабільності суспільства, основними вимогами до тих, хто керує. Аристотель, вніс вагомий внесок у створення основ соціологічної теорії держави і сформулював

ідею і деякі принципи політичної науки, перший зрозумів значення середнього класу для стабільного розвитку суспільства та управління державою. Наступним етапом розвитку соціологічного розуміння політики та держави були дослідження теоретиків епохи Відродження та Просвітництва: Н. Макіавеллі (1469-1527), італійський мислитель, філософ, письменник, політичний діяч, в своїй головній праці «Правитель» (1532 р.) робив акцент не на структурі суспільства, а на поведінці політичного лідера, формулював закони його успішного правління. Різні питання суспільства, влади, політики знайшли своє відображення в працях Т. Гоббса (1588-1676) «Про громадянина» (1642) і «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковного і цивільного» (1651); Дж. Локка (1632-1704) «Два трактати про правління» (1689); Ш. Монтеск'є (1689-1755) «Про дух законів» (1748); Ж.-Ж. Руссо (1712-1778) «Міркування про походження і підстави нерівності між людьми» (1754) і «Про суспільний договір» (1762) та ін. Величезне значення для подальшого становлення і розвитку політичної соціології, виділення політики в сферу життя, вивчення її взаємодії з соціальною сферою мало виділення громадянського суспільства А. Сен-Симоном (1760-1825), А. Фергюсоном (1723-1816) і Г. Гегелем (1770-1831).

Необхідність наукового підходу у вивченні суспільства сформулював французький соціолог і філософ, засновник позитивістської соціології О. Конт, який запропонував терміни «соціологія» і «соціальний механізм». У класифікації наук соціологія була поставлена ним на перше місце. О. Конт розглядав суспільство як органічне ціле, всі частини якого взаємопов'язані, закони якого необхідно вивчати, використовуючи спостереження, експеримент, порівняння, різні методи дослідження, відмовившись від умоглядних міркувань про суспільство. В основі позитивізму О. Конта лежав принцип загальної згоди (*consensus omnium*), що виявляв умови узгодження порядку і прогресу, при якому прогрес забезпечує підтримання порядку, а порядок породжує прогрес, що є умовою гармонійного позитивного розвитку суспільства.

У другій половині XIX і в перші десятиліття XX століття вагомий внесок в розвиток політичної соціології внесли німецькі, англійські, французькі, американські, італійські вчені. Родоначальником цієї науки вважають німецького соціолога, філософа, історика, політичного економіста М. Вебера, котрий першим звернувся до питань політичної влади, форм її реалізації, типології політичного лідерства, їх видів, типів та поведінки, типів легітимної держави. У другій половині XIX століття з'явилося одне з впливових вчень суспільно-політичної думки в

новітній історії, розробленої К. Марксом (1818-1883) і Ф. Енгельсом (1820-1895), – марксизм. Сьогодні їх праці визнані, в тому числі за розробку ідей політичної соціології (соціальне відчуження; суспільно-економічні формації; революційний і еволюційний розвиток суспільства; соціальні протиріччя і конфлікти; влада; матеріалістична концепція історії, згідно якої суспільне буття формує соціальні та політичні інтереси; достовірні і репрезентативні емпіричні дані досліджень). Еволюцію соціальних інститутів вивчав американський економіст, соціолог, публіцист, футуролог Б. Торстейн (1857-1929), звертаючись до факторів, що викликають потребу в еволюції соціальних систем, до критики соціальної еліти в США, до основного конфлікту сучасності – протистояння «світу бізнесу» та «світу індустрії» і можливостям позитивного соціального устрою. До проблеми еволюції соціальних систем звертався англійський філософ і соціолог Г. Спенсер (1820-1903), який відмітив наявність в соціальному організмі трьох систем життєзабезпечення розподіленої і регулятивної, що приділив особливу увагу соціальним інститутам (сімейним, політичним, церковним і ін.) і сформулював «закон виживання найбільш пристосованих членів суспільства».

Засновник французької соціальної психології Г. Тард (1843-1904) досліджував проблеми громадської думки, психології натовпу, механізми «заряджання і навіювання», використовуючи емпіричні методи дослідження, аналіз документів і статистичних даних. До деяких проблем політичної соціології зверталися чудові французькі мислителі: А. Токвіль (1805-1859), політичний діяч, історик і соціолог, дослідник питання демократії, свободи, розвитку місцевого самоуправління, добровільних спілок і асоціацій, і Е. Дюркгейм (1858-1917), який вивчав питання соціальної структури суспільства, груп, особистості, соціальних інститутів, організацій, аномії (кризовий стан) і цінностей суспільства.

Різні аспекти соціологічного розуміння політики, влади і держави розроблялися видатними вченими ХХ ст. в тісному зв'язку з розвитком загальної соціології і політичної науки. У політичному житті відбувалися величезні зміни, які вимагали детального аналізу: демократизація політичних процесів, ліквідація монархій, встановлення нових форм правління, розширення прав і свобод громадян, зростання числа масових політичних партій, активізація профспілок і різних громадських організацій і т.д. Все це змусило звернути увагу на політичну поведінку особистості, її політичну свідомість і діяльність в політичних організаціях і рухах. Політичні соціологи аналізують соціальну структуру, неформальні соціальні інститути, громадську

думку і поведінку, весь комплекс соціально-політичних процесів, норм і відносин, вивчають конфлікти, злагоду і стабільність в суспільстві, бюрократію та прийняття рішень, різноманітні способи залучення громадян в політику і участь їх у виборах, політичну культуру, традиції і політичні ідеології, взаємини народів, регіональні і глобальні проблеми та ін.

Американська політична соціологія представлена видатними вченими ХХ–початку ХХІ століть Е. Тоффлер, Дж. Хоманс, Д. Белл, С. Ліпсет, Р. Мертон, Т. Парсонс, П. Лазерсфельд і Г. Лассуелл. Соціолог і футуролог Е. Тоффлер описав соціальні конфлікти, глобальні проблеми, з якими зіткнеться людство на рубежі століть. Проаналізувавши джерела політичної влади силу, багатство, знання, він прийшов до визнанням ролі знань в сучасному суспільстві як вирішального фактора функціонування влади. А контроль над інформацією дає реальну владу і в економічному, і в політичному житті. На думку вченого, після першої хвилі аграрної цивілізації і другої–індустріальної цивілізації йде нова надіндустріальна цивілізація, яка змінить соціум, перетворить всі форми соціального буття. Звідси: необхідність переходу до нових форм соціального життя на основі нового рівня рівності, участі в прийнятті політичних рішень і соціального різноманіття. Е. Тоффлер вважає, що сучасні політичні системи, «ліві – праві» застаріли. Соціолог Дж. Хоманс (1910-1989), автор роботи «Соціальна поведінка: елементарні форми та ін., відмовився від терміна «соціальні структури» і ввів поняття «субкультури обміну». Соціальну поведінку він розглядав як обмін матеріальними і нематеріальними цінностями, що забезпечують стабільність соціальних зв'язків і відносин. Дж. Хоманс сформулював шість закономірностей поведінки людини в залежності від цінностей, «винагород» і «покарань», з яких можна вивести типи соціальної організації і соціальної поведінки людини.

Соціолог і публіцист, засновник теорії постіндустріального (формаційного) суспільства Д. Белл (1919-2011) називав себе «соціалістом в економіці, лібералом в політиці і консерватором в культурі». На думку вченого, перехід від індустріального суспільства до постіндустріального супроводжується зміною в соціальній структурі суспільства і меритократією («влада гідних»), коли керівні пости повинні займати найбільш здатні, незалежно від їх походження (соціального і економічного), що загрожує новою соціальною нерівністю. Вирішальною силою в суспільстві стає інтелігенція, яка претендує на політичну владу. Індустріальне суспільство перетворюється в нову стадію з частішими соціальними конфліктами, новими

політичними (економічними, культурними) і соціальними протиріччями, яким присвячені основні праці Д. Белла: «Кінець ідеології», «Культурні суперечності капіталізму», «Становлення постіндустріального суспільства».

Разом з Д. Беллом концепцію деідеологізації розробляв соціолог і політолог, С. Ліпсет (1922-2006). Інтереси вченого були пов'язані з питаннями класової структури суспільства, порівняльної політики, систем еліт і політичних партій, його основні праці присвячені соціології політики, соціології політичних відносин.

С. Ліпсет вивчав соціальні рухи, профспілкову демократію і соціальну мобільність. Після аналізу форм демократії в сучасному світі він прийшов до висновку, що стабільність державного ладу залежить від його законності та ефективності, де законність пов'язана з оцінкою електоратом чинної правлячої системи, а ефективність означає задоволеність управління соціальною системою.

Р. Мертон (1910-2003), один з найвідоміших американських соціологів ХХ століття, професор Колумбійського університету і співдиректор університетського Бюро прикладних досліджень, президент Американської соціологічної асоціації, вніс значний внесок у вивчення соціальної структури суспільства, бюрократії і соціальної дезорганізації, створивши свою версію концепції соціальної аномії

Е. Дюркгейм, який займався прикладними соціальними дослідженнями в галузі засобів масової комунікації, міжособистісних відносин і ін.

Особливе місце у викладі основних принципів теорії соціальної дії займають дослідження Т. Парсонса (1902-1979), соціолога-теоретика, президента Американської соціологічної асоціації, професора Гарвардського університету, учня П.А. Сорокіна. Керівник школи структурного функціоналізму, один з творців теоретичної соціології та антропології, Т. Парсонс дав відповіді на питання про те, що сприяє стабільності системи, функціонування соціальних систем.

Створивши теорію соціальної дії, він приділив увагу проблемам стабільності і виживання суспільства як соціальної системи. Функцію адаптації соціальних систем забезпечує економічна підсистема, функцію досягнення цілей політична, функцію інтеграції правові інститути і звичаї, функцію відтворення система вірувань, мораль, сім'я, освіта та ін. Він розглянув взаємозв'язок, взаємозалежність, підсистем суспільства. Ідеї структурного функціоналізму, висунуті Т. Парсонсом до Другої світової війни, лягли в основу системного аналізу політичної соціології.

Теоретичні та методологічні положення Т. Парсонса продовжують розроблятися сьогодні. Основні праці: «Структура соціальної дії», «Соціальна система», «Теорія дії і умови людського існування» та ін.

Вніс свій внесок в розвиток політичної соціології соціолог П. Лазарзфельд (1901-1976), який був учасником найбільших емпіричних досліджень, що проводились в США з аналізу ролі засобів масових комунікацій у формуванні громадської думки, в тому числі в експерименті зі зміни соціальних установок американських солдатів. Основним критерієм істинності наукових знань він вважав принцип верифікації.

Розробляючи кількісні методи та їх застосування в соціальних науках, особливо виділяв метод шкалювання, панельний метод (при обробці результатів виборчих кампаній в США в 1940 р) та ін.

Політолог Г. Ласуелл (1902-1978), прихильник біхевіористського підходу в політичній науці, доклав чимало зусиль по створенню єдиної інтегрованої науки з орієнтацією на політичні дослідження, пов'язані з потребами політичної практики. Розробляючи проблеми функціонального підходу в політиці, він запропонував схему аналізу прийняття політичних рішень; використовував методи психології, психоаналізу у вивченні політичної поведінки; досліджував проблему кількісного контент-аналізу політичної комунікації. Всі науки вважав політичними, так як вони дозволяють зрозуміти процес здійснення політики, прийняття політичних рішень.

Видатний російсько-американський соціолог П. А. Сорокін велику увагу приділяв структурі соціологічної науки, размежовував теоретичну і практичну соціологію, в яку включав соціальну політику. Він досліджував вплив соціальних потрясінь на поведінку особистості (Перша світова війна і Жовтнева революція 1917 року), критикував концентрацію влади в руках безвідповідальних особистостей і анархізації моральних норм, зробив висновок про роль революції в поведінці людей, зміні психології і цінностей. Революціям П.А. Сорокін протиставив соціальну еволюцію і запропонував наступні правила:

- реформи не можуть зневажати людську природу;
- необхідно ретельно дослідити соціальні умови, перш ніж приступати до їх реформування;
- кожен соціальний експеримент слід спочатку провести в малому масштабі;
- кошти реформування повинні бути правовими і конституційними.

Після Другої світової війни в різних країнах світу відбулися події, які змусили активніше використовувати результати досліджень сфери

політики: демократизувалося політичне життя, багато що змінилося в житті громадянського суспільства, зросла участь людей в політичному житті, активізувалося місцеве самоврядування, виникли масові громадські рухи, молодіжні організації і т.д. Багато соціологів, досліджуючи політичну сферу життя суспільства, звернулися до питань соціальних проблем, громадської думки, електоральної поведінки, політичних конфліктів, ЗМІ, політичної культури. Французька політична соціологія представлена такими видатними вченими, як А. Раймон, Г. Лебон, П. Бурдьє та ін.

Видатний французький філософ, соціолог і публіцист, професор Кельнського, потім Берлінського університетів, Сорбонни, ліберал А. Раймон (1905-1983) був переконаним противником марксизму і комунізму. Він розробляв нову теорію загальної рівності і велику увагу приділив дослідженню соціальних процесів, що відбувалися в СРСР («18 лекцій про індустріальне суспільстві» (1962), «Демократія і тоталітаризм» (1963) та ін.), був одним з авторів концепції деідеологізації, теорії індустріального і постіндустріального суспільства. Основною рисою ХХ століття вважав песимізм, так як, на його думку, настає драма цивілізації, яка формується з протилежних способів існування і ідеалів демократичного і індустріального товариств. Нестабільність суспільства залежить від двох тенденцій: індустріальне суспільство вимагає дисципліни, ієрархії, субординації, а демократичні ідеали орієнтуються на рівність, свободу, самовизначення особистості. Французький психолог, соціолог, антрополог та історик, засновник соціальної психології, Г. Лебон (1841-1931), автор праць з етно-психології та психології натовпу, розробив концепцію рас і народів на основі здібності людей контролювати свої інстинкти. Його ідеї мали великий вплив на розвиток концепції «масового суспільства», оскільки негативне ставлення до ідеї соціалізму, революції як прояву масової істерії, занепад цивілізації і зростання міст, роль засобів масової комунікації були посиленням ролі натовпу. Французький соціолог і філософ, представник постструктуралістичного напрямку соціальної теорії, творець теорії соціального поля, теорії габітусу П. Бурдьє (1930-2002) керував дослідницькою групою «Соціологія освіти і культури» в Паризькій Вищій школі соціальних наук. Свої емпіричні дослідження він присвятив проблемам суспільства, типам влади, функцій її легітимності, боротьбі класів за владу і ін.

Англійська політична соціологія представлена такими видатними вченими, як З. Бауман і К. Поппер. У сферу наукових інтересів входять глобалізація, антиглобалізм, модерн, постмодерн, що відображають соціальні трансформації кінця ХХ століття, проблеми політичної влади,

ускладнення суспільства і ерозії системи інститутів, пов'язаних з колективними соціальними і політичними діями, ослабленням інституту сім'ї, посиленням соціальної стратифікації, кризою громадянськості і слабкістю існуючих інститутів колективних політичних дій.

Австрійський і британський філософ і соціолог, один з найбільш впливових філософів науки ХХ століття К. Поппер (1902-1994) висунув концепцію «відкритого суспільства», в якому панує влада розуму, справедливості, свободи, рівності і запобігання поширення міжнародних злочинів. У «відкритому суспільстві» люди навчаться приймати рішення, ґрунтуючись на спільному обговоренні та обмежених можливостях інтелекту. Досліджуючи суспільну думку, К. Поппер прийшов до висновку, що вона може бути помилковою, схильна до маніпулювання. Англо-німецький філософ, соціолог, політолог і громадський діяч, ліберальний демократ Р. Дарендорф (1929-2009) працював над концепцією соціального конфлікту («Соціальні класи і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві» (1957), «Суспільство і свобода» (1961), «Вихід з утопії» (1967), «Хомо соціологікус» (1973) та ін.), вивчав поведінку в суспільстві (суспільство вид соціального зв'язку).

У кожному суспільстві люди є носіями певної позиції, кожній з яких належить соціальна роль. вважаючи, що наявність панування і підпорядкування веде до конфліктів в суспільстві, він визначив 15 типів конфліктів і детально розглянув регулювання ними. Представив ліберальну програму високомобільного суспільства, яка визнає конфлікти і регулює їх. Дослідження в області політичної соціології успішно продовжується в США, країнах Західної Європи, Африці, Латинській Америці і спрямування цих досліджень різноманітні: форми політичної активності, політичні еліти, політика в області освіти і культури, міжнаціональні відносини, влада, соціальні інститути та соціальні групи, партії і громадські об'єднання, виборчий процес, електоральна поведінка, особистість в політиці, громадська думка, масова політична свідомість і ін. Особливе місце займає соціально-демографічна група, що має особливі соціальні та психологічні риси, які знаходять свій соціальний статус, власне соціальне становище, специфічну молодіжну свідомість. Вимагає досліджень роль молоді в політичному житті суспільства, її відношення до демократії, влади, концепції розриву поколінь, протесні рухи молоді, неформальні молодіжні об'єднання і т.д.

Дослідження в області політичної соціології пов'язані з соціальною геронтологією (соціальний рух, політична активність, форми участі в громадській роботі пенсіонерів, людей старшого віку), з

глобалістикою (протиріччя між групами, суспільством і людиною, зміни в способі життя, сім'ях і ін.), мікросоціологічна (поведінка індивідів, вчинки, мотиви, взаємодії між людьми) і, звичайно, із засобами масової інформації (якісної інформації, формування громадської думки, вплив на політичну культуру, функціонування влади і ін.).

Одним з напрямів, діяльність який може бути направлений на досягнення взаєморозуміння між організаціями (влада, партії, громадські об'єднання і т. д.) і громадськістю або на політичне маніпулювання суспільною свідомістю є – піар (Public Relations, PR). Він базується на знаннях соціології, психології, політології, менеджменту, журналістики та покликаний інформувати громадськість про всі факти, в тому числі і політичному житті.

ТЕМА 3. ПОЛІТИКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

План

1. Визначення поняття політики як суспільного явища.
2. Призначення політики.
3. Локалізація політики.

1. Визначення поняття політики як суспільного явища.

Термін «політика» не має однозначного тлумачення і по сьогодні. І це пов'язано насамперед з тим, що мета політики і способи її досягнення не залишалися незмінними, як, втім, не залишився незмінним і зміст самого поняття «політика».

Політика—одна з найважливіших сфер людської діяльності. Вона виступає як невід'ємний вимір і відображення соціального життя. Формуючись під впливом різних факторів, політика залишає відбиток на колективному житті людей. Її необхідно враховувати, з нею потрібно рахуватися, навіть якщо вона заслужила нашу глибоку зневагу.

Політика звична, відома кожному. Разом з тим вона характеризується елементами таємничості, загадковості, недоступності і навіть містики.

Що ж таке політика? Відповідь на поставлене запитання одночасно і просте, і складне. Тому, що кожна людина має свою точку зору з приводу політики. І це зрозуміло. Політика є невід'ємною частиною навколишньої реальності людини. Вона супроводжує людину протягом усього її життя. Близькість, щоденна присутність,

популярність і уявна простота та ясність політики ускладнюються усвідомленням її змісту, особливостями та кінцевим результатом.

Тим часом за очевидністю і щоденною присутністю політики в житті людини виявляється її складність, таємничість, загадковість. Більш того, нерідко політика виявляється невловимою в своєму змісті і меті для простої людини. Невловимою вона є тому, що політика—це зовсім не річ. Вона являє собою рухливу і різноманітну практику. Разом з тим політика надає явищам і подіям життя певну якість, притаманну тому, що називається політичним.

Слід сказати і про те, що прості відповіді на поставлені вище питання є найчастіше ціннісними судженнями (погана чи хороша, наприклад, політика), що зовсім не додає ясності про сутності та вияви політики.

У цей же час навіть на побутовому рівні можна виділити дві крайні точки зору на політику. Для одних вона уособлюється з відданістю суспільному ідеалу, прагненню всього себе без залишку присвятити служінню людям. Для інших—політика постає як цинічна, нечесна діяльність, рушійними мотивами якої є непомірні корисливі амбіції, цинічна, яка не гребує ніякими засобами діяльність, в основі якої лежить пристрасть до влади і наживи.

Етимологія «політики». Не викликає жодного сумніву той факт, що цим терміном виражається реальність, що виходить далеко за рамки лінгвістичного змісту. І тим не менше розглянемо етимологію терміну «політика». У грецькій мові *politike* означає мистецтво управління державою, тобто спосіб здійснення цілей держави всередині та поза її територією. Поняття «політика» можна вивести також зі слова тієї ж мови—*politico*, що означає організацію суспільства, яке перебуває під певною державною владою.

Звернено увагу на той факт, що держава і в тому, і в іншому випадку виступає як центральна категорія політики, а точніше, науки про політику і, звичайно ж, політичної соціології.

У французькій традиції «політика» може вживатися як в чоловічому, так і в жіночому роді. В чоловічому роді (іє *Politique*) поняття політики пов'язано зі світом сутностей. Саме в цьому напрямку аналізував політику один з найбільших французьких політологів Ж. Фрьюенд. Його фундаментальна праця, опублікована в 1965 р, має назву «Сутність політики».

Видатний соціолог і політолог Франції Ж. Бурдо визначає політику (іє *Politique*) як «приведення в порядок матеріальних даних колективу і його духовних елементів, які утворюють культуру». І не

дивно, що саме Ж. Бурдо належить карбована фраза, яка звучить майже як афоризм: «Політика (le Politique) є вираженням сутності групи»

Політика (le Politique), згідно Ж. Бурдо, позначає «соціальне поле протиріччя інтересів (реальних чи уявних, матеріальних або символічних), а також збіг і часткові агрегації, регульовані владою, яка володіє монополією на легітимний примус». Слід підкреслити, що функція регулювання являє собою серцевину політики, дозволяє висвітлювати її природу, розуміти сутність політичної влади, те, чому ця влада служить, що вона робить і як вона це робить.

Політика в жіночому роді (la Politique) знаходиться як би на більш низькому рівні. Вона означає насамперед, як вважав великий політичний мислитель Франції Р. Арон, активність тих, хто робить політику. До них відносяться: політики, політичні партії, а також громадяни в тому випадку, коли вони стають активістами, наприклад, політичних партій і рухів, що може отримувати вираз у факті участі в голосуванні.

Крім того, поняття «політика» (la Politique) означає також простір, перш за все символічний, зазначеної діяльності. І в такому випадку вона ототожнюється з так званою сценою, де стикаються між собою конкуруючі індивіди і групи, які прагнуть завоювати владу в державі або добитися прямого впливу на неї. Таке суперництво характеризує діяльність партій, лобістських формувань, груп тиску і т.д.

Політика, у французькій мові, позначається терміном в жіночому роді, пов'язана також з прийняттям і здійсненням рішень. Це означає, що політика тим самим визначає вироблення, пропозицію і можливе здійснення програми дій. У цьому випадку використовується термін «публічна політика».

У такій інтерпретації політика виявляється пов'язаною з конкретними проявами. Вона є об'єктом впливу влади і найбільш повно проявляється в класовій боротьбі, соціальних конфліктах і взаємодіях.

Слід сказати і про те, що у Франції термін «політика» вживається і в множині (des politiques). Цим терміном позначаються програми дій влади певної держави (оборонна стратегія, сільськогосподарська політика, політика охорони здоров'я, житлова політика, продовольча політика і т. д.).

Неоднозначним змістом є також поняття «політичний». Дійсно, кажучи про політичне рішення, як би передбачається, що такого роду рішення протиставляється рішенням, наприклад технічним. А в області міжнародних відносин «політичне рішення» є протилежністю

військового вирішення того чи іншого конфлікту. При цьому, в разі політичного рішення, акцент робиться на діалог і переговори.

Подібну різність ми зустрічаємо і в англійській мові. Англійці, як і французи, використовують два різних терміни Policy, що означає управління державою в певній галузі: індустріальній політиці, соціальній політиці, економічній політиці і т. д.

Politics означає боротьбу за завоювання влади в державі. В українській мові такої відмінності немає. Тому потрібно завжди відзначати межу або нюанс поняття «політика», які використовуються для опису тієї чи іншої політичної реальності. У «Тлумачному словнику» В. Даля політика—наука про державне управління.

Однак розуміння терміну «політика» не обмежується його етимологією. Політичну соціологію, як, втім, і політологію, цікавить саме наукове значення цього поняття. У науковий обіг термін «політика» ввів давньогрецький філософ Аристотель. За його визначенням, політика—це цивілізаційна форма спільності, яка служить досягненню «загального блага» і «щасливого життя». Такою формою Аристотель вважав античний Polis (місто-державу).

В античному світі управління невеликими містами-державами здійснювалося всіма вільними громадянами. Пізніше зміст поняття «політика» зазнав істотних змін, в чому позначилося радикальне перетворення суті політичного управління у великих державах: на передній план вийшло узгодження різнорідних інтересів різних соціальних груп, що здійснювалося і здійснюється і в наші дні правлячою елітою при широкому використанні можливостей державної влади. Не випадково на початку XVI ст. італійський громадський діяч і політичний мислитель Нікколо Макіавеллі визначав політику як «сукупність засобів, які необхідні для того, щоб прийти до влади і корисно використовувати їх. Отже, політика є звернення до влади, задане зобов'язаннями і залежне від могутності керівника або народу, а також від поточних ситуацій».

У міру зростання різноманітності інтересів і ускладнення форм людської діяльності зміст політики ставав все більш комплексним і виходив далеко за межі державно-організованої діяльності. Політика поступово проникала в сферу приватних інтересів, надаючи регулюючий вплив на діяльність вільних індивідів. Це дало привід німецькому соціологу і політологу Максу Веберу помітити, що політика «має надзвичайно широкий зміст і охоплює всі види діяльності.. Кажуть про валютну політику банків, про дисконтну політику банку, про політику профспілки під час страйку; можна говорити про шкільну

політику міської та сільської громади, про політику управління керування корпорацією, нарешті, навіть про політику розумної жінки, яка хоче керувати своїм чоловіком».

Наведемо і ще один вислів М. Вебера: «Отже, «політика», судячи з усього, означає прагнення до участі у владі або до надання впливу на розподіл влади, між державами, всередині держави між групами людей, які вона в собі утворює».

Однак таке визначення є багато в чому неповним і не враховує всього різноманіття значень, які висловлює зазначене поняття.

У «Словнику політичної думки. Люди і ідеї», виданому в 1987 р, політика визначається наступним чином: Термін «політика» може бути коротко визначено як процес, за допомогою якого група людей, чії думки і інтереси з самого початку є розбіжними, приходять до знаходження рішень і колективних виборів, які нав'язуються цій групі і які символізують загальну політику».

У такому визначенні закладено низку елементів, послідовний розгляд яких дозволяє зрозуміти комплексний характер поняття «політика». Справді, політика передбачає різноманітність думок якщо не з точки зору цілей, то принаймні в засобах її досягнення. Це означає, що політика передбачає обговорення проблем, дискусій. Автори словника справедливо зазначають, що коли люди спонтанно згодні з особливостями дії або, ще краще, якщо вони можуть прийти до одностайної думки в результаті вільної дискусії, то вони не мають потреби в політиці. Так, група друзів або наукове співтовариство можуть прийти до спільних дій на основі неполітичного консенсусу. Політика необхідна тоді, коли такий консенсус не виходить, але група має потребу в колективній дії.

Політика причетна до способів реалізації рішень. Це включає в себе три елементи: переконання, переговори і механізм досягнення кінцевого рішення. За допомогою переконання прагнуть переконати противника (або опонента) в справедливості своєї думки або свого вибору. Найбільш типовими елементами переконання є політичні факти. В ході переговорів прагнуть врахувати позицію суперника з метою досягнення консенсусу на основі взаємних поступок. Після закінчення цих двох етапів настає час прийняття рішень. Рішення може бути результатом формального механізму, наприклад демократичного голосування або, навпаки, неформального. Прикладом останнього може бути рішення монарха, прийнятого під впливом своїх помічників.

Політика виключає, як правило, саму можливість вирішення конфліктів на основі застосування сили. Людина, що загрожує зброєю

компаньйонам з тим, щоб змусити їх прийняти його думку, не має з ними політичних відносин.

Переконання і переговори супроводжуються нерідко жертвою своїх принципів і обманом противника. У цьому можна углядіти існуюче нерідко зневажливе ставлення до політики.

Політика—це не тільки переговори. У певних ситуаціях вона передбачає, що прийняте рішення нав'язується групі, в тому числі за допомогою сили або загрози застосування цієї ж сили. У виняткових ситуаціях можливі і військові дії.

Все це свідчить про те, що політика нерозривно пов'язана із здійсненням політичної влади.

На основі цих характеристик багато дослідників справедливо стверджують, що держава є головним елементом політичної арени, хоча політика, безумовно, не зводиться до держави.

Слід сказати, що термін «політика» є багатозначним, що передбачає всякий раз уточнення значення, в якому воно вживається.

Ототожнення політики з державою означає умисне звуження області політики. Держава—не єдиний суб'єкт політики. У ній беруть участь поряд з державою політичні партії, різного роду рухи, соціальні групи і т. д. І знову ми можемо сказати, що ні класи, ні нації, ні раси не є суб'єктами політики—сукупність людей, що належать до будь-якої з цих спільнот, ніколи не виступають спільно заради спільної політичної мети як єдина політична сила.

Як бачимо, поняття «політика» дуже багате за своїм змістом. «Політика» і пов'язані з нею визначник «політичний» не тільки констатують якийсь факт, але і створюють його в певній мірі.

2. Призначення політики.

При визначенні того, що таке політика, не можна дотримуватися тільки суб'єктивної оцінки, заснованої на тому, як один або кілька акторів розглядають політику як таку. Такий підхід мало що дає

Для розуміння політики неможливо визначити якісь загальні критерії на основі яких можна було б кваліфікувати процеси, явища, події, факти як політичні чи ні.

Незалежно від бажань і думок індивідів існують такі феномени, які за визначенням є політичними. Та й навпаки. Якщо спиратися на так званий об'єктивний підхід, то політикою є все те, що пов'язане з владою, яка має здатність визначати політику, говорити і діяти політично.

Однак і цей підхід не є в повній мірі переконливим: існує чимало феноменів і проблем, які в тих чи інших умовах несуть в собі так звану політичну ставку. Такою ставкою, наприклад, наділені акти збройного опору владі, які є одночасно і кримінальним, і політичним феноменом.

Є всі підстави вважати, що визначення політики може бути або дуже широким і розмитим, або означати співвідношення соціальних сил в суспільстві. Чи не є переконливим визначення політики як якоїсь субстанції або як прояв специфічно політичної природи цього феномену. Не існує соціальних фактів і проблем, які за своєю «природою» завжди є політичними, як, втім, не існує соціальних фактів і проблем, які не здатні в певних ситуаціях перетворитися в політичні, а як вважають деякі політологи, для розуміння політики переважним є підхід, відповідно до якого політика розглядається як функція, тобто як якась мета і якісь наслідки, що впливають з неї. У такому підході найбільше значення набуває функція соціального регулювання, яка здійснюється в будь-якому суспільстві.

Будь-яке суспільство починається з індивіда, з його природи, з його прагнення до об'єднання або до самотності.

Історично склалося так, що людина змогла вижити тільки в силу своєї здатності до об'єднання в більш-менш обмежені групи, які отримали найменування кланів, орд або племен. А тому однією з найважливіших рис людини з точки зору соціальних наук є його соціальність.

«Розгляд специфічно людських феноменів, стверджують американські соціологи П. Бергер і Т. Лукман, вводить нас в царство соціального. Специфічна людяність людини і її соціабельність нерозривно пов'язані між собою. Homo sapiens одночасно є homo socius».

У такому твердженні не так багато нового. Нагадаємо, що ще Аристотель говорив про те, що людина є істотою соціальною. Це ж підкреслював і американський філософ Лео Штраус. Так виразно висловлюється і представник постструктуралізму Корнеліус Касторіадіс: «Не існує внутрішньосоціальної людської істоти; її немає».

«Соціальна тварина», як розумів людину Аристотель, характеризується, з одного боку, таким собі станом, а з іншого—певною якістю або здатністю. Стан людини визначається тим, що вона живе і може жити тільки в групі. А тому людина є одночасно твариною соціальною і політичною.

Точніше, людина є соціальною твариною тому, що вона є твариною політичною. Вона органічно вписується у вибудовану, організовану соціальність на основі політики.

Таким чином, формування спільноти є необхідною умовою для виживання людей, і це співтовариство історично нерозривно пов'язане з людським видом, який зовсім не обов'язково робить цей простір приємним або спонтанно гармонійним.

Соціальний стан приречений на постійну напругу між необхідністю і незграбністю. Колективний характер людського співжиття впливає з необхідності його плюральності та різноманітності. І це відбувається зовсім не в силу агресивної або жорстокої людської природи, а в силу відмінностей в інтересах, очікуваннях і надіях людей. Це означає, що спільне проживання не відбувається само собою, а закладена в суспільстві конфліктність являє собою постійну загрозу для виживання групи.

А тому групи змушені постійно адаптуватися до мінливих умов життя. Цій меті служать механізми регулювання суспільних відносин: часткове і перехідне регулювання. Регулювання здійснюється всередині будь-якої соціальної групи. Воно дозволяє формувати єдність цієї групи, всупереч властивому їй конфліктному різноманіттю.

Єдність групи передбачає затвердження влади координації, примирення і регулювання. Така влада в якості умови свого існування і функції, яку вона здійснює, передбачає монополізацію легітимного фізичного насильства. Затвердження такої монополії є, з одного боку, гарантією умиротворення соціального поля на основі погрози силою або прямого фізичного насильства, а з іншого—гарантією поваги правил, на підставі яких може і повинно функціонувати те чи інше конкретне суспільство.

Від наявності політичної влади в суспільстві не «залежить» можливість виникнення конфліктів. Відмінності інтересів різних соціальних груп суспільства допускають конфлікти, але влада їх регулює або примирює з таким розрахунком, щоб забезпечити єдність суспільства.

І ця єдність є тимчасовим, частковим і перехідним явищем. Досягнення єдності суспільства забезпечується на основі переговорів різних політичних акторів, учасники яких не є постійними. Вони можуть змінюватися. Незмінним залишається лише сам процес політичного регулювання. І політика може в цьому випадку поставати як регулюючий початок, як якась сполучна ланка між конфліктом та інтеграцією цієї спільноти.

І якщо конфлікт торжествує (такі ситуації бувають в реальному житті), то арбітраж конфлікуючих сторін виявляється неможливим, а єдність суспільства не може бути забезпеченою. У цьому випадку політика зникає, а разом з нею зникає і соціальна група, що охоплює дане суспільство.

Висунемо і іншу гіпотезу. Якщо дане суспільство є повністю гармонійним, тобто забезпечується в повній мірі соціальна інтеграція даного суспільства на основі дотримання його членами правових норм, то і в цьому випадку політика зникає. Це відбувається тому, що вона просто стає даремною.

Нерідко політику розглядають через призму конкретної функції, яку вона покликана здійснювати. Це означає, що вона може бути представлена «одночасно як мета і як наслідок політичної активності». Іншими словами, політика є одночасно тим, що вона робить, і тим, що вона робить необхідним.

Пояснимо: політика є, наприклад, конфліктом, але одночасно і дозволом або арбітражем цього конфлікту.

Таке розуміння політики є надзвичайно важливим для політичної соціології. Воно дозволяє дати відповідь на деякі питання. Назвемо деякі з них. Коли влада стає політичною? У строгому сенсі цього слова, влада стає політичною з того моменту, як «вона починає розташовувати монополію на примус, яка гарантує здатність викладати і застосовувати право», тобто визначати та нав'язувати свій арбітраж. У більш широкій перспективі можна вважати таку владу, яка здійснює функцію соціального регулювання.

Коли проблема, рішення, вибір є політичними? Проблема, рішення, вибір стають діалектичними, коли вони опиняються під прямим впливом політичної влади. Як ми вже відзначали, ніщо за своєю сутністю не є політичним, але все, буквально все може стати політичним. є чимало речей в нашому житті, наприклад відносини осіб найманої праці і підприємців, багато питань моралі і т. д., які в звичайній ситуації не є політичними. Але вони стають політичними питаннями в разі появи розбіжностей або виникнення конфліктів, які потребують регулювання з боку політичної влади.

Виникають і питання в зв'язку з феноменом політичної влади. Серед них можна виділити наступні питання, які носять не лише теоретичний характер, вони зачіпають якщо не всіх, то дуже багатьох індивідів.

Де розташовується ця влада регулювання? Вона розташовується в серцевині суспільства, будучи інкорпорованою в його соціальній

структурі. Політична влада нікому не належить персонально. Вона, як правило, корениться в якомусь політичному центрі, що виконує основну функцію.

Виникає і таке запитання: чи існує автономія політики, і тим самим історично – автономія держави? Як здійснюється така влада? А слідом виникають і інші питання: яким чином в тому чи іншому суспільстві здійснюється нав'язування норм і правил, що затверджуються даною політичною владою? Це робиться на основі використання сили, фізичного примусу або за допомогою переконання?

Що є пружинами влади і підставами підпорядкування їй: страх, віра в легітимність влади або усвідомлення її потреби? Ці, як ми їх назвали «інші питання», припускають враховувати відмінності між такими вельми істотними поняттями, як влада, авторитет, легітимність, що нами буде розглянуто нижче.

Неможливо обійти і таке питання: хто приймає рішення про те, що є необхідним для групи, для її блага? Відповідь на це питання пов'язане з характеристикою володарів політичної влади і способів її здійснення. Мова в даному випадку може йти про те, наскільки повно вони відображають соціальний склад суспільства, або вони є тільки його частиною? утворюють чи вони в своїй сукупності правлячу групу або «правлячий клас»? Чи є цей клас однорідним або агрегатом різних еліт? Чи є ці еліти відкритими або закритими? Нарешті, важливе значення для розуміння політики, політичної влади має і відповідь на таке питання: хто вирішує? І не менш важливе значення має питання: в ім'я кого приймаються рішення?

3. Локалізація політики

Спроба визначення політики як сукупності атрибутів, інститутів чи органів влади (тобто здібності або право робити або змушувати робити що-небудь) може створювати враження про неї (політику) як про фрагментарний феномен, не здатний до єдності. Наше ж завдання полягає в тому, щоб зрозуміти, яким чином утворюється єдність суспільства.

Якщо спробувати коротко висловити формулу єдності суспільства, то ми маємо право сказати: єдність суспільства існує в силу того, що існує політика. Однак, визнаючи факт неможливості існування будь-якого людського суспільства без політики, а значить, без політичного регулювання, не забуватимемо того, що саме це регулювання здійснюється по-своєму в кожному суспільстві. Це визначається не

тільки засобами регулювання, а й тим, яким чином влада локалізується, вкорінюється в соціальних структурах цього суспільства.

Найбільш поширеною і очевидною формою локалізації влади, як відомо, є держава, яка утворює спеціалізований і диференційований апарат, покликаний якраз і виконувати функцію регулювання суспільних відносин. І ця функція є політичною. Відразу ж відзначимо, що зазначена функція може здійснюватися і без держави. Мова в даному випадку йде про примітивні, або архаїчні, товариства, в яких, звичайно ж, держави з його спеціалізованими і диференційованими апаратами не існувало, проте політичне регулювання здійснювалося у вигляді часом невидимого феномена у формі соціального контролю або примусу. Але це було на ранніх етапах історичного розвитку. У сучасних умовах в переважній більшості країн функція соціального регулювання здійснюється державою.

У будь-якому суспільстві регулювання соціальних взаємодій значною мірою здійснюється поперх приписів комплексного і детального права і різного роду офіційних заборон, тобто поперх приписів політичної влади. Таке регулювання соціальних взаємодій будується на основі норм і правил, які виробляються самою соціальною спільнотою. При цьому влада, яка отримує своє вираження у виробленні та нав'язуванні поваги цих норм і правил, нікому не належить (ні окремій людині, ні інституту). Функцію регулювання, або, кажучи мовою соціології, соціального примусу, виконує саме суспільство. Про це красномовно писав свого часу один з корифеїв і засновників соціології Еміль Дюркгейм. Говорячи, що способи мислення, діяльності та відчуття володіють тими примітними властивостями, що існують поза індивідуальними свідомостями, Е. Дюркгейм писав: «Ці типи поведінки або мислення не тільки виходять за межі індивіда, але і наділені примусовою силою, внаслідок якої вони нав'язуються йому незалежно від його бажання. Звичайно, коли я добровільно погоджуюся з ними, це примус, будучи марним, мало або зовсім не відчувається. Проте воно є характерною властивістю цих фактів, доказом чого може служити та обставина, що воно проявляється відразу ж, як тільки я намагаюся чинити опір.

Якщо я намагаюся порушити норми права, вони реагують проти мене, перешкоджаючи моїм діям, якщо ще є час; або знищуючи і відновлюючи його в його нормальній формі, якщо воно вчинене і може бути виправлено; або ж, нарешті, змушуючи мене викупити його, якщо інакше його виправити не можна. Чи відноситься сказане до чисто моральних правил?

Громадська совість утримує всякі дії, ображає їх, за допомогою нагляду за поведінкою громадян і особливих покарань, якими вона

володіє. В інших випадках примус менш сильно, але все-таки існує. Якщо я не підкоряюся умовам світла, якщо я, одягаючись, не беру до уваги звичаї моєї країни і мого класу, то сміх, мною викликаний, і то віддалення, в якому мене тримають, виробляють, хоча і в більш слабкому ступені».

Таким чином, таке інтимне почуття, як цнотливість, в якому виражаються зовсім не природні, а соціально збудовані і певні заборони і сором, може розглядатися як своєрідний дифузний і часто невловимий засіб соціального регулювання. Це почуття не можна розглядати тільки з позицій зовнішнього об'єктивного примусу. це примус багато в чому є наслідком інтеріоризації (прийняття і натуралізації) кожним індивідом що склалися в суспільстві очікувань і заборон. Слідом за Е. Дюркгеймом ми можемо стверджувати, що «поза нами існує громадська думка, яка судить про всі наші потреби і більше того, таким же чином, як суспільство представлено в нас самих, воно протиставляється всередині нас нам самим в цих революційних натяках».

Диктуючи певну поведінку в конкретних умовах соціального примусу або сталості тієї чи іншої соціальної групи, соціальний примус може виконувати очевидну функцію політичного регулювання. Наведемо на підтвердження цього два приклади. Один з них пов'язаний з утвердженням у всіх суспільствах заборони на вчинення вбивства, що вносить значний внесок у справу соціального умиротворення.

При цьому будь-яка форма соціального або політичного насильства, якщо вона вживається, здійснюється, як правило, на основі законодавства. Інший приклад пов'язаний з майже повсюдною забороною кровозмішення (інцесту), що виражається в забороні на сексуальні відносини між родичами.

Як показує практика, в більшості випадків соціальний примус здійснюється при опорі на релігію або концепцію моралі, яка, в свою чергу, тісно пов'язана з релігією. У підсумку виходить так, що релігія підсилює примус, забезпечуючи фактом своєї участі в примусі підставу цього примусу, що виходить далеко за межі поточного часу. Неповага до такого роду заборон і вимога стає не тільки гріхом перед обличчям традицій та інших людей, а й гріхом перед Богом, що для людей віруючих просто неприпустимо.

Зазвичай, говорячи про соціальний контроль, вказують на «сукупність матеріальних і символічних ресурсів, якими володіє суспільство для забезпечення відповідної сукупності запропонованих і санкціонованих правил і принципів поведінки своїх членів».

Соціальний контроль спонукає членів суспільства визнавати і поважати цілу серію фундаментальних відмінностей: дозволено / заборонено, нормальне / девіантве, легітимне / нелегітимне і т. д.

Потрібно сказати, що поняття «соціальний контроль» є більш широким, ніж поняття «соціальний примус» Е. Дюркгейма.

Це пояснюється тим, що соціальний контроль включає в себе об'єктивні норми права. Розрізняють дві форми підпорядкування індивідів зазначеним нормам. По-перше, це сукупність так званих зовнішніх регуляторів, що представляють собою суб'єктивно сприймаються індивідами правила як нав'язуванні їм ззовні. Індивіди можуть сприймати їх як справедливі і тому підкоряються їм. Норми і правила цих регуляторів існують крім бажання і волі індивідів, а тому вони виявляються найчастіше примусовими. І це примус здійснюють спеціальні апарати насильства.

По-друге, існують так звані внутрішні регулятори. Мова в даному випадку йде про змінені індивідами правила. Процес інтеріоризації суспільного життя і засвоєння індивідами норм є результатом соціалізації, процесу, який розвивається за своїми схемами. Соціалізація отримує своє вираження, зокрема, в тому, що П. Бурдьє назвав габітусом. Під габітусом П. Бурдьє розуміє «систему диспозицій структури, схильні функціонувати як структури, тобто як принципи, що породжують і організують практики і уявлення, які можуть бути об'єктивно адаптованими до їх мети, однак не передбачають усвідомлену спрямованість на неї і неодмінне оволодіння необхідними операціями після їх досягнення».

Згідно П. Бурдьє, габітус—це когнітивна структура, що знаходиться між реальним суб'єктивним і об'єктивним світами, очікуваннями і поведінкою індивідів. Іншими словами, габітус, в розумінні П. Бурдьє, являє собою своєрідну систему думок і уявлень, спирається на досвід індивідів (життєві переконання, соціальне, економічне, культурне середовище, в рамках якого здійснювалася їх соціалізація) і на їх уявлення про світ, включаючи їхні смаки, цінності, очікування, вірування. Ці уявлення, бажання, смаки багато в чому визначають поведінку і вибір індивідів, що в свою чергу робить прямий вплив на соціальне відтворення.

П. Бурдьє розглядає габітус як «структуровану структуру». І це структурування визначається соціальним контекстом, в якому росте і соціалізується індивід. Схематично кажучи, умови, в яких росте і проживає індивід, випереджають його соціальну долю і одночасно зумовлюють його переконання і вибір. Іншими словами, габітус «визначається в залежності від можливого майбутнього, яке він попереджає і в побудові якого бере участь, оскільки він його безпосередньо «читає» в цьому передбачуваному світі – єдиному, який він коли-небудь може пізнати». Процес інтеріоризації норм і правил соціального життя в Європі, як зазначав відомий соціолог і політолог

Н. Еліас, розвивався під впливом, з одного боку, насильства, а з іншого— протидії з боку суспільства як способу регулювання соціального життя.

Є всі підстави вважати, що інтеріоризація (прийняття) індивідом соціальних норм може розглядатися як спроба своєрідного зменшення питомої ваги примусу в соціальному житті.

Підпорядкування існуючому громадському порядку в даному суспільстві може розглядатися з позиції лояльності громадян з цим порядком. Психологічно (дуже часто соціально) підпорядкування тому чи іншому громадському порядку на основі прийняття правил, які підтверджуються ззовні, здійснюється на основі прихованого початкового примусу даного порядку. При цьому той чи інший соціальний актор отримує моральну легітимність свого підпорядкування, яке здійснюється в ім'я, наприклад, цивільного початку або етики, а також на основі раціонального обґрунтування (в ім'я необхідності підтримки соціального життя) і т. д.

Крім поваги правил, органічно пов'язаних з мораллю, релігією або магією, інтеріоризація і натуралізація загальних соціальних норм або норм, властивих тій чи іншій соціальній групі, необхідно враховувати, яким чином склалася система ролей в даному суспільстві, яка бере участь в процесах соціального контролю. Нагадаємо, соціологічне поняття «роль» являє собою сукупність норм, що визначають поведінку діючих в соціальних системах індивідів.

Зазначене поняття можна інтерпретувати і як систему примусів, і як сукупність позицій і очікуваної поведінки того чи іншого актора в силу його статусу і його позиції в соціальному просторі. Як відомо, протягом свого життя, а іноді протягом одного дня індивід виконує безліч ролей, кожна з яких визначає його функції, поведінку, повагу норм, мови і т. д.

Було б великим спрощенням вважати, що примусовий характер тієї чи іншої соціальної ролі не залишає місця для маневру індивіда. Все відбувається так, як в театрі, де і запозичене поняття «роль». Втілюючи свою роль на сцені, актор театру діє відповідно з текстом п'єси, установками режисера. Це факт, але, реалізуючи задум автора п'єси і режисера, актор, поза всяким сумнівом, має нехай відносну, але все ж свободу інтерпретації, яка може істотно змінювати роль від вистави до вистави, надаючи їй різні акценти в деталях.

Точно так само відбувається і в політичному житті. Навіть володарі найвищих політичних постів, наприклад президента або глави уряду, обмежені в своїх діях рамками конституції і різного роду нормами і правилами, притаманними політичному життю даної країни. Однак, з огляду на співвідношення політичних сил в даний конкретний

момент, політики можуть, а часом і повинні діяти на межі, а іноді і виходячи за рамки конституційних і правових обмежень.

Системи ролей (студент-професор, керівник-службовець, поліцейський громадянин і т. д.) грають істотну роль в з'ясуванні міжособистісних відносин, дозволяючи соціальним акторам осягати і приводити в рух соціальний світ. Соціальні ролі дозволяють з відомою готовністю долати і дозволяти небувалі ситуації і або вибудовувати свої відносини з невідомими людьми.

Слід сказати і про те, що соціальна роль, нав'язуючи соціальним акторам певну поведінку і позиції, виступає як своєрідний провідник поваги правил і поведінки, прийнятого в даному суспільстві. Крім того, подібно габітусу, поняття «роль» дозволяє осмислити артикуляцію індивідуальної поведінки і соціального примусу. При цьому немає необхідності висувати припущення (гіпотезу) про абсолютну інтеріоризацію і натуралізацію норм. Це означає, що будь-який соціальний актор може в певних межах «Грати свою гру». А тому примус тієї чи іншої соціальної ролі може розглядатися як інший, менш дорогий спосіб підпорядкування соціальним нормам.

І це підпорядкування виявляється тільки частковим, що дозволяє індивіду зберігати своє «Я» і свою індивідуальність. Різноманітні неюридичні форми соціального контролю є багато в чому породженням сучасних західних суспільств, як би доповнюючи спосіб політичного регулювання. Однак в примітивних або архаїчних суспільствах функція політичного регулювання, як ми вже говорили, здійснювалася, по суті справи, різними формами соціального контролю. Про це свідчать роботи багатьох антропологів в різних країнах. Так, П'єр Кластр, французький антрополог, переконливо показав, що примітивні суспільства аж ніяк не були товариствами, в яких не було політики.

Це були товариства, в яких просто не було держави. Або, кажучи точніше, це були товариства «протистояння державі», в яких не було диференціації соціального корпусу, а тому і перехід такого роду товариств до державної організації аж ніяк не був неминучим. Це підтвердили дослідження ряду авторів в 70–80-ті рр. ХХст.

Подальше поширення цих процесів за межі Європи визначалося тим, що державна форма політичної організації суспільства як всередині країни, так і на міжнародній арені полегшила умови експорту цих процесів.

Політичний характер примітивних товариств в сучасних умовах має, можна сказати, другорядний характер, хоча б тому, що майже у всіх сучасних суспільствах політична функція регулювання здійснюється спеціалізованим і диференційованим апаратом держави.

Держава є однією з форм, хоча і панівною в сучасних умовах, здійснення політичної влади. Правда, ця влада істотно відрізняється за формою в кожному з товариств. Це багато в чому видається впливом феноменів диференціації, спеціалізації і автономізації політики.

Здійснення політичної влади вельми істотне, воно відрізняється від інших функцій, необхідних для існування і виживання соціальних груп. Так, функція політичного глави має тенденцію відділятися від функції релігійного глави. Потрібно враховувати і те, що для тієї і іншої функції характерна все більша спеціалізація.

Паралельно з розвитком процесу спеціалізації отримує розвиток диференціація ролей і функцій. У сучасних західних суспільствах відбулася не тільки диференціація релігійних або економічних функцій влади, а й диференціація інститутів і персон, які здійснюють політичну владу. А оскільки політична влада здійснюється відтепер через сукупність спеціалізованих інститутів і ролей, вона стає все більш автономною.

Автономізація політичної влади здійснюється по відношенню до інших форм авторитету і соціальної влади. Більш того, політична влада прагне бути незалежною в своїх діях, а також в своїй мотивації і легітимності. Це неминуче призводить до автономізації політичної влади по відношенню до різного роду соціальних сил і груп суспільства, а також по відношенню до різних представників влади. Не дивно, що сучасна держава все більше відрізняється від всіх тих, хто обслуговує цю державу. Ці останні не є її (держави) власниками. Держава існує і діє багато в чому незалежно від них, об'єкт, який стабілізує та увіковічує систему ролей, названий нами процесами (спеціалізації, диференціації, автономізації) бере участь по-різному в тому, що називається інституціоналізацією політичної влади.

Включення в історичний рух в напрямку диференціації та спеціалізації політичної влади, необхідно розглядати в контексті двох «важких» тенденцій історичного розвитку людських суспільств.

Цей рух може бути розглянуто і з позицій глобального процесу розподілу суспільної праці, що вивчав ще Е. Дюркгейм. Відзначимо, що цей історичний довготривалий процес не є результатом реалізації добровільно створеного або усвідомленого акторами соціального проекту. Він є фактичним станом, універсальною, за Дюркгеймом, тенденцією, яка може перетворюватися в більш-менш ясно виражений закон. Ця універсальна тенденція неминуче веде до комплексифікації товариств.

Немає необхідності доводити той факт, що зростання об'єму і щільності соціальних груп веде до трансформації природи соціальних

відносин і зв'язків, які об'єднують індивідів. Еволюція товариств, таким чином, відзначена посиленням поділу суспільної праці.

У примітивних суспільствах затверджується механічна солідарність. Для неї характерне наступне: однаковість відносин індивідів до суспільства, їх схожість, особливо за індивідуальною свідомістю, яка повністю підпорядковується свідомості колективній, що створює ситуацію, коли люди пов'язані між собою подібно «соціальним молекулам», які не мають можливості для «власних рухів». Е. Дюркгейм, зокрема, писав: «Солідарність, впливає з подібності, досягти свого максимуму і тоді, коли колективна свідомість точно покриває всю нашу свідомість і збігається з нею у всіх точках; але в цей момент наша індивідуальність дорівнює нулю».

У суспільствах, в яких утвердився активний поділ суспільної праці, солідарність стає органічною. Така солідарність передбачає, що люди відрізняються один від одного, мають свою власну сферу діяльності, своєрідну індивідуальну свідомість і, отже, є особистостями. Вплив суспільства на індивіда не втрачається, але колективна свідомість залишає відкритою частину індивідуальної свідомості, яку вона не може регламентувати. Звернемося знову до спадщини Е. Дюркгейма: «І чим ширша ця сфера, тим сильніший зв'язок, що впливає з цієї солідарності.»

У суспільствах з механічною солідарністю домінує репресивне право з усіма наслідками, що впливають для свободи індивіда. Це право спирається на силу, а не на повагу до нього людей. А тому таке право неминуче набуває каральної спрямованості, що виражається в зневазі до особистості людини, в обмеженні його свобод, в жорсткості покарання.

Принципово інший тип порядку затверджується в суспільстві з органічною солідарністю. Тут порядок ззовні підтримується законом, а зсередини тим, що індивідуальна свідомість має самостійну значимість у функціонуванні індивіда, діяльність якого стає все більш спеціалізованою і особистісною. Е. Дюркгейм зазначає, що в такому суспільстві необхідно поділяти всю правосвідомість, яка дозволяє на практиці порівнювати свої права з правами інших людей: «Для того, щоб людина визнала права іншої не тільки в логіці, а й в практиці життя, потрібно було, щоб вона погодилася обмежити свої права, і, отже, це взаємна згода могла бути зроблена тільки в дусі взаєморозуміння і згоди».

Будь-яке суспільство, як вважає Е. Дюркгейм, в залежності від стану функціонування своїх структур може перебувати в нормальному або патологічному стані. Основна причина патології – неправильний поділ праці, який, в свою чергу, веде до аномії.

Аномія проявляє себе в функціональному різноголосі елементів соціальної структури, в конфліктах між поколіннями і соціальними групами, в девіантній поведінці, втрати волі до життя, прагненні втекти від реальності. У політиці аномія проявляє себе в смуті, політиканстві, дифузії влади, появі безлічі «рятівників» вітчизни. Дюркгейм прямо вказує на прямий зв'язок аномії і анархії.

Слід підкреслити, що соціальні зв'язки складаються не спонтанно. Вони виробляються суспільством і стають очевидними через вплив інституту соціалізації. Підхід Е. Дюркгейма отримав подальший розвиток в творчості Фердинанда Теннісу, який розрізняє два стани соціальних відносин: спільність (*Gemeinschaft*), в якій ці відносини ґрунтуються на емоційності, душі групи і взаємному знанні один одного, і суспільстві (*Gemeinschaft*), в якому соціальні відносини є формальними, штучними і заснованими на інтересі.

Зростаюча інституціоналізація політики, вищою формою якої стає бюрократична держава, вписується чим далі, тим більше в процес раціоналізації діяльності та поведінки соціальних акторів, чому значну увагу в своїй творчості приділив М. Вебер. Раціоналізація охоплює, по суті справи, всі сторони соціального життя. У науці, наприклад, вона характеризується розширенням використання математики і експерименту; в економіці – посиленням ролі робіт по передбаченню тенденцій подальшого розвитку і максимізації рентабельності, прибутку і т. д.: в адміністративній та політичній сфері в появі і зростанні бюрократії, яка, за Вебером, являє собою ідеальний тип раціонального управління, при якому першочергового значення набуває компетентність чиновників; раціональність в області права ґрунтується на загальних універсальних принципах і т. д.

У житті сучасного суспільства стверджується, крім сказаного, раціоналізація індивідуальної поведінки людей. Раціоналізація, згідно Н. Еліас, властива не тільки людям, а й історії сучасних суспільств. Для цих товариств характерний розвиток самоприниження, яке спрямоване, з одного боку, проти вивільнення пристрастей і неусвідомлених прагнень, а з іншого – на контроль над ними за допомогою зовнішнього примусу як способу регулювання соціальних відносин.

Процес зростаючої раціоналізації життя супроводжує процес, який М. Вебер назвав «розчаруванням в світі». Протягом тривалого часу західні суспільства перед лицем наростаючого впливу розуму характеризуються відступом в соціальному світі таємничості, магії. Так, пояснення виникнення світу як творіння Бога відступає перед науковими інтерпретаціями виникнення життя на Землі; посуха не розглядається тільки як покарання Бога за гріхи людей; успіхи медицини залишають в минулому віру в чудотворну силу різного роду

шаманів і чаклунів і т. д. Те ж саме можна сказати і про політику. Повсюдно в світі затверджуються політичні режими, засновані на розумі (демократія). Демократія змінює способи панування, засновані на вірі в божественне або природний порядок (або волю).

Передбачуваність світу, здатність людини все в більшій мірі впливати на природу неминуче ведуть до демістифікації цього світу, до зменшення місця в ньому для магії і священного, що може вести до втрати сенсу. Про це красномовно писав Р. Арон: «Те, що примножує простір, в якому ми живемо,—це розчарування в світі. Наука привчає нас бачити у зовнішній реальності тільки сукупність сліпих сил, які ми можемо мати в своєму розпорядженні, проте не залишається місця для міфів і богів, якими наукова думка наповнила простір. У цьому світі, позбавленому своєї чарівності, людські суспільства рухаються до все більш раціональної і все більш бюрократичної організації.»

ТЕМА 4. СОЦІОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВЛАДИ

План

1. Дефініція поняття «влада».
2. Характеристика влади.
3. Влада і панування.
4. Легітимність влади та політичний порядок.

1. Дефініція поняття «влада»

Влада як відношення постає як якийсь тип дії, здійснюваний над кимось або над чимось. Широке поширення в зв'язку з цим отримала формула американського політолога Р. Даля: «Л має владу над Б в тій мірі, в якій він домагається від Б певної дії, яке він міг би не здійснювати, якщо б не було впливу А». Згідно Р. Далу, вплив являє собою «відношення між акторами, за допомогою якого одні з них змушують інших діяти інакше, ніж вони діяли б без цього. Вплив, або владне відношення, має найрізноманітніші вираження». Р. Даль налічує 14 форм впливу. Вони ґрунтуються на найрізноманітніших факторах: матеріальній силі, загрози санкціях, багатстві, престижі, уподобаннях, нормах і цінностях і т. д. Що ж таке влада? Р. Даль визначає її як «особливий випадок впливу, який загрожує серйозними втратами для тих, хто відмовляється узгоджувати власні дії з ними».

Згідно Р. Далу, влада—це такі «стосунки між соціальними одиницями, коли поведінка однієї або більше одиниць (відповідальні

одиниці) залежить при деяких обставин від поведінки інших одиниць (контролюючі одиниці)».

Американські політологи Г. Д. Лассуел владу характеризують наступним чином: «Влада являє собою особливий випадок здійснення впливу: мова йде про процес, який впливає на політику інших, загрозою або ефективним застосуванням суворих обмежень за невідповідність дій, проведення бажаної політики».

Як бачимо, влада представляється як відношення, яке характеризується ідеєю взаємності. Влада А над Б відповідає здатності А в процесі переговорів або взаємодії домогтися бажаного результату від Б.

Переговори або взаємодії такого роду можна охарактеризувати метафорою обміну. При цьому А є володарем влади, а Б є вільною істотою. Б підкоряється волі А на основі сформованого нерівноцінного обміну в соціальному відношенні. Соціальне поле влади характеризується взаємодією, включаючи і обмін «ударами», між соціальними акторами або суб'єктами в процесі їх суперництва і боротьбі між собою. Немає і не може бути володаря влади, яка не здійснювала б силових відносин і стратегій. І тому осмислення влади здійснюється в термінах цілей, засобів, боїв, битв. Так, влада і являє собою сукупність скоординованих дій по відношенню до інших дій і тому нагадує собою в певному сенсі військове мистецтво.

Інтерпретація влади як відносин, запропонована Р. Далем, може розглядатися як часткова і попередня, принаймні з такої точки зору, згідно з якою це відношення є нерівними, про що, наприклад, говорить французький соціолог Е. Фрідберг. У своїй книзі «Влада і правило» він, зокрема, стверджує: «У будь-якому полі дії влада може бути визначена як неврівноважений обмін можливої дії, тобто поведінки сукупності індивідуальних або колективних акторів».

Це означає, що якщо влада розглядається як відношення, то це зовсім не означає, що вона є транзитивною. «Влада,—стверджує Е. Фрідберг,—не є атрибутом, і нею неможливо володіти. Це не є якість благо, яке можна забрати з собою, щоб десь зберігати на складі, або на якій можна економити, як економлять на грошах. А тому неможлива аналогія між владою і грішма в тому, що стосується обміну: на владі не можна економити».

Якщо влада невіддільна від відносин, через які вона здійснюється, то вона стає транзитивною. І це змушений визнати Е. Фрідберг. «Мені здається, що нетранзитивність влади пов'язана з її реляційною природою», зауважує він.

Чому? Це пов'язано з тим, що можна назвати взаємозалежністю учасників владних відносин. Звідси випливає дуже простий висновок про те, що влада не може розглядатися тільки з точки зору «результату» її дії. Цей результат є якщо не двостороннім, то, по крайній мірі, взаємним. А це дозволяє зробити висновок про те, що взаємозалежність «причини» і «результату» підриває доценту класичну ідею влада-причина. Слід сказати, що таке владне відношення, передбачає хто здійснює владу, а саме, перша величина порівнянна з другою, а друга з третьою, тоді перша порівнянна з третьою і т. д.

Влада-наказ характеризується загрозою (або навіть реальною перспективою) застосування санкцій в разі невиконання наказу. А це пов'язано з відкритим примусом, а в окремих випадках і з фізичним насильством.

Цей примус буває трьох видів.

1. Фактичний примус, який виражається у фактичному використанні відносин силової нерівності (загроза застосування зброї, загроза оголошення інформації і т. д.).

2. Моральний примус, який ґрунтується на мобілізації на свою користь етики, що розглядається в якості легітимності обома частинами силових відносин.

Прикладом такого може бути: кодекс честі лицаря, самурая або представника злочинного світу, закон мовчання мафії або деяких місцевих громад, християнська мораль і її цінності і т. д. Такий примус значною мірою є психологічним, але він буває не менш ефективним, ніж примус фізичний.

3. Юридична норма являє собою саме інституційний примус, відмова від виконання якого неминуче призводить до санкцій (штраф, тюремний вирок, смертна кара і т. д.), який, як правило, заздалегідь визначений і який накладається судом або адміністрацією і гарантується державою.

Влада впливу спирається на інші підстави, до яких відносяться, з одного боку, переконання, а з іншого—авторитет, легітимність.

З допомогою переконання здійснюється чуттєвий вплив на індивіда, який, в свою чергу, мобілізує його волю. Переконання є, на перший погляд, досить м'який засіб впливу на людей. З його допомогою досить ефективно створюється авторитет, наприклад главам держав. переконання грає незамінну роль в нав'язуванні тієї чи іншої форми політичного панування. Його досягають не за допомогою «багнета» і прямого фізичного насильства, а силою слова.

Вплив останнього в разі, коли править харизматичний лідер, посилюється його особливим даром впливати на людей. Такий лідер підкорює серця, зваблюючи мільйони людей.

Потрібно сказати, що влада, заснована на переконанні й звабі, має високу стійкість. Про це добре сказав французький політичний мислитель Ален: «Найенергійнішою є така влада, яка отримує схвалення вільної людини. У такому випадку сила залишає свої багнети і прагне до зваблювання».

Спокуса і переконання здійснюються за допомогою засобів масової інформації, релігії, реклами. Причому вони діють на індивідуальному рівні, де сила і стратегія не застосовані. На цьому рівні людина сама стверджує свою владу. Про це дуже добре сказав французький драматург П. Корнель в трагедії «Цінна». «Нехай злісний рок кличе саме пекло в громах, я буду собою володіти і світ покірний мені».

Я міцно тримаю владу. У прийдешньому збережеться день моєї перемоги». Різновидом переконання як форми впливу є маніпуляція, що представляє собою цілу систему способів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на людей за допомогою насамперед засобів комунікації з метою підпорядкування людей владі. Уже згадуваний нами французький політолог Ф. Бюрдо наступним чином характеризує феномен маніпуляції:

«Маніпуляція є варіантом переконання, що характеризується прихованістю. А впливає на Б без його відома, орієнтуючи його на бажану для себе поведінку, про що сам Б не знає. Маніпуляція суспільною свідомістю може набувати форми кампаній, чуток, джерело яких невідоме. Моральна оцінка маніпуляції полягає в тому, що суб'єкт, здатний до маніпуляції, постає як жертва незаконного процесу».

Переконання може ґрунтуватися на обіцяні вигод (матеріальних чи моральних). Це є однією з різновидів прагнення тих сил, які дають обіцянки змінити уявлення людей. Так, в політиці повно прикладів того, як, наприклад, голова уряду, в обмін на потрібне голосування депутата, обіцяє йому ту чи іншу відповідальну і добре оплачувану посаду. У такому випадку цей депутат виявляється в ситуації вибору: або зберігати вірність лінії своєї партії і відмовлятися від пропозиції, або, піддаючись спокусі володіння престижною посадою, голосувати всупереч лінії партії.

Іншим різновидом впливу, як ми вже відзначали, є легітимний авторитет, який є свідченням того, що влада, та чи інша політична сила або конкретний політик в очах населення (виборців) постають як

виразники довіри з боку громадян. При наявності такої довіри люди можуть вірити політикам на слово, будучи переконаними в тому, що вони все роблять в їх (людей) інтересах. У цьому випадку не має значення, про що йдеться. Важливо тільки, хто говорить і хто діє, коли мова йде про політичні рішення або їх реалізацію.

2. Характеристика влади.

Вплив є не єдиним виразом такого складного і комплексного феномена, яким є влада. Не менш важливе значення для розуміння влади має все те, що пов'язано з відповіддю на питання «Хто править?». На початку 60-х рр. ХХ ст. відповідь на це питання спробував дати американський політолог Р. Даль, опублікував спеціальну роботу під назвою «Хто управляє? Демократія і влада в американському місті».

У своїй роботі Р. Даль піддав критиці так званий репутаційний підхід, який до нього сповідували деякі відомі політологи. Одним з представників такої точки зору був Флойд Хантер. Він ототожнював конкретних людей або групи, що знаходяться у влади, з реальною і передбачуваною владою. При цьому «володіння владою» і «репутація володаря влади» були для нього, по суті справи, одним і тим самим.

На противагу прихильникам репутаційного підходу Р. Даль запропонував підхід, в основі якого лежало рішення. Згідно Р. Далю, влада постає як прийняття рішень. Це обличчя влади визначається цілеспрямованими діями. Р. Даль виходив з необхідності для розуміння влади і владних відносин здійснювати аналіз прийнятих рішень. Такий підхід відкривав можливість врахування умов, в яких ті чи інші рішення приймаються, а також відкривалася можливість ідентифікувати акторів, які впливають на прийняття рішень, а крім того, оцінювати природу, масштаб і інтенсивність їх впливу.

На рішення людей можна впливати різними способами. У книзі «Три обличчя влади» Кеннет Боулдинг, у зв'язку з цим виділив такі методи, як використання сили і залякування («батіг»); різні форми взаємовигідних відносин («угода») і відносини, засновані на взаємних зобов'язаннях, симпатії та інше («пряник»).

Підхід Р. Даля викликав досить жваву дискусію серед політологів і соціологів. З одного боку, він піддавався суттєвій критиці, а з іншого – ця критика дозволила внести певні уточнення в розуміння і визначення влади.

Так, американський політолог П. Бахрах наполягав на необхідності враховувати «друге обличчя» влади.

Цим другим обличчям є здатність тієї чи іншої політичної сили перешкоджати прийняттю рішень. Тут мова йде про те, хто контролює політичний порядок денний, хто спочатку вирішує, які питання будуть обговорюватися, а які—ні. У зв'язку з цим можна сказати, що якась приватна корпорація може здійснювати свою владу, по-перше, виступаючи, наприклад, проти закону про захист прав споживача («перше обличчя влади»), при цьому роблячи все, щоб партії і політики взагалі не виносили цього питання на публічне обговорення («друге обличчя влади»).

Ще далі йде Стівен Дюкс, який вважав, що зазначених нами «двох облич» влади недостатньо для її розуміння. Він наполягав на необхідності аналізу третього «обличчя» влади. Третє «обличчя» влади—це здатність впливати на інших людей, впливаючи на їх думки, бажання і потреби. Ця влада виражається в психологічному контролі або в тому, що називається «ідеологічними промиванням мізків». Зауважимо: дане «обличчя» влади характеризується відсутністю відкритого конфлікту між суб'єктом і об'єктом і є виразом найбільш ефективною і одночасно підступною форми влади. Прикладом тут могла б послужити індустрія реклами, яка переконує суспільство в непотрібності нового закону про захист прав споживача з тієї причини, що корпорації вже подбали про рішення тієї або іншої проблеми. У політичному житті ця форма влади проявляється у використанні пропаганди і взагалі в методах ідеологічного впливу.

С. Дюкс ставить під сумнів поширену до нього в політичній науці ідею про те, що влада безпосередньо пов'язана з конфліктом і навіть передбачає наявність конфліктів. А це означає, що її існування пов'язане із затвердженням своєрідного тріумфу над опором влади. Подібна позиція характерна для М. Вебера і французького соціолога Франсуа Шузель Третє «обличчя» влади дозволяє, згідно С. Дюкуса, уточнити феномени авторитету і впливу, які знаходяться «над» конфліктом. Вони не долають опору, але протидіють його появі. Таким чином, третє «обличчя» влади знаходить своє вираження в здатності деяких інститутів (в першу чергу інститути соціалізації, до числа яких відносяться сім'я, школа, ЗМІ і т. д.) протидіяти тому, щоб дещо обговорювалося, щоб ті чи інші рішення приймалися або, що ще важливіше, щоб ті чи інші питання сприймалися в суспільстві як проблеми, що вимагають свого рішення.

Внесок С. Дюкса у розвиток уявлень про владу вважається загальноновизнаним. Перш за все це стосується критики «поведінкової влади» в її концептуалізації, яка властива, як ми вже відзначали,

більшості його попередників, а також аргументів на користь можливого існування влади в умовах спостережуваного консенсусу між сторонами (коли одна з них не усвідомлює себе об'єктом влади іншої): влада може існувати не тільки над поведінкою людей, а й над їх свідомістю, волею, бажанням, віруванням.

3. Влада і панування

Два основних поняття «Macht» і «Herrschaft» органічно вписуються в саму серцевину уявлень про владу М. Вебера. Перше з них перекладається як «влада», а також як «могутність» або «сила», і воно «означає можливість домогтися триумфу своєї волі всередині соціальних відносин, навіть всупереч опору; і не має значення, на чому заснована ця можливість».

Вказівка на опір і тим самим на наявність відкритого конфлікту, в якому перемогу здобуває влада, не повинна бентежити читача. Такий опір цілком може існувати, правда, це не означає, що він існує в даний момент. І якщо влада може перемагати цей опір, то було б великою помилкою вважати, що саме існування влади завжди має асоціюватися з відкритим конфліктом. Резюмуючи позицію М. Вебера, Ф. Шуазель зазначає: «Одна з найбільш типових рис влади полягає в подоланні заявленої опозиції; однак існування опозиції цього типу не є спільною особливістю всіх владних відносин: вона не означає безперечного знаку ідентифікації».

Наведена нами реляційна дефініція влади М. Вебера є досить широкою, оскільки не враховує ні підстав влади (наприклад, мобілізація ресурсів), ні особливостей її здійснення. Точніше кажучи: таке розуміння влади не охоплює всіх її ресурсів і засобів. Чи не тому сам М. Вебер визначає цю концепцію як «соціологічно аморфну».

Своєрідним уточненням даної концепції є поняття «Herrschaft», яке перекладається з німецької мови як «авторитет» або «панування». «Herrschaft», за М. Вебером, «означає шанс знайти людей, готових підкорятися наказу певного змісту». У такому розумінні панування (авторитет) передбачає згоду того, хто підкоряється, і легітимність того, хто командує. І те й інше пов'язані між собою.

Саме згода тих ким керують засновує легітимність. При цьому легітимність може бути визначена як «якість влади, згода яка ґрунтується не на примусі як первинному ресурсі, а на вільній згоді населення з владою, якій підпорядковуються» І навпаки, легітимність влади обґрунтовує і стверджує згоду населення з нею. Таким чином, особлива форма влади, яким є авторитет, який представляє собою

«вплив, здійснюваного власником влади, спрямований на тих, до кого він звертається за визнанням своєї переваги, яке виправдовує його роль командування і орієнтації і... призводить (їх) до добровільного підпорядкування».

Політична влада і влада взагалі мають два обличчя. Одне з них пов'язане з примусом, силою і насильством, а друге—зі згодою, добровільним підпорядкуванням і легітимністю.

Зазначена відмінність в образі політичної влади передбачає наявність двох аспектів у владних відносинах: примус до підпорядкування і згоду з ним. Така інтерпретація влади дозволяє виявити, чим зумовлене підпорядкування влади.

Політична влада тісно пов'язана з насильством. І в цьому немає нічого дивного. Спочатку політика, як така, виникає з необхідності подолання загрози насильства з боку тих сил, які виступали проти становлення політичної організації суспільства. Однак вказана протидія насильству не скасовує самого насильства. Політична влада зароджувалася для вирішення проблем безпеки та державного будівництва і поступово набула монополії на використання насильства. І ця монополія стала найважливішим інструментом державного управління. Монополія на фізичне насильство, зокрема, гарантувала і гарантує в наші дні повагу громадянами цієї держави правил і норм, які видає політична влада. Однак було б неправильно стверджувати, що насильство є єдиним, привілейованим або найбільш ефективним засобом політичної влади. Як, втім, невірно було б розглядати насильство як ординарний засіб влади.

Історично найбільш радикальне бачення взаємин влади і політики було запропоновано прихильниками марксистського вчення. Вони вважали протягом тривалого часу, що сила, контроль і використання апарату насильства лежать в основі підпорядкування людей державі, а підтримка соціального і політичного порядку в сучасному суспільстві ґрунтується на «первісному» насильстві панування і експлуатації людини людиною.

Для К. Маркса і його послідовників аж до останньої третини ХХ ст. держава (політична влада) розглядалася не інакше як інструмент насильства одного, правлячого класу над іншими класами, призначенням якого є переважно сила і примус.

Більше того, держава, на переконання марксистів, є своєрідною «збройною рукою» правлячого класу для підтримання і відтворення свого панування, для пригнічення в ім'я свого збагачення всього суспільства в цілому. Відносно невелика чисельність правлячого класу

спонукає його розвивати інститути насильства, (поліція, армія, в'язниці, право, все це і є–держава), що забезпечує підпорядкування йому всього суспільства в цілому і оберігає його від можливих бунтів і революцій пригноблених класів.

Згідно марксистським уявленням, в економіці закорінена динаміка історії: в трансформаціях самої економіки (природи багатства і джерел прибутку) і в боротьбі антагоністичних класів відбуваються зміни самого суспільства. Політика, про яку ми ведемо мову, залежить від економічних відносин, які, в свою чергу, відображають ситуацію і мінливу соціально-класову структуру суспільства. Політичні зміни (держава, політичний режим або право) є відображенням, хоча часом і з деяким запізненням, змін виробничих відносин. Так, монархія політично забезпечує панування земельних власників (аристократії) в аграрній економіці, демократія–панування власників капіталу (буржуазії) в індустріальній економіці. Політика, забезпечуючи панування правлячих класів в експлуаторських суспільствах, значною мірою орієнтується на здійснення функції примусу, яка в ХІХ ст. переважно була пов'язана з діяльністю каральних органів в особі поліції і армії.

Саме ці два інститути забезпечували в ті роки збереження «буржуазно-капіталістично-демократичного» громадського порядку, здійснюючи репресії проти робітничого руху.

У той же час К. Маркс надавав чимале значення ідеології, яка, на його глибоке переконання, являла собою так звану помилкову свідомість, що не дозволяє гнобленим класам усвідомити свої справжні інтереси і засоби їх захисту, а також відволікає увагу від основних політичних проблем і ставок. Звісно, насильство є першорядним інструментом держави, але політична влада не може будуватися тільки за допомогою насильства, примусу. Вона діє не тільки за допомогою сили, а й максимально (наскільки можливо) прагне спиратися на згоду з владою якомога більшого числа людей.

Уже в ХІХ ст. марксистки були переконані, що революція неминуха в Європі. Однак це пророкування не було здійснено. І в подальшому, вже в ХХ ст., кращі уми, з числа марксистів, прагнули відшукати причину поразки справи революції в розвинених країнах Заходу. Так, Антоніо Грамші, один із засновників Італійської комуністичної партії, розглядає державу і його діяльність з двох сторін.

З одного боку, держава дійсно здійснює процедуру насильства, примусу, забезпечуючи тим самим «панування» правлячого класу, а з іншого–держава послідовно здійснює діяльність по об'єднанню всіх

класів навколо влади. Це означає, що держава не тільки примушує, але і все робить для переконання людей у необхідності її підтримки.

Цю другу функцію А. Грамші назвав гегемонією, яка здійснюється за допомогою ідеології, школи, засобів масової інформації, а найбільше за допомогою інститутів соціалізації, які беруть участь в формуванні віри в легітимність політичної влади (держава, політичний режим, керівники, орієнтації політики і т. д.).

Значним був внесок у визначенні ролі ідеології в марксистського мислителя Луї Альтюссера. Він вніс значний внесок в аналіз відносин між суперструктурою і інфраструктурою, розрізняючи три рівні – економічний, юридично-політичний та ідеологічно-культурний. Це дозволило дещо пом'якшити економічний детермінізм теорії Маркса і тим самим повернути на бік марксизму чимале число інтелігенції. Цьому ж сприяло і те, що Альтюссер не пов'язує політичне панування тільки з репресивними заходами. У «Ідеологічних апаратах держави», роботі, яка по-новому стала трактувати ряд питань теорії та політичної практики, він стверджує, що відтворення політичного панування здійснюється в значній мірі через діяльність таких інститутів, як сім'я, школа, преса, церква, політичні партії, профспілки і т. д. Ці інститути широко використовують технологію маніпуляції свідомістю за допомогою ідеологічних або символічних засобів.

«Ідеологічні апарати, стверджує Л. Альтюссер в своїй статті «Ідеологічні апарати держави», не збігаються з репресивним апаратом держави. Нагадаємо, пише він, що в марксистській теорії апарат держави включає в себе: уряд, адміністрацію, армію, поліцію, суди, в'язниці і т. д., які в своїй сукупності утворюють те, що ми називаємо репресивним державним апаратом.

Репресивний вказує на те, що державний апарат, про який йде мова, «функціонує на основі насильства», як принаймі (репресія, наприклад адміністративна, може виражатися в нефізичних формах впливу).

Ми називаємо ідеологічними апаратами держави певну реальність, яка постає в очах спостерігача в формі різних спеціалізованих інститутів. Ми вважаємо, що їх емпіричний перелік, який передбачає детальний аналіз, повинен бути підданий випробуванням, уточненню та виправленням. З урахуванням цієї вимоги ми можемо в даний час розглядати в якості ідеологічних апаратів держави такі інститути (порядок в нашому перерахуванні не має особливого значення): релігійні ідеологічні апарати держави (система різних церков); шкільні ідеологічні апарати держави (система різних шкіл, публічних і

приватних); сімейні ідеологічні апарати держави; юридичні ідеологічні апарати держави; політичні ідеологічні апарати держави (політична система з різними партіями); профспілкові ідеологічні апарати держави; інформаційні ідеологічні апарати держави (преса, радіо, телебачення і т. д.); культурні ідеологічні апарати держави (література, мистецтво, спорт і т. д.).

Фундаментальна відмінність між ідеологічними апаратами держави і репресивним державним апаратом полягає в наступному: репресивний державний апарат «ґрунтується на насильстві», тоді як ідеологічний апарат держави – «на ідеології». Ми можемо уточнити цю різницю. Ми можемо сказати, дійсно, що кожен апарат держави, незалежно від того, чи є він репресивним або ідеологічним, «функціонує» одночасно спираючись на насильство і на ідеологію, але з дуже істотними відмінностями, які полягають у тому, що не можна змішувати ідеологічний апарат держави з репресивним державним апаратом.

Репресивний апарат держави функціонує в умовах переважного використання репресій (в тому числі і фізичних) і тільки в другу чергу – з опорою на ідеологію. Не існує повністю репресивного апарату. Наприклад: армія і поліція спираються і на ідеологію з тим, щоб забезпечити свою власну єдність і відтворення, а також на «цінності», які вони поширюють зовні.

Подібним є і ідеологічний апарат держави, який функціонує в умовах переважної опори на ідеологію, і лише в другу чергу з опорою на репресії... Не існує чисто ідеологічного апарату. Так, школа і церква «привчають» до методів, пов'язаних з санкціями, винятком, селекцією і т. д.... Так і в родині... Відповідно до нашого розуміння, жоден клас не може міцно утримувати державну владу. За Д. Альтюссер, насильство і примус, соціальний і політичний порядок, засновані на певній формі панування, виявляються «оптимальними» тоді, коли отримують ідеологічну підтримку, що дозволяє хоча б частково економити на застосуванні сили і забезпечувати підтримку політичного порядку громадянами країни, в тому числі і тим з них, хто в тій чи іншій мірі є жертвами даного політичного порядку. Висновок Д. Альтюссер однозначний: оскільки тільки сили недостатньо для підтримки панування правлячого класу, то цей клас не може міцно утримувати державну владу, не здійснюючи в суспільстві своєї гегемонії над ідеологічними апаратами держави і всередині них.

Інший французький політичний мислитель П. Бурдьє продовжує розвивати наведену вище схему аналізу. Бурдьє оголює механізми, за

допомогою яких насильство інтеріоризується тими, на кого воно спрямоване, і скидає вуаль з реального насильства, яке є породженням соціального панування. Він вводить поняття «символічного насильства».

Якщо слідом за К. Марксом П. Бурдьє зберігає уявлення про те, що соціальна реальність є сукупністю силових відносин між соціальними групами, які історично знаходяться у відносинах боротьби один з одним, то він використовує і підхід М. Вебера до соціальної реальності як сукупності відносин свідомості, і тому ця реальність має символічний вимір.

За П. Бурдьє, уявлення й мова беруть участь в побудові соціальної реальності, навіть якщо вони не висловлюють всієї цієї реальності. Згідно Бурдьє, потрібно, щоб зовнішні соціальні умови в уявленнях і навіть промовах були б дотримані з тим, щоб вони мали ефективний вплив на реальність, і ці умови були б сприятливими для реальності, попередньо вписаними в головах і інститутах. Це саме той випадок, який він називає «ефектом теорії».

Тут варто згадати і про поняття символічного насильства. Різноманітність форм панування, по крайній мірі, виняткового і безперервного звернення до збройної сили (яка, в свою чергу, передбачає символічний вимір, має бути легітимізована, визнана як легітимна, тобто здобувати позитивний сенс і ставати «природньою»). Подібно до того як політики приймають панівний порядок, не знаючи про його механізми і арбітражний характер. Це двоїстий процес визнання і незнання являє собою принцип символічного насильства і називається легітимацією різних видів панування.

Символічне панування дозволяє, за Бурдьє, проявлятися як природне і виправдане. У цьому випадку легітимізується нерівність (благ, умов, шансів і т. д.), яка структурує суспільство, а разом з ним і нерівність соціальних доль людей. Легітимізація соціального в широкому сенсі слова приховує соціальне походження нерівності як такої, яка структурує різні соціальні поля суспільства.

Чи не складає труднощів побачити, що неможливо пояснити політичну відданість тільки за допомогою сили. У цьому питанні підхід П. Бурдьє амбівалентний. Це так тому, що, розглядаючи символічне насильство пружиною соціального панування, він визнає, що сила і примус (чиста, фізична або ясно виражена) не є ні первинною підставою політичного порядку, ні проявом або привілейованим засобом політичної влади. Неважливо, що соціальні актори відчують оману або просто обманюють себе, приймаючи цінності і вірування, які

засновує влада і які увічнюють її панування. Сутність питання полягає в тому, що, приймаючи зазначені цінності і вірування, люди роблять це добровільно.

4. Легітимність влади та політичний порядок

Політичний порядок, ґрунтується на насильстві або загрозі насильства або на силі, примушує до підпорядкування. Політична лояльність даному суспільстві досягається меншою мірою на основі використання сили або могутності (Macht), ніж на основі визнаного, а не нав'язаного авторитету (Herrschaft). Це слід розуміти так, що першорядним значенням для політичної влади є згода населення на підпорядкування їй. Цю згоду з владою забезпечує більше мобілізація, ніж насильство. Ось чому будь-який політичний апарат, та й сама держава прагнуть домагатися того, щоб переконувати населення в обґрунтованості своєї стратегічної позиції в суспільстві і правомірності своїх розпоряджень. Питання легітимації влади, необхідність затвердження легітимності постає з особливою силою в ході процесу диференціації та спеціалізації політичного центру.

У примітивних суспільствах, назвемо їх інакше—суспільствах без держави, без спеціалізованого політичного центру питання легітимності політичної влади взагалі не постає. Це пов'язано, зокрема, з тим, що в цих суспільствах здійснення політики є як би невидимим, оскільки ґрунтується на початковій згоді з нею всіх членів архаїчного суспільства, а їх соціальний стан не стає об'єктом дискусій або питань.

Політична влада, якщо вона існує, передбачає хоча б якийсь мінімум згоди населення з нею. При цьому у нас є всі підстави стверджувати, що там, де існує тільки насильство, політика як така зникає. Вона зникає як функція і як вид діяльності в силу того, що в такому суспільстві немає і не може бути діалогу між конфліктуючими групами, а досягнення єдності суспільства замінюється прагненням ліквідувати противника.

Ханна Арендт стверджувала особливий характер влади і насильства. Вони протилежні один одному, в першу чергу за фактом того, що влада не може обійтися без легітимності, в той час як «насильство може бути виправданим», але «воно ніколи не буде легітимним». Ця нерозривність і навіть консубстанціональність влади і її легітимність, заперечує радикально веберівське межування влади і панування, впливає з підходу сприйняття Х. Арендт влади. Влада для неї «ніколи не є індивідуальною особливістю; вона належить певній групі і продовжує їй належати так довго, поки ця група не розпадеться.

Коли ми говоримо, що хтось знаходиться «при владі», ми розуміємо, що тим самим він отримав від певного числа осіб владу діяти від їх імені».

Відповідно до цієї концепції, насильство ніколи не може засновувати владу. Воно може навіть її зруйнувати. Справді, розгул насильства неминуче руйнує владу. Більше того, коли влада виснажується або навіть зникає, виникає насильство. За своєю суттю влада виключає насильство. Х. Арндт не випадково помітила: «Ненасильницька влада є тавтологією». Ненасильницька влада і нелегітимна влада як в принципі, так і на практиці взаємно заперечують одна одну. Вони «протистоять один одному за самою своєю природою; коли одна з них панує абсолютно, інша зникає. Насильство проявляється тоді, коли влада відчуває загрозу, але якщо йому дозволяти розвиватися, воно в кінцевому рахунку призведе до зникнення влади».

Коли ми говоримо, що політична влада передбачає наявність певного порозуміння з нею людей, це значить, що будь-який політичний центр має хоча б мінімальну легітимність і в ньому зосереджується. Джерела цього авторитету, впливають з тих якостей, якими володіє особа, яка здійснює владні функції. Ці якості можуть визначатися позицією володаря який управляє особою в певній соціальній групі або в суспільстві в цілому. У такому випадку на перший план в підпорядкуванні висувається визнання главою визначеної системи цінностей. Так, підпорядкування Папі Римському в меншій мірі визначається особистістю понтифіка. На першому плані знаходиться його відданість релігійним догмам, цінностям християнства, прихильністю правилам відправлення влади всередині організації. Підпорядкування може будуватися на основі визнання людьми компетентності володаря влади, яке може бути підкріплене певним дипломом, перемогою в конкурсі і т. д. Такого роду авторитет поза політикою може бути представлений відношенням хворого з лікарем, приписи якого носять, обов'язковий характер. В полі політики авторитет може ґрунтуватися як на секторальній компетенції (у військовій, економічній, ідеологічній і т. д. областях), так і на більш широкій основі (технократ, випускник престижного навчального закладу і т. д.).

Говорячи про авторитет, не можна обійти типологію авторитету (або панування), запропоновану М. Вебером. При цьому він красномовно писав у своїй праці «Політика як покликання і професія»: «По-перше, це авторитет «вічно вчорашнього», авторитет моралі, присвячений споконвічній значимості і звичній орієнтації на їх

дотримання, «традиційне» панування, як його здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу.

Далі, авторитет незвичайного особистого дарунку (Gnadengabe) (харизма), повна особиста відданість і особиста довіра, викликані наявністю якостей вождя: одкровення, героїзм та інше, харизматичне панування, яке здійснюють пророк, або обраний князь-воєначальник, або плебісцитарний володар, видатний демагог і політичний партійний вождь. Нарешті, панування в силу «легальності», в силу віри в обов'язковість легального встановлення (Satzung) і ділової «компетентності», обґрунтованої раціонально створеними правилами, так як орієнтація на підпорядкування при виконанні встановлених правил—панування в тому вигляді, в якому його здійснюють сучасний «державний службовець» і всі ті носії влади, які схожі на нього в цьому відношенні...».

Зазначені три типи авторитету впливають з трьох типів легітимності і одночасно з трьох типів панування, або, слідом за М. Вебером, трьох типів «легітимного панування».

Традиційне панування ґрунтується «на вірі в святість традицій, і в легітимність тих, хто покликаний здійснювати авторитет цими засобами». З цього випливає, що «право» на управління тих, хто править, і згода керованих з цим правлінням будуються на традиціях, усталених в даному суспільстві. Самі ж ці традиції відповідають системі цінностей і релігійним чи магічним віруванням. Це дано тим, хто править в даному суспільстві. Не дивно, що членів групи або спільноти об'єднує з його главою особиста відданість. У підсумку члени даної групи, де ствердилося традиційне панування, підкоряються безпосередньо главі цієї групи, а його накази або регламенти визнаються легітимними в тому випадку, коли вони відповідають традиціям.

Типовим прикладом традиційного панування є спадкова монархія. Як спадкоємець монарх поважає традицію і підпорядковується їй. І ця повага традиції є в той же час повагою інституційних зв'язків, що породжують політичні зобов'язання. Традиційне політичне панування в міру історичного розвитку отримує і естетичний вираз.

Це означає, що поряд з звичаями, традиціями діють і політичні інститути. Вони працюють під безпосереднім керівництвом глави держави. Працівники цих інститутів рекрутуються, як правило, з числа членів сім'ї, клану або племені політичного керівника держави або з числа його прибічників. Виходить так, що працівники адміністративного управлінського органу (політичних інститутів), підкоряючись тільки главі держави, стають, по суті справи, його рабами.

Вони виконують подвійну функцію: адміністративну і функцію прислуги. У разі, коли адміністративне і військове керівництво відсутнє, розглянутий тип панування перетворюється в форму геронтократії або патріархальності. При появі адміністративного і військового персоналу традиційне панування найчастіше набуває форми патримоніалізму, або «патримоніальної держави», прикладом чого можуть бути феодальні монархії в Західній Європі в IX -XIII ст.

Традиційна легітимність в сучасних умовах повсюдно відступає. У швидко змінюваному світі зростає роль і значення феномену поновлення, в тому числі і в питаннях політичного управління. Але це зовсім не означає, що така легітимність втратила свою ефективність. Тривала звичка до виправдання традиційної форми правління створює ефект її справедливості і законності, що надає владі високу стабільність і стійкість.

Легально-раціональне панування ґрунтується «на вірі в легітимність регламентів і права віддавати накази тим, хто покликаний здійснювати панування цими засобами».

На відміну від ситуації, притаманної традиційним панування, «члени групи, підкоряючись власникові влади, підкоряються не його персоні, а знеособленим правилам; в результаті вони підкоряються йому тільки в межах об'єктивної, раціонально визначеної компетенції, так званим фіксованим регламентам».

Легально-раціональна (демократична) легітимність ґрунтується на вірі в справедливість тих раціональних і демократичних процедур, на основі яких формується система влади. В основі цього типу владарювання лежить цілеспрямована дія, типовою фігурою, якої є чиновник, який в своїй діяльності підпорядковується строгим правилам, які вважаються легальними.

В основі легітимності влади і добровільного підпорядкування їй громадян країни лежить відповідність закону способів передачі влади і призначення керівників, а також прийняття владою рішень на основі закону. Дана форма політичного панування передбачає підпорядкування громадян владі на основі поваги.

Таким чином, раціональний тип легітимності має, по суті справи, нормативну основу. Люди тут підкоряються строгим правилам, законам, процедурам і сформованим на їх основі політичним структурам та інститутам. Ключовий інститут легального панування—бюро (офіс), за допомогою якого здійснюється керівництво суспільством. І тому цей тип владарювання нерідко називають бюрократичним. Бюрократичну адміністрацію відрізняє, на думку Вебера, те, що панування в ній

здійснюється як функція знання. І тому процес владарювання є специфічно раціональним і будується на раціональних цінностях.

Сучасна бюрократія—це бюрократія компетентних чиновників. Апарат державного управління в демократичних країнах складається зі спеціально підготовлених чиновників, які в своїй діяльності керуються строго формальними і раціональними правилами. Саме раціональні правила визначають норми і межі здійснення влади. Сукупність цих абстрактних правил підкоряється всім, включаючи і найвищу особу держави. Так, скажімо, президент країни підпорядковується конституції, навіть якщо він володіє харизмою як політичним ресурсом. У цьому сенсі підпорядкування більше не є відношенням між людьми: все, включаючи і чиновників, діє на основі строгих правил.

Як бачимо, в основі легально-раціонального панування лежить формально-правове начало. Загальна процедура здійснення цього типу владарювання передбачає «конституційований авторитет» адміністративних органів.

Харизматичне панування ґрунтується на «екстраординарному, священному характерові підпорядкування, героїчним чеснотам або особливій значущості особи, або на прийнятих або виданих цією особою розпорядженнях».

Харизматична легітимність ґрунтується на безумовному підпорядкуванні екстраординарної особистості, і вона з'являється у винятково історичних умовах. Вона передбачає віру людей в особливі, надприродні якості вождя, лідера.

Слово «харизма» (грец. Charisma—милість, божественний дар) запозичене з античної термінології. Ним позначається винятковий авторитет, яким користуються деякі індивіди всередині обмежених спільнот, наприклад в сектах. цей авторитет має дві особливості. По-перше, він настільки високий, що здатний залучити людей до дії, до здійснення якої їх ніщо не змушує. А по-друге, цей авторитет не залежить ні від раніше існуючих умов, як це має місце в разі царської влади, ні від волі інших людей, з чого складається авторитет, наприклад, президента чи папи. У теологічних термінах авторитет йде від Бога. У світських термінах—авторитет виходить від самого індивіда, тобто від його здатності затвердження політичних відносин на основі зваблювання.

Поняття «харизма» грає важливу роль у веберівській соціології. Розглядаючи харизму як екстраординарну здатність індивіда, Вебер вважає, що вона не купується, а дарується природою, Богом, долею. До харизматичних якостей Вебер відносить магічні здібності, прородний

дар, видатну силу духу і слова. Харизму, за Вебером, мають герої, великі полководці, маги, пророки і провидці, геніальні художники, видатні політики; засновники світових релігій—Будда, Ісус Христос, Магомет; засновники держав—Солон і Лікурґ; великі завойовники - Олександр Македонський, Цезар, Наполеон. Все це харизматичні лідери.

Потрібно сказати, що харизма не є, строго кажучи, об'єктивною якістю. Саме її існування є наслідком визнання людьми наявності такої якості у глави держави. Це означає, що «група панування є емоційним співтовариством», яку можна визначати як спільнота «відданих» лідеру людей.

Харизматичний тип владарювання прямо протилежний традиційному правлінню: на відміну від традиційного типу правління, заснованого на прихильності до звичайного і звичного, харизматичне панування спирається на щось екстраординарне, незвичайне, що раніше не визнавалось.

Визнання законності влади харизматичного лідера будується на «вільному визнанні» населенням харизми цього лідера. Більш того, все населення або значна його частина його утворює з харизмою якесь «емоційне співтовариство» за закликами лідера і його історичного призначення. Харизматична легітимність будується на беззастережному шануванні голови нації або держави та повній йому довірі.

Як ми вже відзначали, джерелом особистої відданості харизматичному государеві не є традиція, а емоційно забарвлена віра в його харизму. І ця віра найчастіше виникає в період радикальних змін, коли руйнуються звичні для людини соціальні порядки та ідеали, а люди втрачають можливість спиратися на раніше звичні норми і цінності. І тому харизма лідера втілює в собі віру і надію людей в краще майбутнє. Харизма, будучи емоційною і багато в чому ірраціональною, не залежна від твердих розрахунків. Розглянуті нами три форми легітимного авторитету є ідеально-типовими. У чистому вигляді вони в реальному політичному житті, можна сказати, не зустрічаються. Авторитет завжди є комбінацією всіх названих нами типів даного феномена в різних пропорціях. Так, влада Наполеона є прикладом, поза всяким сумнівом, авторитету харизматичної легітимності. При цьому в перший період його правління цей авторитет спирається на підтримку армії і визначається військовими успіхами Наполеона. Однак було б зовсім неправильно не бачити того, що політичний режим, який був створений Наполеоном, спирався на чимале число елементів легально-раціонального панування, в числі яких наведемо наступні елементи:

кодифікація права, організація і подальший розвиток адміністрації, організація території країни на раціональній основі, акцент на рекрутування цивільних і військових кадрів, загальне голосування (чоловіків) і т. д. І нарешті, перехід від Консулата до Імперії, здійснений Наполеоном, означав твердження елементів традиційної легітимності: священність влади, перебудову двору, створення нової аристократії, спроба затвердження династії і т. д.

Авторитет генерала де Голля в період з 1958 по 1969 р спірався на комбінацію основ легально-раціональної та харизматичної легітимності. Сама можливість появи такої підстави авторитету де Голля визначалася масово вираженою народною підтримкою національного лідера, який, по суті справи, за підсумками Другої світової війни перетворився на національного героя. Жодна реальна політична влада, навіть тиранічна або кримінальна, не може довго існувати, якщо вона спирається тільки на насильство. Будь-який політичний режим змушений «шукати» свою легітимність в очах населення у вигляді хоча б мінімальної підтримки з його боку проведеної політики і правителів. Це здійснюється за допомогою підтримки народу політичній владі і її існування є більш ефективним, ніж наймогутніша сила. А ця підтримка, по суті, є згодою народу або його частини з владою. Потрібно, мабуть, сказати, що зазначена підтримка може бути пасивного характеру, а часом є навіть парадоксальною, що відзначав ще французький політичний мислитель Ла Боезі: «О Боже! Як може таке бути? Як ми це назвемо? Яким нещастям це є? Бачити нескінченне число людей, які не підкоряються, а прислужують; немає ні благ, ні батьків, ні жінок, ні дітей, немає навіть самого життя, що належить їм самим!

Терпіти пограбування, розпусту, жорстокість не від армії, не від варварів, в боротьбі з якими потрібно було б захищати своє життя, а від однієї особи; немає від Геркулеса або Самсона, а від людини, найчастіше самого боягузливого ... в нації; що не звик ні до порохів баталій ... не тому, хто міг би силою командувати людьми ...».

Легітимність є необхідністю. І вона забезпечується як тими, хто править, так і тими, ким правлять. Хоча зрозуміло, що мотиви прагнення до утвердження легітимності влади у керованих і керуючих вельми істотно відрізняються, а часом бувають і протилежними. Х. Арндт, наприклад, вважає, що «інстинкт підпорядкування, пристрасне бажання дозволити керівництво собою сильній людині і підкорятися їй, в психології людини займає, принаймні, таке ж важливе місце, як прагнення до могутності».

Як показують дослідження психологів, в утвердженні підтримки керованих і їх згоді з керуючими істотною роль відіграють, з одного боку, бажання любові до останніх, найчастіше на підсвідомому рівні, а з іншого—інструментальна і чисто раціональна логіка.

У той же час жодна влада не може існувати в режимі тільки добровільної згоди з нею. Ця згода завжди поєднується з насильством і силою або загрозою насильства. У цьому випадку діє така логіка: побоювання, що викликається, наприклад, поліцейським, не пояснює в повній мірі підпорядкування закону; однак без поліцейського не було б необхідного підпорядкування закону.

Таким чином, політична влада будується на поєднанні сили і згоди. У різні історичні періоди пропорції цього поєднання розрізняються, але не настільки, щоб один з елементів підстави політичної влади зник повністю. Нерідко вживається поняття «легітимне насильство», яке знаходиться в основі розуміння суті політичної влади і держави, відображає незмінний «союз примусу і легітимності».

У повній відповідності з підходом М. Вебера ми можемо внести уточнення в питанні про місце, яке займає в політичній владі насильство. У самій справі, насильство є єдиним засобом політичної влади в справі нав'язування громадянам країни поваги до своїх рішень і своєї ролі арбітражу в суспільстві.

Найчастіше воно є основним, за М. Вебером, «нормальним» засобом діяльності держави. насильство є найбільш ефективним засобом політичної влади, хоча і вельми специфічним. Його специфіка визначається тим, що воно використовується владою в поєднанні з іншими засобами (право, правоохоронні органи, спеціальні служби, ідеологічний вплив і т. д.). У той же час в демократичному суспільстві насильство є останнім засобом, *ultima ratio* політичної влади, яка будується, як ми вже відзначали, на основі різного роду вірувань, авторитету і легітимності.

ТЕМА 5. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ СУСПІЛЬСТВ.

План.

1. Поняття соціально-політичних інститутів суспільства
2. Особливості інституціоналізації політики.

1. Поняття соціально-політичних інститутів суспільства.

У лексиконі сучасних суспільних наук часто вживаним виступає термін «інститут». У перекладі з лат. слово «iustitutum» означає встановлення, запровадження, звичай. У науці домінують дві позиції щодо трактування інституту: 1) як усталеної в суспільстві норми; 2) як організації чи установи. Інституційний аспект функціонування соціуму вже у ХІХ ст. став традиційною сферою інтересів соціології. О. Конт та Г. Спенсер розглядали такі соціальні інститути, як сім'ю, державу, релігію з позицій їх включення у процеси соціальної інтеграції. До ознак соціального інституту зараховуємо: наявність кола суб'єктів, що вступають у стійкі взаємовідносини; певну організацію; наявність соціальних норм, що регулюють поведінку людей у межах соціальних інститутів; наявність соціально значущих функцій інституту: регулювання діяльності членів суспільства, забезпечення соціальної інтеграції та соціалізації індивідів. У першій половині ХХ ст. предметом наукового дослідження стає політичний інститут. Інституційний підхід у сфері політики виявився найвиразніше вираженим порівняно з іншими суспільними сферами; саме в галузі політики найповноцініше спрацьовують ознаки соціального інституту. До 1950-х рр. учення про політичний інститут розвивалося у межах «старого інституціоналізму», представниками якого були В. Вільсон, Дж. Брюс, Т. Коул, Г. Ласкі, К. Фрідріх та ін. Він характеризувався вивченням формально-юридичних ознак інститутів. Вищеназвані мислителі у своїх дослідженнях левову частку уваги приділяли головним політичним інститутам – державі, політичним партіям, громадсько-політичним організаціям, а також гілкам державної влади, феномену бюрократії тощо. «Старий інституціоналізм» завжди «відчував певний вплив консерватизму, оскільки в ньому низка суспільних інститутів – монархія, церква, становий характер суспільства – розглядалися як первинні, постійні та базові характеристики, які визначали суспільно-політичне життя та індивідуальну поведінку». У 1980-х рр. у політичній науці відбувається своєрідне «нове відкриття» політичних інститутів.

«Друга молодість» категорії політичного інституту відбувається у межах теоретико-методологічних досліджень нового інституціоналізму або ж неоінституціоналізму. До його теоретиків зараховуємо Дж. Марча, Й. Олсена, Д. Норта, Г. Петерса, Р. Патнема, К. Шепслі, Д. Найта, А. Лейпхарта. Новий інституціоналізм залучає до наукового аналізу як головні політичні інститути, так і інститути «другого порядку», проголошуючи інститут основоположною складовою політичного процесу, базовим елементом політичної системи. К. Байме визначав політичні інститути головним чинником суспільних змін, зараховуючи до інституційних форм суспільного життя традиційно державу як «інститут інститутів», а також усю багатоманітність інших формальних та неформальних політичних інститутів. Сутність неоінституціоналізму можна звести до таких постулатів: політичні гравці розглядаються як повноправні політичні актори, що мають власні особливі інтереси; інститути здійснюють визначальний вплив на індивідуальну поведінку людей, встановлюючи межі індивідуального вибору через формування пріоритетів; інститути є основною детермінантою, що визначають результати політики, допомагають політичним акторам усвідомлювати свої цілі. Встановлюється погляд на політичний інститут як самодостатню соціальну силу, що формує інтереси різних соціальних груп. Ефективне функціонування інститутів визначає такі соціальні результати, як політичну стабільність, стійку демократію, економічне зростання, соціальний захист тощо. На думку А. С. Романюка, значення «політичних інститутів істотно зростає, коли ми маємо справу зі стабільними демократичними суспільствами, де політичний процес характеризується регулярністю та повторюваністю, внаслідок чого самі інститути набувають значного розвитку» Дж. Марч і Й. Олсен основне кредо неоінституціоналізму визначали так: «...новий інституціоналізм наполягає на автономнішій ролі політичних інститутів. Держава не лише піддається впливу з боку суспільства, але і сама впливає на нього. Політична демократія залежить не тільки від економічних і соціальних умов, але і від дизайну політичних інститутів». На думку Г. Петерса, індикаторами нового інституціоналізму виступають: по-перше, аналіз структурних ознак суспільства і політики формальних та неформальних інститутів; по-друге, фіксація певної стабільності в часі розглядуваних структур; по-третє, інститути повинні впливати на індивідуальну поведінку своїх членів; по-четверте інститутам повинна бути властива певна система спільних цінностей, яку мають приймати члени цих інститутів. Виділяють такі напрямки сучасного неоінституціоналізму:

історичний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального вибору, соціологічний (соціальний) інституціоналізм, нормативний інституціоналізм, емпіричний інституціоналізм, інтернаціональний (міжнародний) інституціоналізм. Аналізуючи визначення сутності політичного інституту, А. Романюк спільним у дефініції цього поняття визначає те, що політичні інститути «...виступають певним структурним утворенням, яке задає параметри для взаємовідносин у суспільстві, регламентуючи політичну діяльність». У будь-якому випадку політичні інститути виступають невід'ємними елементами політичної системи суспільства, важливими суб'єктами політики та носіями політичного процесу, що впорядковують політичну організацію суспільства, забезпечуючи її стабільне та тривале функціонування. Політичні інститути творять матеріальну основу політичної системи, виконуючи певні функції для досягнення загальносуспільних цілей. Інститути здійснюють перманентний вплив на політичне життя суспільства та особу, будучи водночас об'єктом впливу інших суб'єктів політики. Отже, домінуючим у науці є трактування терміна «інститут» як усталеної в суспільстві норми або ж організації чи установи. З усіх суспільних сфер найвиразніше інституційний підхід проявляється у сфері політики. Представники так званого «старого інституціоналізму», перетворивши вивчення політичних інститутів на предмет наукового аналізу, левову частку уваги приділяли головним інститутам – державі, політичним партіям, громадсько-політичним організаціям, а також гілкам державної влади, феномену бюрократії тощо. Новий інституціоналізм, або неоінституціоналізм, наприкінці ХХ ст. залучає до наукового аналізу як головні політичні інститути, так і різноманітні формальні та неформальні інститути «другого порядку». Об'єднуючим для усіх напрямів неоінституціоналізму є погляд на політичні інститути як основоположні фактори політичного життя, центральні компоненти політичної системи, головні чинники суспільних перетворень, що мають власні особливі інтереси, здійснюють визначальний вплив на індивідуальну поведінку людей, формуючи інтереси різних соціальних груп. Загалом політичні інститути виконують функції забезпечення безперервності суспільного життя, контролю та підтримання порядку, регулювання соціальних процесів, взаємовідносин між індивідами, соціальної інтеграції та політичної соціалізації індивідів тощо. Отже, політичні інститути, будучи невід'ємним елементом політичної системи суспільства, специфічною формою організації владної діяльності та сталим засобом впорядкування політичних відносин, виступають, очевидно, важливими суб'єктами політичного процесу, незамінними

гарантами стабільного та тривалого функціонування політичної організації суспільства. Попри залучення до наукового аналізу усієї багатоманітності інституційних форм політичного життя неонституціоналізм однак неспроможний пояснити усі процеси інституційних змін, залишаючи в такий спосіб широке поле для подальших наукових пошуків відповіді на запитання: що таке політичний інститут?

Соціальні інститути діють у системі соціальних структур суспільства від імені суспільства і в інтересах людей з метою задоволення їх потреб. Будь-який соціальний інститут виникає тільки тоді, коли виникає певна соціальна потреба, і функціонує доти, поки існує ця потреба. Відпадає потреба – і соціальний інститут стає непотрібним, навіть виступає гальмом суспільного життя. Тобто інститут, будучи сукупністю взаємозв'язків та систем поведінки людей, визначається їх потребами і діє в їх інтересах. Хоча сам соціальний інститут формує соціальні взаємозв'язки і норми поведінки, все ж стосунки між людьми здійснюються не в межах соціального інституту, але інституційні зв'язки і стосунки використовуються іноді практично. Це викликає необхідність формування соціальних спільностей людей тощо. Кожний соціальний інститут охоплює різноманітні соціальні спільності і визначає їх поведінку в суспільстві. Отже, соціальний інститут – це своєрідна форма людської діяльності, заснована на чітко розробленій системі правил і норм відповідно до соціального статусу та ролі, а також на розвинутому соціальному контролі за їх здійсненням. Соціальні інститути підтримують соціальні структури і порядок, стабільність у суспільстві. Процес виникнення та становлення соціальних інститутів як основних структурних елементів суспільства називається інституціоналізацією. Інституціоналізація – надзвичайно складний, тривалий і поступовий процес, що являє собою формування різноманітних типів соціальної практики в якості соціальних інститутів. Важливо зауважити, що інституціоналізація проявляється як процес досягнення системного рівня організації певної сфери діяльності, і ступінь його завершення визначає рівень впливу сфери діяльності в життєдіяльності всього суспільства. Соціальний інститут – це організована система зв'язків та соціальних норм, правил, що об'єднує найбільш значимі суспільні цінності і процедури, які задовольняють основні потреби суспільства. В даному випадку суспільні цінності тут розуміються як ідеї та завдання, суспільні процедури – стандартизовані зразки поведінки в групових процесах, а система соціальних зв'язків – набір ролей та статусів, завдяки яким ця поведінка здійснюється і утримується в певних межах. Соціальні інститути виконують у

суспільстві роль «стабілізатора» суспільних відносин, регулюючи, стандартизуючи поведінку своїх членів. Основне призначення соціальних інститутів – сприяти задоволенню матеріальних і духовних, особистих і суспільних потреб своїх членів в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства. Цікавими й вагомими щодо виявлення сутності та виникнення соціальних інститутів є погляди представників соціології знання. Так, П. Бергер та Т. Лукман пояснюють виникнення соціального інституту механізмом габітуалізації, тобто узвичаєння, що супроводжує будь-яку людську діяльність. Інститути самі по собі мають примусову владу над індивідом завдяки силі своєї фактичності та механізмам контролю, якими зазвичай вони наділені. Соціальні інститути вже завдяки самому факту свого існування контролюють поведінку індивідів, встановлюючи певні її зразки. Так, важлива роль у становленні та утвердженні інститутів суспільства належить механізму соціального контролю. Соціальний контроль – найефективніший механізм, за допомогою якого соціальні інститути організують життєдіяльність своїх членів. Він виступає способом саморегуляції соціальної системи, забезпечує упорядковану взаємодію її компонентів завдяки нормативному регулюванню. Основне завдання соціального контролю полягає в створенні умов для стійкості тієї чи іншої соціальної системи, а також збереженні соціальної стабільності. На думку Ж. Гурвіча, в суспільстві існують різні сфери соціального контролю, які, в свою чергу, мають різні ієрархії цінностей та ідеалів. Серед таких сфер соціального контролю слід відзначити релігію, мораль, право, мистецтво, пізнання та навчання. Співвідношення між цими сферами соціального контролю визначається конкретним типом суспільства. У західній філософії і соціології до найважливіших функцій соціальних інститутів зазвичай відносять: відтворення членів суспільства; соціалізація (передача цінностей); виробництво і розподіл ресурсу; налагодження порядку і підтримка морального клімату. А соціолог Ю. Андреев, найважливішими функціями соціальних інститутів вважає відтворення існуючих видів діяльності і суспільних відносин. В. Тарасенко називає основними функціями соціальних інститутів такі: опредмечування діяльності; закріплення, реалізацію й відтворення суспільних відносин; задоволення потреб, відбиття й регулювання інтересів; налагодження соціальних зв'язків; стабілізацію плинності соціального життя; забезпечення спадкоємності у використанні культурних цінностей; передачу досвіду, навичок і норм соціальної поведінки; застосування санкцій, що заохочують одні й придушують інші види поведінки.

Для того, щоб зрозуміти сутність соціально-політичних інститутів, їхні функції та завдання, можна змодельовати два протилежні типи суспільства. Один – позбавлений будь-яких сталих правил чи норм взаємодії, і увесь соціальний дизайн у суспільстві такого типу змінюється щомиті згідно з хаотичним рухом індивідів, які в ньому проживають. Інший – такий, що працює як годинник або будь-який інший механізм, де усе суворо регламентовано і відхилення від належного патерну взаємодії індивідів карається.

При такому порівнянні інститутами будуть саме ті механізми, що підпорядковують хаотичну взаємодію суб'єктів певним патернам або моделям відносин.

Інститути раціональні з тієї точки зору, що вони економлять енергію соціальної системи, зменшуючи її невизначеність, а тому і роботу, яку треба кожен раз здійснювати для типологізації тієї чи іншої ситуації. Стан невизначеності та поведінки людини в ситуації невизначеності докладно досліджувався в психології та соціальній психології і, зокрема, в межах теорії прийняття рішень в умовах невизначеності (Д. Канеман, П. Словик, А. Тверські). Ван де Мортел, наприклад, пише про три фундаментальні причини, з яких невизначеність є перешкодою для ефективних соціальних дій. По-перше – це те, що «трансакційні витрати здобуття усієї можливої інформації занадто високі. Це призводить до неповної інформації, яка створює невизначеність. По-друге, людські можливості проводити розрахунки обмежені. Чим більш складне інституційне середовище і чим більш обмежені людські можливості, тим більша вірогідність прийняття невірних рішень. Це робить більш привабливим використання «ментальних моделей», конвенцій та рутин. Третя причина для невизначеності – неможливість завбачати майбутній результат дій, наприклад у тих випадках, коли деяка інформація стане доступною тільки у майбутньому. Це ситуація «невизначеності Кнайта», при якій не є реальним прорахувати вірогідність можливих результатів. Тому ментальні моделі допомагають прийняттю рішень за цими обставинами». Саме завдяки інституційній структурі ця невизначеність та хаотичність взаємодій структурується у сталі патерни, які регулюють усі типи відносин людей у суспільствах. Сучасне розуміння соціальних інститутів було запозичене соціологією з юридичної науки, де воно означало сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини (успадкування, шлюб й т. ін.).

Н. Смелзер визначає інститут як сукупність ролей та статусів, що призначені для задоволення певної соціальної потреби, наприклад,

потреби у збереженні та передачі традицій, потреби в прийнятті рішень щодо майбутнього.

У процесі інституціоналізації відбувається структурування та організація копонентів свідомості та поведінки, їхнє закріплення в певних формах. При цьому таке структурування відбувається не лише за тими схемами, що передбачаються ініціаторами тих чи інших перетворень, і не завжди призводить до наслідків, до яких прагнули ці ініціатори. Наприклад, якщо за радянських часів будь-які прояви громадянської активності (у формі мітингів), несанкціоновані владою, придушувалися, а крах тоталітарної системи управління призвів до бурної громадянської активності, вираженої у різних формах, то ствердження ринкових відносин в економіці неминуче охопило й політичну сферу, і на сьогодні така форма політичної активності, як участь у мітингах, що оплачується тими чи іншими політичними силами, стала доволі розповсюдженою формою зайнятості на політичному ринку.

Поєднуючи поняття *інститутів* та *інституціоналізації*, можна сказати, що інститути виникають через стабілізацію соціальних практик, які з'явилися у результаті реалізації тих чи інших інтересів. При цьому формальні інститути закріплюються найрізноманітнішими регулятивними актами, а неформальні – сталою практикою звернення до тих чи інших дій.

Наприклад, якщо відносини між парламентською та президентською гілками влади повинні бути закріплені у законах та нормативних актах, і жодна з гілок влади не може перейняти повноваження іншої гілки влади без внесення поправок у діючі закони, то традиція розміщення наметових містечок у разі тривалих акцій протесту, яка стала розповсюдженою в Україні після подій 2004р. або підпалу шин у 2014 р. не потребує закріплення в законодавчих актах.

2. Особливості інституціоналізації політики.

У соціології серед засновників інституціоналізму, який формально склався у кінці XIX ст., виділяють американського соціолога та економіста Т. Веблена (1857–1929), французького соціолога Е. Дюркгейма (1858–1917) та англійського філософа та соціолога Г. Спенсера (1820–1903). Т. Веблен поширює трактовку соціальних інститутів й розуміє під ними сталі зразки, звички, типи мислення та поведінки. Іншими словами, для Т. Веблена це звичні способи реагування на стимули, що створюються обставинами, а тому інститути мають змінюватися при зміні цих обставин. З одного боку, розвиток

суспільства є розвитком цих самих інститутів, а з іншого, – еволюція суспільного устрою трактується як процес природного відбору соціальних інститутів. Саме Т. Веблен виявляє суперечливий «взаємозв'язок статичних за своєю суттю інститутів-установ з процесом соціальної динаміки. Інститути успадковуються від попередніх часів, вони є результатами процесів, що відбувалися у минулому, пристосовані до обставин минулого, а тому не знаходяться в повній згоді з вимогами теперішнього часу. Іншими словами, інститути завжди відстають від суспільних потреб, які породжуються обставинами, що поступово змінюються, і кожний новий стан суспільства, який тільки-но встиг скластися, виявляє тенденцію до застарівання».

Водночас, незважаючи на те, що вони не є оптимальними щодо потреб тих обставин, які складаються в цей момент, «звичний образ мислення людей має тенденцію подовжувати своє існування за винятком тих випадків, коли його примушують до зміни обставин». Тобто, як підкреслює Т. Веблен, соціальним інститутам характерна певна інерція, на подолання якої суспільство повинно затратити певні сили. Е. Дюркгейм називав інститутом усі вірування та способи поведінки, що установлюються групою. І навіть вважав, що соціологію можна визначити як науку про інститути, їхню генезу та функціонування. Роботи Е. Дюркгейма започаткували традицію французького *«соціального інституціоналізму»* на відміну від *«нормативно-юридичного»* інституціоналізму. У межах цієї традиції французькі політологи М. Прело, Ж. Бюрдо, М. Дюверже виділяють два компоненти, які складають зміст політичного інституту: по-перше, «ідеальну модель самої системи відносин, а по-друге, власне організаційні структури, що відтворюються в колективній політичній практиці згідно зі стереотипами та матрицями модельної структури». Г. Спенсер, який використовував метафору живого організму для аналізу суспільства, розглядав соціальні інститути як особливі органи, що підтримують усі процеси життєдіяльності в соціальному організмі. Для нього інститути є механізмами самоорганізації спільного життя людей, а в якості механізму витискування з ринку неефективних інститутів Г. Спенсер називає соціальну селекцію.

Напрямок *неоінституціоналізму*, який активно розвивається в різних соціогуманітарних дисциплінах у другій половині ХХ ст. (В. Хофелд, Дж. Коммонс, Е. Остром, Е. Шоттер), запозичує головні ідеї теорії інституціоналізму, які було зазначено вище, детально розробляє та збагачує їх. У 70-ті рр. ХХ ст. він проявляється «як реакція на домінування редуціоністських підходів (біхевіоризм), які зводять

політику до індивідуально-групової поведінки; контекстуалістських підходів (структурний функціоналізм), які відносять політичне життя до взаємореагування політичної системи з соціальним середовищем, яке її оточує». Його представники в соціології – Дж. Мейєр, П. Ді Маджіо, Н. Флігстайн, Доббін, в політології – М. Олсон, Д. Марч, Дж. Елстер, К. Шепсле, в економіці – Г. Саймон, О. Уільямсон, Д. Норт, Р. Мілграм, М. Дженсен, Б. Артур. В. В. Радаєв зазначає, що найбільш активно новий інституціоналізм розвивається в американській соціології, де він пов'язаний з теорією організації. Він виділяє дві течії в американському неоінституціоналізмі залежно від тих факторів, що акцентуються в дослідницьких програмах: культурно-орієнтована течія (П. Ді Маджіо, У. Пауелл, Н. Біггарт та ін.); владно-орієнтована течія (У. Бейкер, Н. Флігстайн та ін.).

Разом з тим, значні позиції в неоінституціональному аналізі займає й новий французький інституціоналізм (Л. Болтанскі, Л. Тевено). О. В. Хархордіним, Л. Болтанскі та Л. Тевено здійснили прагматичний поворот в соціології, який займається процесами, а не сутностями. Основні риси цього прагматичного повороту такі: соціологія ситуацій, а не соціальних процесів чи соціальних груп; увага до речей, інтерпретація ситуацій через відсилку до речей; відмова від критичної позиції, усвідомлення її обмеженості.

Найбільш відомою є концепція шести світів (або градусів) обґрунтування цінностей, кожен з яких має свою логіку обґрунтування поведінки, що не зводиться до логіки інших світів.

Серед таких світів вони виділяють світ натхнення, домашній світ, світ ринку, світ промисловості, громадянський світ та світ думки. Кожному світу притаманна своя домінуюча цінність, зокрема, громадянському світові – рівність громадян, ринковому – рівність обміну, домашньому – повага та турбота, промислового – технічна ефективність, світові думки – визнання, світові натхнення – політ, трансценденція.

Неоінституціоналісти (Д. Норт), зокрема, визначають інститути як правила гри у суспільстві, або рамки, які обмежують та організують взаємовідносини між людьми. Вони розробляються людьми та структурують їхню взаємодію, а тому «задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії» і тим самим безпосередньо впливають на політичну, економічну, релігійну та іншу поведінку. Найбільш важлива роль інститутів, за Д. Нортом, – зменшувати невизначеність за рахунок встановлення стабільної (але не обов'язково ефективною) структури людських взаємодій. Інституційні обмежувачі можуть бути як такими, що забороняють певні дії, так і такими, що вказують, «за яких умов

окремим індивідам дозволені деякі дії». Наприклад, під час проведення виборчої кампанії конфліктним стає питання про те, чи можна дозволяти окремим групам громадян (наприклад, важко хворим) голосувати вдома. З метою запобігання фальсифікації виборів така практика не є бажаною, але заборона на голосування вдома для таких груп громадян позбавляє їх можливості використання права голосу. Е. Остром спробувала класифікувати правила, які є базою функціонування соціальних інститутів. Згідно з Е. Остром, «правила визначають, які дії або ситуації для учасників взаємодії є необхідними, забороненими або дозволеними».

Правила включають: «можливі позиції або ролі учасників (члена організації, агента, підлеглого та ін.); порядок зайняття та звільнення учасниками цих позицій; дії, які працівники організації, що займають ті чи інші позиції, можуть, повинні або не повинні здійснювати; результати, до яких учасники, що займають ті чи інші позиції, можуть, повинні або не повинні прагнути. При цьому правила лише задають межі, в яких учасники здійснюють вибір, а не наказують, який саме вибір вони повинні зробити (тобто, їхню поведінку)». Теорія нового інституціоналізму аналізує й проблему інституціоналізації інтересів різних соціальних суб'єктів. Вона пояснює виникнення нових інститутів виходячи з тих переваг, які обіцяє виникнення нових полів або локальних соціальних утворень. Нові поля з'являються тоді, коли активні учасники соціальних процесів бачать нові перспективи. У таких ситуаціях поле, що з'являється, або структурується новими інститутами або переживає кризу через неможливість встановити стабільні правила взаємодії та закривається.

У межах неоінституціоналізму зокрема в теорії раціонального вибору, докладно вивчався інституційний контекст прийняття політичних рішень. Починаючи з 50-х – 60-х рр. ХХ ст. М. Арроу, С. Блек, Дж. Бучанан, Г. Таллок, П. Рікер, К. Шепсле та інші вивчали різноманітні інституційні механізми, що дозволяли маніпулювати правилами гри в політичному просторі та створювати переваги на користь тих чи інших політичних гравців. Серед питань, що вивчалися цими науковцями, – формування коаліцій у різних інституційних контекстах, торгівля голосами, цикли голосування, які з'являються при застосуванні голосування за правилом більшості, еквілібріуми, що створюються завдяки різним інституційним механізмам, та інше. Моделі інституціонального еквілібріуму докладно розглядаються в роботах К. Шепсле. Згідно з К. Шепсле, інституційне рішення повинне не тільки регулювати ті чи інші обміни (чи-то в економічному, політичному та інших полях), але й вирішувати проблему дотримання угод, розширення дії угод, та необхідність забезпечувати сталість цих

угод у разі непередбачуваних подій. Неоінституціональний напрямок аналізує центральну роль партій у сучасних демократіях. Так, К. Шепсле ставить собі запитання: «Чому саме партії стали базою організації законотворчої влади, як вони впливають на цю організацію?»

Гері В. Кокс та Метью Д. МакКуббінс (1993) відзначають, що у будь-якій організації існують певні колективні дилеми, вплив зовнішніх факторів, питання суспільного блага, для вирішення яких необхідно застосовувати інституційні рішення. Саме створення інститутів дозволяє вирішувати проблеми та невдачі, що виникають у неінституційованих та нерегульованих обставинах. Тому, з їхньої точки зору, партії служать інституційним засобом досягнення цілей законодавців. У контексті множини проблем, що заважає децентралізованій та спонтанній кооперації серед законодавців, партії забезпечують засіб кооперації, що сприяє збереженню прибутку від їхньої діяльності. За їхньою думкою, партії відіграють цю роль завдяки двом основним засобам, – процедурним коаліціям та визначенню порядку денного. Більше того, партії дозволяють створювати колективні репутації та захищати репутації своїх членів.

У межах неоінституціоналізму здійснено й аналіз політичних криз. Уряд та держава знаходяться в центрі процесів інституціоналізації, а дії периферії (або груп-претендентів) спрямовані «на апеляцію до держави з метою змінити правила, які заважають їм стати акторами на полі в межах державної сфери або поза нею». У соціальному процесі виділяються домінуючі учасники («інкумбенти») та ті, хто заперечує їхні позиції, при цьому природною метою «інкумбентів» є збереження своїх позицій та дезорганізація тих акторів, які кидають виклик, до такої міри, аби вони були не здатні на спільну політичну дію. Якщо це не вдається, виникає конфліктна взаємодія, яка призводить до ситуації «інститутобудівництва». Як правило, коло учасників в прийнятті політичних рішень обмежується існуючими інституціональними формами. Для їхньої позитивної трансформації деякі західні демократії використовують так звані інтерактивні прийняття рішень як одну з форм партисипативної (учасницької) демократії, в якій проводяться широкі дискусії серед усіх сторін, які зацікавлені в тій чи іншій політиці: приватних осіб, груп тиску, організацій тощо. Нові інституціональні проекти можуть народжуватися як в межах одного суспільства, так і декількох відразу. «Соціально обдаровані актори, які користуються системами координат, що були запозичені у одного з полів, можуть спробувати створити інше поле. Такі можливості виникають внаслідок умисних або випадкових дій уряду. Соціально

обдаровані учасники поля можуть мігрувати туди, де вони побачать нові перспективи».

У демократичних суспільствах, де зміна влади відбувається регулярно, і правлячі партії змінюють одна одну з певними відрізками часу, такі процеси корінної чи поміркованої реконструкції стають звичними. Коли ж держави об'єднані певними зобов'язаннями, наприклад, в інституціональних формах Європейського Союзу, зміна влади в одній із впливових країн може призводити до згортання певних проектів (а тому й інституціональних полів) всієї спільноти, або, навпаки, інтенсифікації та розгортання цих полів. Механізм розвитку нових інституціональних полів досліджується і в межах **біхевіористського підходу**. Нові соціальні практики, що з'являються у цих полях, стимулюють інвестування в них різних видів капіталів, призводячи до посилення одних та занедбання інших полів. Так, бурхливий розвиток партійної системи в незалежній Україні, посилений прийняттям партійної системи виборів спочатку за відкритими, а потім й за закритими списками, призвів до системи партійного домінування та різкого падіння значущості інших форм політичної організації громадян. Враховуючи те, що партійна система розвивалася різкими темпами на тлі нерозвиненим громадянським суспільством, це призвело не до вирівнювання балансу між владою та суспільством, а просто до нової форми дисбалансу – з розвинутою вузькою партійною системою та широкою нерозвинутою громадянського суспільства. Цей механізм розкривається в роботі Дж. Хоманса «Соціальна поведінка» (1961). Ключовим процесом Дж. Хоманс вважає взаємопосилення стимулів, згідно з яким люди, котрі володіють певним капіталом, примушують або стимулюють інших до певних соціальних практик. У той же час соціальні практики, що виникають, стимулюють інвестування в них капіталів. Системи діяльності, що сформувалися, «ускладнюються настільки, що в результаті виникає потреба спочатку в так званих «вторинних», або узагальнених посилювачах, а потім у формалізації та кодифікації, які регулюють діяльність норм та правил, що закріплюються у вигляді диференційованих зразків організації та моделей поведінки». Біхевіористський підхід, який побудовано на механізмі взаємопосилення стимулів, у цьому питанні є близьким до **конфліктологічного підходу**, одна з версій якого запропонована А. Смолем в його трактовці соціального процесу як безперервної «еволюції людей через еволюцію інститутів», при цьому інститути розвивають особистість, а особистість розвиває інститути. Чим більш зрілими постають суб'єкти соціальних відносин (наприклад, соціальні групи та інституційні форми), тим більш плідними можуть виступати результати їхньої взаємодії.

У роботах теоретико-ігрового підходу інститути розглядаються як рівноваги у стандартній координаційній грі, що повторюється (Е. Шоттер). Його підхід побудовано на припущенні про довгу еволюцію стратегій індивідів, які постійно взаємодіють між собою, а тому під впливом процесу навчання кооперації коригують свої стратегії задля досягнення більш ефективних результатів взаємодії. Він зазначає: «Те, що ми називаємо соціальними інститутами, – це не правила гри, а швидше альтернативні норми поведінки, або умовності, що були сформовані навкруги деякої гри з визначеними правилами. Іншими словами, для нас інститути – це властивості гри у стані рівноваги, а не властивості самої гри».

Щодо *політичних інститутів*, то вони концептуалізуються як формальні правила гри в політичному полі. При цьому до політичних інститутів відносять *установи*, в межах яких відбувається політичний процес, *правила*, за якими функціонують ці установи, і *відносини*, що складаються внаслідок дій тих чи інших правил. Тобто політичні інститути можна розглядати як «триєдину цілісність – організацію, норми та відносини». А. А. Дегтярьов дає таке визначення політичним інститутам: «політичний інститут – це: по-перше, стан організованої спільноти, організаційна форма об'єднання людей в особливу спільноту, яка засновується на колективній волі, цілях та образах життєдіяльності; по-друге, ідеальна модель асоціації людей, що формується з приводу влади та впливу; вона підтримує інтеграцію людини та колективу, керує спільнотою та спирається на колективні цінності, організаційні принципи, раціональні норми (установлення); по-третє, реалізація та відтворення моделей (систем принципів та норм, правил та цілей) спілкування в структурі сукупної практики індивідів та груп, людського соціуму в цілому».

Деякі системи правління мають більш розвинені та ускладнені форми, інші – менш складні. Але певні структурні або інституціональні форми, які притаманні більшості демократичних країн, включають: ту чи іншу форму народної асамблеї, яка може виконувати законодавчу функцію (парламенти у представницьких демократіях), виконавчий орган влади, судову систему, армію, партійну систему, бюрократію та ін. Також серед важливих інституцій, які є значущими для структурування політичного поля, виділяють групи інтересів, медіа, групи тиску, але, як і зазначені вище актори, у різних суспільствах вони наділяються різними можливостями впливати на політичний процес. Розділяють різні рівні влади: мікрорівень (влада в сім'ї, організації, на підприємстві); мезорівень (місцеві органи влади); макрорівень (центральні органи влади); мегарівень (наднаціональні інститути).

При цьому влада розподіляється усіма цими рівнями завдяки інститутам централізації або децентралізації влади. Так, федеративна система державного устрою сприяє децентралізації влади, а унітарна система, навпаки, – її централізації. Згідно з інституціоналізмом, держава, або апарат управління певною територією, хоча і є важливим політичним інститутом сучасних суспільств, є лише одним з інститутів суспільства. Право, яке створюється державою, вважається лише одним з багатьох «прав», що породжуються усіма інститутами, існуючими у суспільстві. Втім, різні науковці по-різному визначають вагу інституту держави. Так, М. Оріу питання співвідношення держави та інших соціальних інститутів вирішував за формулою «перший серед рівних» або як «інститут інститутів». В останні десятиріччя мега-рівень політичної влади набуває більшої значущості при регуляції міждержавних взаємодій, що добре простежується на прикладі роботи наднаціональних інституцій Європейського Союзу (ЄС). Як зазначає А. А. Дегтярьов, «ЄС як новий силовий „поліус» починає тиснути старий інститут, „поліс», тобто державу-націю. Перерозподіл влади та впливу між ЄС та державами, що в нього входять, становлення наддержавних інститутів (Європарламент й таке інше), визначення їхнього статусу і, зокрема, виділення їм необхідних повноважень, установлення основних форм та методів діяльності – це в ніякому разі не довільні рішення, а реалізація ідей та принципів, що лежать в основі західноєвропейської інтеграції, формування спільнот».

Також, як вже вказувалося, існують певні *системи правил*, які регулюють правила прийняття рішень, розподіляють владу поміж групами-претендентами у політичному полі та ін. Так, у відношенні до електорального процесу, важливим є те, хто має право голосу під час виборів, хто має право висувати свої кандидатури, яке правило застосовується для визначення переможця тощо. Дж. Коломер зазначає, що чим більш складні політичні інститути, тим більш стабільними та ефективними будуть соціальні результати, бо складність та комплексність політичних систем дозволяє існування множини переможців, у той час як політичні системи, зведені до функціонування простих ієрархій в політичному полі, посилюють вагу незадоволених та жорстко звужують коло абсолютних переможців. Це призводить до задоволення політичних потреб лише малої групи еліт у суспільстві та до політичної нестабільності. Збалансувати тенденцію до концентрації влади в руках певних соціальних сил, на думку науковця, можна завдяки багатопартійним політичним системам, пропорційному представництву, розвитку принципу розподілу влади як на рівні центральних гілок влади, так і у вертикалі центральної / локальної влади і т. д. Багатопартійна політична система сприяє кооперації між різними

політичними силами та розширює коло переможців. Така система продукує стабільні, помірковані та консенсусні політики, які задовольняють інтереси більших груп суспільства. Різні *інституціональні формули* приводять до різних ступенів соціальної ефективності у забезпеченні суспільними товарами. Різні інституціональні процедури прийняття рішень задовольняють потребу різних соціальних груп і забезпечують різні рівні соціальної корисності, яка визначається Дж. Коломером як сума корисностей індивідів, що є результатом задоволення їхніх преференцій. Плюралістичні демократичні інститути, на його думку, приводять до більшої ефективності результатів, а тому і до більшої соціальної корисності. Крім того, *інституціональні процедури* вирішують, чи отримає переможець увесь приз, наприклад, усі місця в парламенті, чи тільки долю, пропорційну його перемозі. Глава держави за різними інституціональними процедурами може обиратися всенародним голосуванням, голосуванням у парламенті чи іншому представницькому органі, успадковувати цю посаду, призначатися зовні у разі залежності однієї держави від іншої, приходити до влади завдяки заколотам та воєнним переворотам і т. ін. До процедур, які регулюють політичні відносини, можна, наприклад, додати обмеження повноважень кожної з гілок влади, правила та регуляції щодо прийняття рішень кожною з гілок влади та взаємовідносини між гілками влади щодо цих рішень. Крім того, до них належать процедурні правила, які визначають легітимні методи впливу на прийняття рішень. Наприклад, доступ до тих, хто приймає рішення в політичній системі, може бути необмеженим, чи визначатися родинними зв'язками, політичним активізмом, репутацією, лотерею або чимось іншим. Внески в політичні та електоральні кампанії можуть обмежуватися чи не обмежуватися, хабарництво може бути легальним чи нелегальним, до обговорення законопроектів може долучатися тільки вузьке коло експертів чи широкі кола громадськості і т. ін. Різні політичні інститути допускають різну *міру політичної нестабільності*. Тому, наприклад, так неохоче держави переходять від однопартійної політичної системи, чи навіть двопартійної, яка також є відносно стабільною, до багатопартійної. А в державах, які потерпають від політичного хаосу, намагаються запроваджувати політичні системи з меншою кількістю політичних гравців. Так, наприклад, в Україні в останні роки точилися дискусії щодо доцільності переходу до двопартійної системи.

Функції, які виконують соціально-політичні інститути, зазвичай підрозділяють на такі, що характеризують інституціональне середовище взагалі, та такі, що притаманні діяльності конкретних інститутів.

Основні функції інституціонального середовища: задоволення базових потреб суспільства; визначення домінуючих соціальних цінностей; визначення постійних патернів людської поведінки; рамкове регулювання або обмеження набору доступних альтернатив. Дозволяє мінімізувати кількість конфліктних ситуацій та домогтися більш ефективної координації; забезпечення передбачуваності та стабільності. С. Педжович (1995) підкреслює, що найбільш важливою функцією інститутів є «посилення передбачуваності людської поведінки».

Основні функції політичних інститутів: реалізація організаційного принципу, підтримка та збереження соціальної організації; створення та підтримка ідеології, здатної об'єднати населення країни; забезпечення відтворювання, стабільності та регуляції політичної діяльності; інституціоналізація норм за допомогою правової системи; забезпечення дотримання прав та свобод громадян; контроль за дотриманням законів та політичною поведінкою громадян; вирішення конфліктів за допомогою судової системи; забезпечення населення суспільними благами; забезпечення соціальною допомогою знедолених груп суспільства; підтримка відносин з іншими державами та діяльність в міжнародних організаціях; захист суспільства від зовнішніх загроз; охорона правопорядку в суспільстві; структурування стимулів, які діють на мікро-рівні таким чином, щоб вони відповідали цілям макро-рівня та інші.

Також різні політичні інститути виконують свої специфічні функції: *інститут парламентаризму* виконує функцію регулювання відносин стосовно створення основних правових норм, законів та представництва інтересів різних соціальних груп у суспільстві; здійснює контроль за виконавчою гілкою влади; *інститути виконавчої влади* регулюють систему взаємодії, яка складається між різними органами та рівнями влади, посадовими особами, які здійснюють поточне керування суспільними справами та населенням країни; *інститут глави держави* дозволяє керівнику держави виступати від імені усього народу, бути вищим арбітром у суперечках, гарантувати цілісність країни, непорушність конституційних прав громадян; *інститути судочинства* регламентують відносини стосовно суперечок і конфліктів та захищають закони від посягання з боку як окремих осіб, так і офіційних структур держави та суспільства; *інститут соціальної допомоги* виконує функцію всебічної соціалізації та допомоги для знедолених груп громадян; *інститут правоохоронних органів* виявляє та карає тих, хто використовує опортуністичні стратегії, тобто порушує закони з власних інтересів та інше. Оцінка культури функціонування політичних інститутів може здійснюватися за такими показниками: як

держава, партії та інші інститути організують процес виборів, наскільки демократична виборча система та чи сприяє вона максимальному волевиявленню населення; культура прийняття політичних рішень на різних рівнях політичної влади. Наскільки пересічні громадяни беруть участь у процесі підготовки та прийняття рішень, наскільки ці рішення задовольняють населення; культура сприйняття та регулювання конфліктів.

Перш за все, необхідно розрізнити *формальні та неформальні інститути* або правила гри. До формальних правил належать, наприклад, закони та регуляції, до неформальних – традиції, цінності та норми поведінки, що складаються у соціальній практиці. Вони можуть як відповідати, так і суперечити формальним правилам гри. Дж. Плат'є підкреслює важливість укорінення правил взаємодії у соціальній практиці і визначає формальні правила гри як такі, що можуть бути легкодоступними для соціальної інженерії, а неформальні – як такі, що вимагають чималого часу у разі спроб змінити їх: «формальні правила та обмежувачі можуть бути змінені за одну ніч за допомогою політичних або правових рішень. Однак запровадження та інтерпретація нових правил займає певний час. Деякі неформальні правила, такі як культура, іноді розвиваються протягом сторіч, а тому змінюються не так швидко, а отже й уповільнюють швидкість інституціональних перетворень». Більше того, нові правила мають бути сприйнятні населенням та інкорпоровані у повсякденні практики, а це не завжди проходить без певного опору з боку населення. Так, люди, чий інтерес зачіпається новими правилами, а також ті, чия система цінностей розходиться з новими правилами, мають тенденцію чинити активний чи пасивний опір запровадженню нових інститутів. Крім того, в момент заміни старих правил на нові певний час вони існують разом, що призводить до хаотизації людських взаємодій. «Невідповідність інформаційних потоків може призвести до ситуацій, коли старі й нові правила протягом тривалого часу співіснують разом, і мало хто розуміє, які правила насправді дійсні».

Період хаотизації людських взаємодій та керування державою за революційних перетворень (під час революцій або докорінних реформ) є доволі довгим саме тому, що в такі часи невизначеності люди мають тенденцію спиратися на старі та звичні паттерни мислення та поведінки. Як відзначає Дж. Плат'є, «коли невизначеність у ході трансформаційних процесів є великою, індивіди мають схильність покладатися на ментальні моделі, що були сформовані в минулому. Це збільшує труднощі запровадження ефективних інститутів». Також коли інститути, такі як право та регуляції, змінюються дуже часто, це посилює невизначеність і ускладнює спроби дотримуватися цих правил.

Д. Норт говорить про причини інституціональних змін, відносячи до них «зміни в правилах, неформальних обмежувачах, способи та ефективність примусу до виконання правил та обмежувачів». Також він окреслює потрійну задачу, з якою треба справлятися під час інституційних перетворень. По-перше, треба «освоювати зміни та нові механізми, по-друге, долати негативні наслідки змін та помилок, та, нарешті, зберігати цінну спадщину з минулого»⁸⁴. При цьому важливо, які саме інститути охоплюються процесом змін, – **центральні чи периферійні**. Якщо зміни істотно важливі для існування спільноти інститутів відчутні майже кожному представнику спільноти, зміни периферійних інститутів «можуть бути такими повільними та плавними, що тільки історики здатні їх побачити».

Ствердження та розвиток нових політичних інститутів проходить три основні фази: перша фаза – формування та становлення даного інституту; друга фаза – легітимізація інституту, укорінення у суспільстві та суспільній думці, адаптація до традицій та норм; третя фаза – ріст ефективності інституту.

Друга фаза, як зазначає Н. Баранов, є найбільш тривалою і, якщо йдеться про демократичні перетворення, може супроводжуватися відкочуванням до авторитаризму, за яким відновлюються нові спроби ствердження демократичних інститутів в оновленому вигляді. Утім, спроби замінити **демократичні** інститути **авторитарними** притаманні не тільки країнам, що тільки-но почали свій демократичний розвиток, але й сталим демократіям. Про це свідчить різкий зріст суспільної підтримки крайніх правих партій у демократичній Європі, як у Західній, так і Центральній та Південно-Східній. Останніми роками цінності ліберальних демократій піддаються все більшому тиску з боку як крайніх лівих, так і крайніх правих, які пропонують своє бачення інституційного устрою суспільства та здатні об'єднуватися на ґрунті боротьби з ліберальними цінностями. Політичні інститути можна поділити на такі, що виконують **представницькі функції** (парламент, народні асамблеї, комітети, партії, групи інтересу, недержавні організації та ін.) та такі, що реалізують **виконавчу функцію** (бюрократія, виконавчі органи влади, міліція чи поліція, армія, суди тощо). М. Оріу виділяє два типи інститутів: **корпоративні** (держава, профспілки, торгові спільноти, асоціації, церква) та **речові** (правові норми). М. Оріу характеризував їх як своєрідні ідеальні моделі суспільних відносин. «Різниця між ними вбачалася в тому, що перші були інкорпоровані в соціальні колективи, тоді як другі не мають власної організації та можуть застосовуватися в рамках будь-яких об'єднань».

Також треба розрізняти *офіційні та неофіційні інститути*. Офіційними інститутами будуть ті, що санкціоновані в законах та правовій площині держави, а неофіційними – ті, що функціонують, незважаючи на заборони чи відсутність нормативного регулювання. «З цієї точки зору американські лобістські угруповання, які є легалізованими та реєструються відповідно до закону про лобізм у США, який було прийнято наприкінці 40-х рр. ХХ ст., є офіційним політичним інститутом», у той час, як на Україні «за відсутністю відповідного законодавства лобізм знаходиться в „тіньовій» частині політичного спектру, а тому лобісти в параметри інституціональності не вписуються, хоча при цьому достатньо непогано існують та активно впливають на прийняття багатьох рішень». Тим не менше, як зазначає А. А. Дегтярьов, „тіньові», лобістські (а іноді й кримінальні) угруповання – це вже визнаний де-факто політичний інститут, іноді навіть більш впливовий, ніж партійний». Коли неофіційні політичні інститути склалися та успішно функціонують протягом багатьох років, вони можуть бути легалізовані в систему офіційних інститутів, як це було у випадку лобізму в США, або продовжувати своє функціонування в якості «тіньових» інститутів, як це зараз відбувається з інститутом лобізму в Україні. При цьому для такої легалізації повинні скластися певні умови – як сприйняття легалізації подібних інститутів з боку населення, так і бажання самих акторів, що найактивніше вступають у відповідні політичні відносини, до легалізації своїх дій.

Політичні інститути можна також поділяти на *державні та недержавні*. До державних інститутів належать гілки влади, армія, правоохоронна система; до недержавних, або суспільно-групових, відносять недержавні організації, профспілки, всілякі об'єднання громадян тощо. І хоча діяльність недержавних політичних інститутів більшою мірою здійснюється на рівні громадянського суспільства, в розвинутих демократіях недержавні інститути набувають все більшої значущості та стають повноправними акторами політичного поля. Близькою до цієї класифікації є та, що підрозділяє політичні інститути на *інститути влади та інститути участі*. До перших належать інститути, що здійснюють державну владу на різних ієрархічних рівнях, до других – інститути участі, структури громадянського суспільства. Разом вони складають політичну систему суспільства.

РОЗДІЛ II.

СИСТЕМА ГОЛОВНИХ ПОНЯТЬ ТА КОНЦЕПТІВ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

ТЕМА 6. СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ ТА СТРАТИФІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ.

План

1. Феномени соціальної нерівності та стратифікації.
2. Основні стратифікаційні теорії та їх критерії.
3. Структурування соціального простору.
4. Виникнення автономного простору політики.

1. Феномени соціальної нерівності та стратифікації.

Наявність відмінностей між індивідами залежить від різноманітності їх ролей та позицій, що називається соціальними нерівностями. Вони є проявом нерівномірного розподілу матеріальних благ, шансів, можливостей, що характеризує будь-яке суспільство.

Якщо проаналізувати нерівний доступ індивідів до різноманітних ресурсів. Нерівномірне сприйняття в суспільстві престижу різних професійних ролей, то цим можна пояснити поняття стратифікації, яке показує ієрархічну класифікацію індивіда, групи і т.д. за ранговим принципом відносно різних критеріїв нерівності.

Ідея соціальної нерівності бере свій початок ще в античний період. Платон звертав увагу на природну відмінність здібностей індивідів, через це в державі сформувалися три верстви – ремісники і землероби; воїни; правителі, які між собою відрізняються самовладанням, мужністю, мудрістю. Кожна з цих верств виконує різні функції і виконує різну роботу. За Платоном природність нерівності пояснюється розподілом праці.

На думку іншого античного мислителя Аристотеля, виникнення суспільств завдячує природному соціальному імпульсові людей. Через це вчений вважав соціальну нерівність невід'ємною характеристикою суспільства та поділяв громадян за майновим станом на класи: нужденних; середніх; заможних. Рабство на думку Аристотеля, природне явище, без якого не можливе існування держави.

Подальше тлумачення соціальної нерівності змінювалося із зміною традиційного європейського суспільства. Так, ідея про природну нерівність індивіда змінювалася ідеєю природного стану і природною рівністю, що вилилося у Декларації прав людини та громадянина у 1789 р.

Мислителі Просвітництва по-новому пояснювали цю проблему. Т. Гоббс визнавав рівність усіх від природи, що в свою чергу вело до війни всіх проти всіх. Це суперечило інстинктові самозбереження, через це індивіди заради збереження свого життя об'єднуються у громади, кожна з них має свою владу.

Т. Гоббс виділяв природне право та природний закон. Під природним правом він розумів свободу індивіда, який використовує власні сили та свій розум для збереження власного життя. Природний закон, на думку мислителя, загальне правило, яке забороняє індивідові робити те, що може зруйнувати його власне життя.

Ще однією заслугою Т. Гоббса було те, що він сформулював 19 природних законів, суть яких зводиться до одного загального правила – поступай з іншими так, як би ти хотів, щоб інші чинили з тобою. Контролером у виконанні громадянами законів є влада, яка за допомогою сили, всіх тримає у покорі. Правитель, на думку Т. Гоббса, наділений необмеженими повноваженнями, а державна влада є найвищою, через це її представників ніхто не може притягнути до відповідальності за її вчинки.

Таким чином, одночасно із затвердженням рівності можливостей для кожної людини, Т. Гоббс, виправдав і нерівності, які стали легітимними в період Просвітництва і в подальший час.

Ще один ідейник Просвітництва Ж.-Ж. Руссо, зауважував, щодо походження нерівності, яка прийшла в результаті відходу людей від природного положення «первісного гріха», що призвело до приватної власності. Ж.-Ж. Руссо розрізняв 2 види нерівностей – природну та соціальну.

А. Фергюсон вважав, що індивід бореться за своє багатство різними шляхами, а це стало причиною формування цивілізації громадянського суспільства, а громадянський союз держави сформував економічну нерівність і політичне насильство.

Проаналізувавши три типи врядування А. Фергюсон поряд з аристократією та деспотією, надає перевагу демократії, де кожна людина повинна визнавати рівність, поважати права оточуючих, бути прихильником держави і т.д. Але на думку дослідника, комерційні інтереси перемагають, що призводить до появи корупції, що у свою чергу тягне за собою перехід до деспотії і потім поступово назад.

Політичні та економічні зміни в суспільстві несли за собою і нове розуміння суті нерівності. Відповідно за К. Марксом, людську історію можна поділити на періоди в залежності від того, яким чином здійснюється виробництво товарів,- він назвав це способом виробництва. Спосіб виробництва визначає економічну організацію кожної формації. Мислитель вважав економічну організацію основним аспектом життя суспільства. У неї входять технологія, поділ праці і найголовніше, відносини, що складаються між людьми в системі виробництва. Ці відносини відіграють ключову роль в марксистській концепції класів. К.Маркс стверджував, що при будь-якому типі економічної організації є панівний клас, який володіє засобами виробництва і здійснює над ними контроль. Завдяки економічній владі панівний клас вирішує долю тих, хто на нього працює.

Поділ суспільства на класи – основна теорія К.Маркса. Автори «Маніфесту Комуністичної партії», К.Маркс та Ф.Енгельс, наголошували, що зростання капіталістичних засобів виробництва веде до пролетаризації. Поділ суспільства на економічні класи тягнув за собою розвиток виробництва. Власність цими авторами розглядалася як констатуюча ознака множинних нерівностей, які породжені із соціального закону розподілу праці. На основі цього закону сутність взаємин між пануючими і експлуатованими класами полягає в тому, що правлячий клас експлуатує трудящий клас. Форма цієї експлуатації залежить від способу виробництва.

М. Вебер також велику роль віддавав економічним чинникам у формуванні класових позицій. Вчений виділив три основних компоненти нерівності. Він вважав їх взаємопов'язаними, але в істотних незалежними. Перший компонент – майнова нерівність. Багатство означає щось більше ніж просто заробітна плата; багаті часто взагалі не працюють, проте отримують великі доходи за рахунок власності, капіталовкладень, нерухомості або акцій і цінних паперів. Вебер вказував, що представники різних соціальних класів – селяни, робітники, купці мають неоднакові можливості для отримання доходів і придбання товарів. Тут теорія Вебера збігається з Марксовою. Відмінність поглядів К.Маркса від М. Вебера полягає у тому, що останній виділяв широке поле прояву економічного чинника, який найбільше проявляється в конкурентності ринкових ситуацій, а також виходить за межі вузького розуміння економізму, що визначає соціальні опозиції та соціальну силу акторів.

Ще однією відмінністю цих дослідників було те, що якщо К. Маркс у характеристиці класів велику роль приділяє засобам

виробництва, то М. Вебер – велику увагу також приділяє розміру прибутку, рівню освіти, наявним природним привілеям, які проявляються у відповідному способі життя і почутті приналежності до певної соціальної групи.

К. Маркс феномен класу вбачає у соціальних стосунках відчуження та експлуатації, у той же час М. Вебер, рахує, що соціальні нерівності залежать від особливостей стилю життя і життєвих шансів.

Таким чином, згідно марксизму, розвиток капіталізму тягне за собою поглиблення суперечностей між економічними класами. У той же час лібералізм пояснює положення соціальних нерівностей розвитком капіталістичного суспільства та вдосконаленням політичної демократії.

Ще одні мислителі Е. Дюркгейм та Г. Зіммель також долучилися до проблеми походження соціальних нерівностей. Ці дослідники дискутували про з'язок між розподілом праці та соціальною інтеграцією, при цьому акцент падав на проблему розподілу праці, а саме, що на нього впливає: чи природна диференціація людей (вік, стать і т.д.), чи лише соціальні чинники.

Е. Дюркгейм у роботі «Про поділ суспільної праці» зробив висновок, що у всіх суспільствах одні види діяльності вважаються більш важливими, ніж інші. У одному суспільстві високо цінуються досягнення релігійного порятунку, яке було характерне для пуритан в колоніальні часи. Інше суспільство може вважати соціальною цінністю матеріальні блага. Всі функції суспільства – закон, релігія, сім'я, праця і т.д. можуть утворити ієрархію відповідно до того, наскільки високо вони цінуються.

Інший аспект теорії Е. Дюркгейма полягає в твердженні, що люди в різній мірі талановиті – деякі з них більше обдаровані, ніж інші. При навчанні ці відмінності більше посилюються. На думку дослідника, у процвітаючому суспільстві найталановитіші повинні виконувати найбільш важливі функції. Для залучення кращих і обдарованих суспільство повинно сприяти соціальній винагороді за їх заслуги.

Е. Дюркгейм змалював негативні сторони розподілу праці (бідність, соціальна напруга і т.д.), наголосивши на причині – розвитку індустріального капіталізму. Також дослідник вважав, що «нормальні» форми розподілу праці можуть сприяти розвиткові органічної солідарності через взаємозалежність. Така позиція звертала увагу на можливість організаційно-функціонального регулювання соціальних нерівностей і не доводила неминучість і універсальність нерівностей.

Т. Парсонс у своїй праці «Аналітичний підхід до теорії соціальної стратифікації» поставив функціональний підхід для розгляду природи нерівностей.

К. Девіс та У. Мур у своїй роботі «Деякі принципи стратифікації» доводили, що нерівність допомагає суспільству забезпечити такі умови, в яких найважливіші види діяльності виконують найкращі. У примітивних суспільствах такими є воїни та цілителі, а в більш складних суспільствах – інженери та лікарі. Вчені вважали, що найважливіші види діяльності залежать від особливостей соціальної системи. Посади, які важливі в одному суспільстві, непотрібні в іншому, але деякі функції залишаються основними у всіх суспільствах. Це такі, як релігія, влада, технологія. За К. Девісом та У. Муром результати «несвідомого» розвитку суспільства, криються у нерівних соціальних і економічних нагородах. Саме через них суспільство забезпечує талановитих людей мотивацією для соціально значущих дій та гарантує собі ефективне виконання важливих соціальних ролей. Все це сприяє тому, що найбільші винагороди повертаються туди, де є найбільша підготовленість функціонування соціальної системи.

Таким чином, функціональний напрям стверджував, що соціальна нерівність має безліч функцій та дискусій, які впливають на стан суспільства.

Це твердження лягло в основу теорії соціальних класів Р. Дарендорфа. За нею нерівність впливає з норм поведінки, яка закріплена санкціями. На думку дослідника, нерівності утворюються з рис людського суспільства, які пов'язані з диференціацією соціальних позицій та розподілу праці. Влада і владні структури стають першими, після яких йдуть структури соціальної стратифікації.

Вчений стверджував, що класовий конфлікт визначається характером влади. Він викликаний не економічними відносинами між керівником і підлеглим. Головною його причиною є влада одних над іншими. Не лише влада підприємців над робітниками створює основу конфлікту. Він може виникнути скрізь, де є зв'язка керівник-підлеглий.

Вищезгадана теорія лягла в основу ідей сучасного лібералізму про вплив та дії влади з метою зміни нормативної практики, яку розвинули Ф. Хайек, М. Фрідман, Дж. Роулс та інші.

Так, Ф. Хайек та М. Фрідман пов'язували нерівність з ціною, яка має бути заплачена за економічне зростання при капіталізмі. На їх думку, основні сучасні нерівності відбуваються, по-перше, на лінії влади, яка авторитарно розподіляє матеріальні нагороди, по-друге, на

життєвих шансах, визначених ринком, статусною позицією та доступом до політичного впливу.

Інший науковець Дж. Роулс створив теорію когерентного дискурсу справедливості (складність сучасного світу потребує доповнення принципами підтримки природної соціальної та економічної нерівності принципом рівності).

Цікавою для дослідників нерівностей є позиція громадянства Т. Маршалла, яку він розвинув у роботі «Клас, громадянства і соціальний розвиток». У ній мислитель наголошує на тому, що збільшення громадянських прав спричинило до цивільних, політичних, соціальних змін, що потягнуло за собою зміну природи системи нерівностей (роль класових та економічних нерівностей).

Розвиток сучасного суспільства сприяє неможливості багатьох індивідів повноцінно брати участь у ньому. Через це породжуються нові нерівності.

На думку іншого дослідника Н. Луман, розвиток сучасного суспільства призведе до створення нового типу соціальної диференціації. А. Е. Гідденс у праці «Третій шлях оновлення соціал-демократії» прийшов до висновку, що зміна соціального контексту дозволяє перевизначити розуміння рівності як включення, а нерівності як соціального виключення. Тут під включенням розуміється найширший спектр прав і обов'язків, які можна використовувати у повсякденному житті, а громадянина розуміють як вільного діяча, актора соціальних процесів, що може сама реалізуватися взявши участь у справах суспільства.

Сьогодні найбільшого поширення набула дискусія соціальних нерівностей з наголосом на соціально–класових та статусних нерівностях.

2. Основні стратифікаційні теорії та їх критерії.

У першому питанні ми вже визначили, що таке стратифікація. Дослідник П. Сорокін розглядав стратифікацію через диференціацію індивідів на класи в ієрархічному ранзі, яка базувалася на нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності та обов'язків, наявності чи відсутності соціальних цінностей, влади і т.д.

Стратифікаційна модель П. Сорокіна характеризується певними особливостями:

- нижчі верстви є ширшими за вищі;
- кількість шарів залежить від критеріїв стратифікації, які зайняті в дослідженні;

– товщина шару змінюється в залежності від процесу соціальної мобільності, де відбувається переміщення індивідів з одного шару в інший.

Багатовимірною стратифікацією на думку П. Сорокіна, має три основні напрями (економічні, політичні, професійні) у суспільстві, за словами дослідника, люди поділяються за базовими критеріями (рівень доходу; ступінь впливу індивідів на інших членів суспільства; успішність виконання різних соціальних ролей; наявність або відсутність сім'ї; приналежність до будь-якої держави; расова приналежність; професія; наявність майна; віросповідання; партійність).

В залежності від кількості ознак, які лежать в їх основі, виділяють 2 основних способи стратифікації суспільства (одновимірний та багатовимірний). В основі одновимірної стратифікації закладені одномірні страти виділені за однією соціальною ознакою, в основі багатовимірної – декілька ознак.

Існує три основних підходи до аналізу стратифікації суспільства. Перший з них економічний, за яким поділ праці виступає головною засадою соціальної диференціації. Першим теорію економічного підґрунтя класів висунув К. Маркс про що вже йшлося вище. Нагадуємо тільки, що за нею існування класів залежить від історичних форм розвитку виробництва. Власність на засоби виробництва, на думку автора розподілена між різними верствами, через це одні виступають як експлуататори, а інші експлуатовані. Між ними завжди виникає класова боротьба.

Авторами політичного підходу стратифікації були Л. Гумплович, Г. Моска, В. Парето, М. Вебер та інші. Дослідники наголошували на політичному зрізі. Суть його зводилася до того, що приналежність до певних політичних сил впливає із відмінностей між політично пануючими групами. При цьому основним критерієм приналежності до певної політичної страти є рівень володіння політичною владою.

Так, Л. Гумплович, досліджував характер класових відмінностей через призму відображення відмінностей у владі, які сприяють визначенню поділу праці і розподілу соціальних обов'язків.

Г. Моска і В. Парето розглядали нерівність і мобільність через зв'язок самого явища, суть якого полягла в переміщенні індивідів між правлячим класом, елітою та пасивними підлеглими, які відносилися до нижчого класу.

Функціоналістичний підхід базується на ідеях Т. Парсонса, К. Девіса, У. Мура та інших. На їх думку, стратифікація притаманна нижній соціальній системі.

Так, Т. Парсонс доводив, що кожна дія пов'язана з вибором і оцінкою. Оскільки стандарти оцінок загальноприйняті, то всі позиції в соціальній системі розташовані поступово (від нижчого до вищого). Хоча всім не дістаються бажані позиції. Через це для збереження системи потрібна інституціоналізація нерівності. Саме завдяки їй відбувається соціальна взаємодія без конфліктів. Найважливішою нагородою серед загальноприйнятих стандартів оцінок є повага.

Всі згадані вище теорії мають своїм відправним пунктом соціальну нерівність, але різниця полягає в тому, що неоднакові є головні компоненти нерівності – багатство, владу, престиж. Основними ознаками соціальної нерівності є відмінності у відносинах власності, влади і статусу. В тій чи іншій мірі ці особливості відбиті в соціально-класовій структурі суспільства, що фіксує нерівність у відносинах між соціальними групами, аж до індивіда. У зв'язку з соціально-політичними і соціально-економічними нерівностями знаходяться і суттєві відмінності в способі життя, культурі, психології соціальних груп та індивідів. Соціальні дії, що мають на меті створення матеріальних і духовних цінностей, їх обмін і розподіл, неминуче ведуть до напруженості між соціальними групами, а при певних умовах – до відкритого конфлікту. Зазвичай в основі безпосереднього зіткнення інтересів великих соціальних груп лежать розбіжність між досягнутим рівнем отримання матеріальних і культурних благ і твердим переконанням, що доступ до них несправедливо обмежений протилежною стороною. Саме усвідомлення незаслуженого соціального «пресингу» боку противника має мотиваційне значення для поведінки людей. В умовах, коли група не має усвідомлених потреб, вона не в змозі почати єдині дії. Тому спочатку вони носять спонтанний хаотичний характер. Однак під впливом тих чи інших обставин відбувається швидко (або повільно) усвідомлення інтересів, їх кристалізація. Під сумнів береться не тільки існуюча система розподілу благ, групове панування. Конфлікт набуває політичного характеру. Цією обставиною часто користуються політичні лідери, які або стимулюють кристалізацію усвідомлених інтересів, або намагаються її ослабити, направити в інше русло.

Історичний досвід останніх десятиліть свідчить, що державний соціалізм не зміг повністю ліквідувати приватну власність і соціальну нерівність класів. Не зміг він позбавити суспільство і від соціальних конфліктів. Але це не причина ігнорувати темні боки ринкового капіталізму. Цілком можливо, що ринкова економіка – найкраща виробнича система з відомих сьогодні, але для того, щоб її переваги

прийняли гуманістичний характер, демократична держава повинна взяти на себе відповідальність за пом'якшення тих типових форм відчуження і поневолення людини, які вона здатна породжувати. На далі це означає перерозподіл доходів з боку держави на користь знедолених, прогресивне оподаткування. Механізми і деталі цього перерозподілу вироблялися і реалізовувалися різними шляхами від компромісів і переговорів до конфліктів. Однак в історичній перспективі останнім шляхом йти небажано, оскільки він загрожує взаємними соціальними витратами. Треба зауважити, що в суспільстві не існує цілком ефективних способів повного усунення конфліктів, пов'язаних з нерівністю великих соціальних груп. По-перше, як показує історія людства, соціальна нерівність постійно відтворюється. Періодично здійснювані революції значною мірою змінюють типи, форми і методи здійснення нерівності, однак усунути їх в принципі не в змозі. У будь-якому суспільстві завжди існував і, мабуть, буде існувати конфлікт інтересів між різними соціальними групами, хоча б за право володіти або розпоряджатися життєво важливими ресурсами. Ця боротьба настільки тривала, настільки її об'єкт – ті ж ресурси, наприклад, обмежені в часі і просторі.

Звісно ж постійним є прагнення змінити форми і види власності. У той же час ці конфлікти можуть бути пом'якшені або перенесені на інші рівні. Однак ці можливості сильно обмежуються культурним рівнем населення. Що збільшується шляхом соціальної поляризації, збереженням відчуження і іншими не менш важливими обставинами.

Якщо говорити про пояснення природи конфліктів, то потрібно зауважити, що в більшості випадків розвиток конфліктів в якісь мірі відображає об'єктивну суперечність, яка лежить в його основі.

Так, навряд чи вдасться усунути конфлікти, які випливають з об'єктивних протиріч між новими і старими елементами соціальної структури. Збереженні застарілих інститутів (наприклад, системи управління, політичної партії і т.д.) неминуче породжує соціальні конфлікти, пов'язані з прагненням звільнитися від старих, застарілих догм і порядків.

Можна з впевненістю сказати, що враховуючи загальні постулати, глибина і гострота конфлікту взаємопов'язана з глибиною тих протиріч, які його породили, хоча кожне правило має і свої винятки.

У наковій літературі стало досить традиційним виділяти різноманітні сфери внутрішньо групової активності. Аналогічно в людському спілкуванні розрізняють зміст спілкування та рівень взаємин, тобто одна і та сама соціальна взаємодія проходить в двох

формах: як процес, який стосується того чи іншого матеріального або ідеального предмету, і як процес реалізації відносин взаємодіючих суб'єктів один до одного.

Іншими словами, в повсякденній взаємодії людей або держав, коли відбувається обмін поглядами з приводу тих чи інших проблем, подій, одночасно і пересікаються інтереси один одного. Погляди, знання точки зору суб'єктів, під час взаємодії можуть перебувати в повному або частковому узгодженні. Але можуть бути і в абсолютному протиріччі. Протиборство цих поглядів, ідей, точок зору може зовсім не пов'язане з порушенням відносин між суб'єктами. Наукова суперечка або парламентські дебати можуть і повинні відбуватися між людьми, які поважають один одного і не мають ніяких взаємних відносин особистісних чи інших претензій. Відмінності між ідеологіями, культурами або релігіями націй можуть бути причиною для гострих дискусій, при цьому вони не будуть зачіпати хороших добросусідських відносин людей. Війни, які відбуваються чи відбувалися на релігійному чи ідеологічному ґрунті мають іншу справжню причину – прагнення однієї або обох сторін пов'язати свої погляди, а це вже проблема зіткнення інтересів, часто прихованих від стороннього спостерігача.

3. Структурування соціального простору.

Поняття соціологічного простору, хоча і є центральним за важливістю в концепції структуралізму, не є суто соціологічним поняттям. Візуалізація різних окремих випадків «соціального простору» в численних роботах П. Бурдьє є спробою формалізувати це поняття і на цій основі побудувати цілісний підхід до дослідження соціальної дійсності.

Тут можна сказати, про дві протилежні теоретичні позиції щодо соціологічного простору, а саме субстанційну та реляційну.

Субстанційна, яку в період Нового часу представив Р.Декарт, пояснює простір як сутність тілесної субстанції. Але вже в натурфілософії І. Ньютона простір визначається як самостійна сутність, яка існує поряд з матерією і незалежно від неї. Відповідно до цього взаємозв'язок між простором і матерією зображувався як зовнішнє відношення між двома самостійними видами субстанцій, звідси впливало про незалежність простору від матеріальних процесів, які в цьому просторі відбувалися.

З реляційної точки зору простір розглядається не як самостійна сутність, а як порядок відносин, утворений взаємодіючими об'єктами, причому поза цією системою взаємодій простір не існує.

Так, на думку Г.В. Лейбніца, є субстанції, тобто речі самі по собі. Він стверджував, що простору не існує, оскільки він складається з можливостей і не містить нічого актуального. Однак існує порядок розташування монад за порядком, з якими вони відображають світ. Кожна монада сприймає світ у своїй, лише її властивій перспективі, і в цьому сенсі можна говорити про просторове положення монад.

Таким чином, простір на думку Г. Лейбніца, є властивість речей самих по собі. Реляційне трактування простору, яке визначається конфігурацією сил, зводить його до порядку можливого співіснування монад. Для реляціонізму простір служить загальною формою координації об'єктів і їх станів, звідси випливає залежність властивостей простору від характеру взаємодії об'єктів.

На думку П. Бурдьє поняття «соціальний простір» є формою, яка має певні відносини, які визначаються як способи координації між предметами дослідження. Змістом даної форми виступають соціальні явища і процеси, характер яких і визначає основні властивості соціального простору. Це означає, що не існує якогось абсолютного соціального простору, який є самостійними незалежними від емпіричної соціальної дійсності форми буття. «Соціальний простір» виступає кожен раз як форма вираження і узагальнення емпіричної інформації. Він може бути як одновимірним, так і багатовимірним, оскільки використовується для характеристики взаємозв'язків різного роду соціологічних величин, які пояснюють соціальні явища.

На думку вченого «соціальний простір» є перш за все, структурою соціальних позицій. Однак тут мова не йде про ще одне суб'єктивістське трактування.

Конструювання соціального простору на основі експериментальних даних не означає його довільності або тотожності геометричному поданню. Недостатньо визначити якусь систему координат для предмета дослідження, щоб назвати таке уявлення «соціальним простором». Необхідною умовою дійсного конструювання виступають правдиві властивості, на базі яких його побудувати, для тих предметів дослідження, які описує соціальний простір як простір сил.

Іншими словами, не можна взяти будь-які показники характеристики, які не доведені, провести над ними якісь формальні перетворення і назвати отриману картину «соціальним простором». Це можна порівняти з результатами опитувань громадської думки, яка нічого не може прояснити в тих чи інших питаннях, які стосуються наукового пояснення соціальної дійсності. Коли структури, які конструюють соціальний простір, хаотично досліджуються без якоїсь

систематизації та основи, тоді простір позбавляється своєї силової природи і перетворюється в простий візуальний образ конфігурації об'єктів.

Соціальний простір в його людському вираженні розділяється, на думку Н. Бурдьє, на дві категорії агентів: з одного боку, «пануючі», які накладають відбиток на все суспільство, а з іншого— «господарські», які підкоряються першим.

Однак ця *summa divisio* фактично є троїстою, тобто в середині кожного «поля» існують категорії «претендентів», які прагнуть в свою чергу оскаржити існуючу гегемонію.

У той же час існує і поділ, який здійснюється за «принципом гомології» (подібності) всередині кожного з полів соціальної реальності. Існує, наприклад, культурне поле, поле освітнє або релігійне, всередині яких завжди є «панівні» правлячі авторитети, а також авторитети, які прагнуть до панування.

Нарешті, на думку П. Бурдьє, всередині соціального простору циркулюють «капітали», тобто різноманітні ресурси, досить нерівномірно розподілені між різними соціальними групами. Дослідник виділяє три види капіталів—матеріальні, культурні, символічні.

До матеріального капіталу відносять фінанси, валюту, землю, нерухомість і т. д. До категорії культурного капіталу відносять наукові та педагогічні звання, різного роду таланти, володарями яких є обмежене число громадян. Нарешті, символічний капітал утворюють особиста харизма, соціальне визнання, сімейні титули.

У такому підході відкриваються ширші можливості для марксистської традиції. По-перше, боротьба між «панівними» і «підкореними» не вичерпується антагонізмом капіталісти-пролетарі.

Нерівномірний розподіл капіталів між різними соціальними групами відкриває можливість для появи і здійснення значно ширшої різноманітності відносин і стратегій. При цьому необхідно враховувати, що агенти соціальних процесів і відносин, володіють, наприклад, економічним або фінансовим капіталом, можуть не відзначатися в культурному або артистичному полях. І навпаки, ті, хто позбавлені економічних капіталів, можуть скористатися культурним або символічним капіталом для здійснення свого впливу. Так, аристократи, позбавлені своїх титулів або відмінностей, для збереження соціального престижу можуть йти на укладення вигідних шлюбних союзів з представниками неаристократичної частини суспільства. Як ми вже відзначали, активні учасники подій 1968 р у Франції, які виступали рішуче проти існуючої тоді політичної системи, в подальшому

здійснили «реконверсію» в політичній сфері. Спираючись на отримані практичні і культурні знання, багато з них пізніше зайняли високі політичні посади в уряді, вищій адміністрації, журналістиці, економіці і т. д.

4. Виникнення автономного простору політики

У примітивних, або архаїчних, суспільствах політична влада характеризується дифузним контролем над кожним з членів суспільства. У сучасних суспільствах зазначену функцію виконує спеціалізований політичний центр, який суттєво відрізняється від самого суспільства.

Процес диференціації політичного центру супроводжується розвитком автономізації держави по відношенню до суспільства. Політологи виділяють в цьому процесі три основних аспекти, що наклали відбиток на вигляд сучасної держави.

1. В інтелектуальному або теоретичному полі уявлень політика, опинившись поза опікою релігійної влади, отримує власну легітимність, яка сприяє зростанню авторитету і подальшому розвитку апарату влади, який отримує в самому собі як пружину свого розвитку, так і виправдання своїх дій і своєї експансії.

2. Автономізація політичної влади пов'язана з розвитком процесу депатрімоніалізації, що дозволяє відрізнити державу від тих осіб, які здійснюють політичну владу (наприклад, царя або короля). А це, в свою чергу, відкривало шлях для подальшої інституціоналізації держави і її увічнення.

3. Автономізація держави забезпечувала зростаючу незалежність політичного центру від різноманітних соціальних груп, які вона певною мірою організовувала і діяльність яких регулювала.

Західна політична сучасність таким чином була заснована на поділі політики і релігії, що дозволило утворити автономний простір політики. Ця автономізація зіграла вирішальну роль у подальшому розвитку держави, який в останні десятиліття спирається на дві взаємопов'язаних підстави—на лібералізм і демократію.

Говорячи про вирішальну роль поділу політики і релігії для сучасної держави, не можна не бачити, що в тих країнах, де такого поділу не відбулося (мова йде перш за все про країни ісламського світу), держава придбала штучний характер, за яким ховаються способи традиційного панування (клієнтелізм, неопатрімоніалізм і т. д.). У цих країнах чималі труднощі зустрічає і процес демократизації. Вельми негативний досвід «насадження» демократії в Афганістані, Іраку, де

сильні позиції ісламу, перешкоджають швидкому перетворенню традиційного панування в ісламському світі. Заради справедливості потрібно сказати, що в Європі церква розвивалася таким чином, що, з одного боку, вона прагнула зберегти свою єдність, а з іншого—посилити свій вплив на політичну владу.

Поступово в результаті зростання впливу християнства в Європі церква перетворюється в чи не найважливіший символічний ресурс володарів влади в різних країнах, а також в своєрідний матеріальний ресурс володарів, враховуючи ті масштабні території, які контролювала церква, і ті багатства, які вона зосередила в своїх руках.

Прагнення до влади, яке було притаманне не тільки царським особам, а й вищим керівникам церкви, спонукало кожен зі сторін з метою обґрунтування своїх владних прагнень висувати відповідну аргументацію, яка визначала б як область свого авторитету, так і свою автономію. Такого роду теоретичні конструкції, що висувалися церковними діячами і мислителями, будувалися на поділі релігійному (або духовному) порядку і політичному (або світському) порядку. Класичним обґрунтуванням такого підходу є відповідь Ісуса Христа фарисеєві на питання про обов'язковість сплати податків: «Дайте Кесарю кесарів, а Богу—боже». Подібне розділення сфер життєдіяльності суспільства ми знаходимо у Августина Блаженного в IV ст., що виділяв «Град земний» і «Град Божий». З часів Августина Блаженного християнська політична думка розрізняє дві сфери діяльності і авторитету—духовну і світську. У першій з них авторитет належить папі, у другій королівській (царській) владі.

Потрібно сказати, що такий поділ авторитету з позицій церкви і папи не означає існування подвійності влади. Завжди йшлося про те, що папа, або духовна влада, мають перевагу над світською владою правителів. Як відзначають політологи, найбільш ясну характеристику дуалізму влади можна зустріти в одному з листів папи Геласія I, в якому він стверджував, що світ керується двома владами: владою духовної *sacerdotium*, священним авторитетом понтифіків і владою світського примусу, владою королів та імператорів. Однак рівновага або рівність між цими двома владами є тільки видимою, оскільки «цей паралелізм в реальності приховує підпорядкування влади королів авторитету понтифіків».

У світі, в якому найвищою метою є спасіння, політична влада отримує виправдання в кінцевому рахунку тільки на основі того, який внесок вона вносить в реалізацію цієї вищої мети».

З такої позиції була висунута в середині XII ст. і теорія «двох мечів». Дана теорія трактує відносини між церквою і державою як перевага церкви, спираючись на ряд положень Євангелії: «Вони йому казали: Пане, ось два мечі. Він їм відповідає: цього достатньо».

Багато авторів звертали свою увагу до них. Однак тільки Бернард Клервоскій в своєму творі «Des Considerationi» найбільш повно сформулював теоретичну інтерпретацію: «Меч духовний і меч світський, і той і інший належать церкві; один повинен бути відкритий для церкви, а інший—самою церквою, один знаходиться в руках священика, інший в руці солдата за наказом священика і під командою імператора».

Як бачимо, обидва мечі, по суті справи, належать церкві. Один знаходиться в руці священика, інший—в руці солдата, але як символ священика і як символ командування імператора. Церква, значить, підпорядковує своєму пануванню цивільний авторитет.

Ілюстрацією відносин між церквою і громадянською владою є і теорія світил. Відповідно до цієї теорії, спочатку вся влада належить церкві, яка делегує королю (царю) світську владу. І її володарі можуть здійснювати владу тільки відповідно до волі церкви. І церква, якщо влада здійснюється погано, може її забрати: папа завжди має можливість звільнити громадян від їх клятви та підпорядковуватися на вірність монархові і тим самим позбавити влади царську особу. Така ситуація є теорією світил: «Подібно до того як місяць отримує своє світло від Сонця, якому він поступається своїми розмірами, якостями, станом і могутністю, так і королівська влада запозичує від авторитету римського понтифіка сяйво його достоїнств».

Не дивно, що аж до XIV ст. вище духовенство католицької церкви на чолі з папою прагнуло затвердити божественний порядок на землі, в якому, звичайно ж, першість у владних відносинах належала б церкві. Правда, для цього потрібно долати чимале число перешкод. Назвемо лише деякі з них. Як відомо, еретики відкидали будь-яку світську владу в ім'я торжества євангелічних вимог (XI ст.). Були і прихильники того, щоб світська влада була поглинена монахізмом (XI -XII ст.). Крім того, імператори і королі намагалися поєднати в своїх персонах обидві влади (і світську, і духовну), прагнучи постати в очах населення як божественна персона.

Католицька церква, визнаючи примат папи, єпископа Рима і зберігача на цій підставі ідеалу світу, зазнавала змін. У тих випадках, коли імператор виявлявся нездатним затвердити порядок між людьми, папа підтверджував своє право контролювати соціальну організацію

суспільства в ім'я своєї духовної місії перед особою нездатною здійснювати її (місію) світською владою. Так діяв папа Римський в V ст., коли імперія впала під тиском варварів і розділилася на ряд монархій. Таким же чином діяв папа Григорій Великий в XI ст., коли феодалізм привів до військового протистояння воєначальників і войовничих сеньйорів.

Потрібно сказати, що папство в цілому визнавало легітимність правителів в світському порядку: стикаючись з вимогами автономії королів і грандів, папство йшло на визнання права священників на опозицію по відношенню до монархічної влади, у якій вони були своєрідними радниками. Але релігія різко заявляла про себе в тих випадках, коли робилися спроби здійснення політики цезарепапізма, як поєднання світської і духовної влади. Як не згадати в цьому зв'язку про боротьбу папи Григорія VII проти Генріха IV, який прагнув здійснити ідеї свого попередника Оттона I: «огонська модель» стверджувала перевагу християнського і римського імператора, що був одночасно священником та імператором.

Генріх IV претендував на те, щоб керувати церквою, призначати папу і священників, регулювати релігійні права. Він сприймав себе як інструмент Бога на Землі для встановлення такого політичного порядку, в якому не було б поділу між світським і духовним, де поєдналося б священне і політичне.

На прикладі цього конфлікту добре видно механізм диференціації ролей політичної та релігійної діяльності, які проявилися в ході конкуренції папства і імперії.

Що ж було головним ресурсом церкви в цьому конфлікті?

Перш за все це підтримка папством прагнення королів і сеньйорів незалежності від імператорів. Подібна політика папства була характерна для Франції і Англії, а також Італії. Папа підтримував твердження периферичних королівств Святій імперії; в XIII ст. Інокентій VII офіційно визнав той факт, що король Франції не підпорядковується імператору, а король Англії, навпаки, був визнаний «васалом папи».

Слід сказати і про те, що розвиток церковного апарату в Західній Європі, в свою чергу, сприяв розвитку процесу автономізації церкви. Це був комплексний апарат, відносини між різними елементами якого були досить напруженими. Цей апарат включав в себе: папську бюрократію зі своїми фінансистами, юристами, нотаріусами, послами і судами; ієрархічно організований єпископат, більшість якого було слухняним папі. Але в складі цього апарату були і такі єпископи, а також релігійні ордени і монастирі, які прагнули вийти з підпорядкування папи.

Звернемо увагу і на те, що монастирі в понятті «цезаропапізму» позначає якщо не з'єднання, то, по крайній мірі, тісну співпрацю між духовною і світською владою.

Власні інтереси церковного апарату, а також переконання і позиції впливових релігійних діячів сприяли утвердженню автономії і навіть переваги священної влади перед лицем світської влади. Не без підстави домініканський монах, який викладав в Паризькому університеті і був радником короля Людовика IX, Фома Аквінський в XIII в. відстоював наступне відмінність: людина як християнин належить духовному царству, втіленому у формі церкви, а як соціальна істота, як частина людства він підноситься до світського суверенітету, легітимного в своєму власному порядку. На думку Фоми Аквінського, такий дуалізм відповідає людській природі і бажаний Богу. Таке розуміння і визначило модель диференціації політичної та духовної влади, яка поступово затверджувалася аж до XVI ст.

Зазначена політика церкви не могла не мати і політичних наслідків. Під впливом церкви королі і їх радники визначали політичний порядок як порядок, покликаний здійснити на Землі «Загальні блага» для всього суспільства. У цьому випадку правитель знаходив статус публічної особи, глави «містичного корпусу», подібного до містичного корпусу церкви, але мав власний порядок: «*corpus mysticum Respublicae*».

У результаті республіка (держава) як «публічна матерія» ставала автономним простором, який діяв на основі власних законів. В рамках цього публічного простору керівник отримував чи не абсолютне підкорення собі своїх підданих, багато з яких були просто йому віддані. Створюючи політичну спільноту, володарі рекламували свою легітимність у кожному випадку. Вони її використовували для того, щоб зменшити домагання на владу сеньйорів, протегувати містам і торговцям, створювати, на зразок церковного, свій власний бюрократичний апарат. Володарі чим далі, тим більше оточували себе юристами, судьями, радниками, літописцями або хронікерами. Їх діяльність була легітимізована.

Церква, однак, не задовольнялася обмеженням свого панування областями приватного життя та релігійної практики індивідів. Вона прагнула надихати королів, контролювати освіту грандів і багатих буржуа, перешкоджати їхньому доступу до поля світської влади, але особливо церква прагнула зберегти своє панування над розумом і душею людей. Однак, як свідчить історія, конфлікти між церквою і королями не припинялися. У XIII ст. боротьба світської влади з

папством і релігійними орденами в ряді країн набуває вельми різкої форми. Так, іозефізм в Австрії, галліканство у Франції протиставляли короля і його радників, а також національних єпископів Риму і єзуїтам. Однак ніде диференціація публічного простору і релігійної області не поставила під сумнів існування держави в католицькій Європі.

ТЕМА 7. СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ.

План

1. Основні підходи до аналізу політичних еліт
2. Характеристика елітних взаємодій.
3. Тенденції розвитку сучасних політичних партій.
4. Типологія політичних партій.
5. Соціальні рухи.

1. Основні підходи до аналізу політичних еліт.

Існують різноманітні пояснення терміну «еліта» як в класичній, так і в сучасній політичній науці. Але якими б не були розходження в трактуванні, спільним знаменником усіх визначень є уявлення про вибраність. Науковці по-різному розглядають ідеальні принципи рекрутування еліти, а також зміст і відтінок аксіологічного акценту: одні дослідники вважають, що справжність еліти зумовлена знатністю походження, інші зараховують до цієї категорії найбільш заможних, треті – найбільш обдарованих, входження в еліту здійснюється на основі особистих заслуг і достоїнств. Адекватність використання тих чи інших інтерпретацій зумовлена специфікою тієї області соціального знання, в рамках якої ведеться дослідження. Так, у сучасній політичній науці переважає фундаментальний підхід (еліта є категорія осіб, які здійснюють управління суспільством).

Що стосується критеріїв виділення політичної еліти, то їх існує три:

- позиційний метод передбачає віднесення тієї чи іншої особи до еліти на підставі займаної нею позиції у владній ієрархії. Відповідно до нього до складу національної еліти входять члени вищого ешелону трьох гілок влади;
- репутаційний підхід базується на використанні методу експертних оцінок;
- десізіозний критерій заснований на аналізі тих ким приймаються ті чи інші рішення.

Виглядає обмеженим ефективність першого та другого підходів, через те що перший видається формальним через перебільшення ролі осіб, які володіють лише номінальною владою, та ігнорування потенційного впливу тіньових осіб. Результатом цього підходу може стати помилка у визначенні реальної політичної ваги номінально рівнозначних фігур.

Другий репутаційний аналіз практикується в ході визначення експертами рейтингів провідних політиків. Його перевагою є можливість виявляти динаміку політичного впливу. Але у використанні репутаційного методу досить вагомим є елемент суб'єктивізму, що також не може сприяти надійності результатів досліджень. Саме десізіозний метод, згідно якого політична еліта включає осіб, які вирішують стратегічно-важливі проблеми, набув сьогодні найбільшого розвитку.

Сама проблема еліт була започаткована ще в античний період, де розглядали проблему про принципи визначення осіб, яких наділяли владними повноваженнями, про принципи рівної участі всіх громадян в управлінні державою і т.д. Ці протоелістські ідеї розвивалися в роботах Платона, Аристотеля, Конфуція, Н. Макіавелі, Ф. Ніцше та інших.

Але на рубежі XIX-XX ст. зароджується теорія еліт і елітизм як ідеологія. Причиною цього були зміни в соціально-політичному житті західних країн, а саме зміни в механізмах і способах організації політичного процесу, оскільки індустріалізація та демократизація суспільства сприяли активізації участі мас у політичному житті. Ця активність тягнула за собою і актуалізацію проблем компетентності осіб наділених управлінськими функціями. Відповідь на це була закладена в теорії еліт, за якою визнавалася провідна роль пануючої меншості (еліти) у функціонуванні суспільства. Ці наукові концепції виникають на рубежі XIX-XX ст., їх авторами були: Г. Моска, В. Парето, М. Острогорський, Р. Міхельс. Ці вчені спробували проаналізувати реальні політичні процеси. Цей аналіз привів їх до висновку, що існування пануючої меншості являється важливою характеристикою людської спільноти, а необхідною умовою існування суспільства є її елітарна структура. Всі ці теорії відносяться до першого етапу розвитку класичної теорії еліт.

Нижче наведена таблиця, в якій відображені ідеї чотирьох вище згадуваних дослідників.

Гетана Моска	Вільфредо Парето	Мойсей Острогорський	Роберт Міхельс
<p>Правлячу меншість називав правлячим класом. Суспільство поділяється на правлячий і підлеглий класи. Правлячий клас має якості, які допомагають йому мати матеріальні, інтелектуальні та моральні переваги. До таких основних якостей відносяться: організованість, багатство, військова доблесть, соціальне походження, місце в церковній ієрархії, управлінські здібності. Правлячий клас домінує над більшістю, маніпулюючи їх свідомістю, поведінкою людей, закріплює своє перебування при владі. В еволюції правлячого класу виділяє аристократичну і демократичну тенденції. За аристократичною влада передається у спадок, що сприяє її закриттю, і навіть виродженню. За демократичної відбувається відкриття каналів оновлення правлячого класу найактивнішими та найкращими представниками інших груп.</p>	<p>Еліта – це люди з найвищими показниками. Вона існує завжди. Виділяв два типи еліт: правлячу та неправлячу. Розвинув концепцію циркуляції еліт, що призводить до соціальних змін та оновлення еліти нижчими верствами населення. У відкритих для оновлення елітах соціальні зміни поступові, це сприяє соціальній стабільності. Закриті ж еліти деградуєть відбуваються конфлікти з представниками нижчих верств, які формують контреліту. Такі різні зміни еліт ведуть до революційних перетворень. Виділяє і зміну типів еліт («залишків»), яких виділив 6 класів., найважливіший з яких є «інстинкт комбінацій», а також наполегливість у збереженні агрегатів. У першому типі еліт переважає «інстинкт комбінації», тут управління відбувається на основі підкупу, переконання, обману, обдурюванню. Коли «інстинкт комбінації» у правлячому класі посилюється у підлеглому навпаки посилюється інстинкт «наполегливості в збереженні агрегатів». Великі між ними розбіжності призводять до революції, тоді до влади приходить еліта другого класу, для якої характерна агресивність, непримиренність, авторитарність.</p>	<p>Ввів поняття «конус», яке означало первісну партійну ланку, яка забезпечувала зв'язок політичного керівництва з масами. Ця структура приховувала свій вплив на партійну діяльність та суспільство. Створення конуса є передумовою консолідації партії, її централізації і бюрократизації. Спочатку конус сприяє зв'язку між парламентарями та виборцями, але пізніше він мобілізує населення на підтримку політичних курсів, рекрутування нових партійців, просування на владні посади і т.д. Конус зосереджується в руках людей, які мають матеріальні, людські та інформаційні ресурси. Ці чинники забезпечують їм широкі можливості для маніпуляції людською свідомістю і т.д. Вчений виявив тенденції олігархізації партійних еліт.</p>	<p>Займався дослідженням олігархічних тенденцій в масових партіях нового типу. Сформулював «залізний закон олігархічних тенденцій». Вважав, головною причиною еволюції зростаючу роль вождів та керівників органів і зменшення ролі рядових партійців. Все це, на думку вченого веде до формування автономного впливу партійної бюрократії. На думку мислителя, олігархія виступає неминучою формою функціонування великих соціальних структур. У цьому полягають принципи організації в цих структурах, оскільки в них для стабільності повинен постійно діяти бюрократичний апарат, який може виступати від імені рядових членів. Все це веде до формування пануючої активної меншості, тобто еліти, за якою закріплюються посади та привілеї.</p>

Через те, що класична теорія еліт довго передувала у невикористанні на Заході, виникли і нові теорії. Їх розглянемо в таблиці.

Демократичний елітизм (Й. Шумпетер, Г. Ласуел)	Елітний плюралізм (Д.Рісмен, Р. Дал)	Критичні теорії еліт (Ч.Р. Мілс, Ф.Хантер, У. Домхоф)
В основі лежить принцип Й. Шумпетера – «елітарна демократія», що означає систему вільної конкуренції еліт, які ведуть боротьбу за підтримку та довіру виборців. За даною теорією реальна влада сконцентрована в руках еліти, але демократії характерна наявність відкритих елітних груп, прозорих, відповідальних за свою діяльність.	Заперечується єдина згуртована привілейована еліта, і навпаки існує множинність еліт, кожна з яких впливає на окрему сферу діяльності. Еліти захищають інтереси «материнських груп». Між елітами існує конкуренція, що є продовженням загальної економічної, політичної, соціальної конкуренції між групами в середині суспільства.	Доводив існування єдиної правлячої еліти, яка контролює всі сфери суспільства (економічну, політичну, військову і т.д.) Згуртування еліти відбувається за допомогою спільних інтересів, чого не існує між елітою та масами. Правляча еліта відтворюється зі свого середовища, не дозволяє важливі посади займати іншим групам. Маси не мають впливу на еліту, а остання завдяки маніпуляціям на свідомість має широкі можливості для здійснення своїх намірів.

Отже, єдиної концепції, яка б включала в себе весь аспект феномену еліти немає, але всі теорії цікаві і потребують нового прочитання і вивчення.

2. Характеристика елітних взаємодій.

Дослідження проблеми еліт сприяло розробці категоріального апарату, на основі якого вивчаються процеси функціонування і розвитку еліт. Всі ці категорії поділяють на три основні групи:

- характеристика персонального складу елітних груп;
- структурні характеристики еліт;
- динамічні характеристики еліт.

Для розкриття структурної характеристики важливим є поняття елітної конфігурації (сукупності стійких зразків відносин між елітою). Модель елітної конфігурації на думку Д. Хеглі включає в себе два критерії:

- ступінь єдності (інтеграції) еліти;
- міра диференціації еліти.

Виділяють еліти з високим ступенем єдності (об'єднані) та з низьким ступенем єдності (роз'єднані). Інтегровані еліти згуртовані. Між внутрішньо - елітними групами існують стійкі зв'язки. Груповий ступінь конкуренції може бути досить низьким, конфлікти всередині еліти не носять непримиренного характеру. Серед інтегрованих еліт виділяють ідеологічно та консенсусно об'єднані еліти (ідеологічні та консенсусні). Першу з них формують єдину ідеологію та нетерпимі до інакомислення в своїх рядах. Консенсусно об'єднані еліти відрізняються згодою внутрішньо елітних груп щодо основних цінностей, правил політичної конкуренції та процедур здійснення влади, головних цілей та методів проведеної політики. Для них також характерна низька ступінь конфліктності між різними угруповання. Досить висока щільність внутрішньо - елітних зв'язків. Наприклад, американський політолог С. Елдерефельд, досліджуючи політичні еліти США і Нвмеччини, встановив, що $2/3$ до $3/4$ відповідно чиновників вищих ешелонів влади регулярно вступають в ділові та особистісні контакти між собою та членами представницької влади. Якщо ідеологічні еліти характерні для тоталітаризму, то наявність консенсусної еліти найчастіше зустрічається при консолідованій демократії. Для еліти з низьким ступенем єдності характерні такі риси, як гостра боротьба між різними угрупованнями за оволодіння стратегічними позиціями, за сфери контролю та розподіл ресурсів. У процесі боротьби можуть використовуватися найрізноманітніші методи, аж до компрометації суперників. Ступінь щільності внутрішньо-елітних зв'язків низька. Еліти цього виду з великим ступенем диференціації називаються розділеними, а з низьким ступенем диференціації-фрагментованими. Розділена еліта найчастіше зустрічається при авторитарному режимі, а фрагментована – як при авторитарному режимі, так і при неконсолідованій демократії. Отож перший критерій єдності (інтеграція) еліти за Дж. Хіглі включає два виміри:

- нормативний;
- інтеграційний.

Перший нормативний вимір має в собі переконання, цінності, норми, які регулюють прийняття політичних рішень, політичну конкуренцію, обмеження в політичній діяльності.

Інший інтеграційний вимір включає в себе взаємозв'язок мереж і каналів включення, через які еліта має доступ до ключових центрів прийняття рішень.

Другий критерій міра диференціації еліти відображає соціальну неоднорідність еліти, її незалежність та різноманітність, Тут виділяють два виміри:

- горизонтальний;
- вертикальний.

Горизонтальна диференціація поєднала в собі часткову автономію (політична, економічна, релігійна еліта і т.д.), а вертикальна – незалежність еліти від тиску мас та контролю.

Поєднання сильної і слабкої, а також широкої та вузької диференціації подав Дж. Хіглі.

		Елітна інтеграція	
		Сильна	Слабка
Елітна диференціація	Широка	Консенсуальна еліта	Фрагментована еліта
	Вузька	Ідеократична еліта	Розділена еліта

Спробуємо розглянути тепер кожний вид.

І так, консенсуальна еліта утворюється на основі угод між елітними групами. Така взаємодія сприяє досягненню гармонізації різних інтересів. Саме консенсуальна еліта виступає основою стабільної консолідованої демократії.

Ідеократична еліта виникає під час кризи. Їй характерний контроль за «чистотою переконань», існування неформальної ієрархії в правлячій партії. Такий тип еліти сприяє розвитку тоталітарних режимів.

Фрагментована еліта з'являється там, де зростають політичні, культурні, економічні та інші групи під час демократичних переходів, особливо під час різних кардинальних соціальних змін, які пов'язані з розпадом політичних режимів. Цей тип еліти сприяє розвитку нестабільних неконсолідованих демократій.

Розділена еліта виникає із ситуативних союзників, які конфронтують між собою і соціально-політичними інститутами. Тут боротьба триває і за політичну владу і за політичні та громадянські права і свободи. У цій боротьбі відсутній діалог та довіра, і це сприяє розвитку авторитарних режимів.

Варто також звернути увагу і на таку загальну категорію, яка описує динамічний аспект функціонування еліт як «елітні зміни» (зміни в складі еліти, яким характерні «циркуляція», «рекрутування», «екскорпорація»).

Під циркуляцією розуміють по-перше, процес внутрішньо- елітних переміщень, а по друге, зміна еліт.

Дж. Хіглі виділив два ключових аспекти елітної циркуляції:

– масштаб (горизонтальний ряд призначених позицій і вертикальний набір повних членів еліти);

– режим (швидкість і спосіб здійснення елітної циркуляції).

Подивимось як це відтворив у таблиці вчений:

		Масштаб	
		Широка і глибока	Вузька і поверхнева
Режим	Поступова і мирна	Класична циркуляція	Репродуктивна циркуляція
	Раптова і насильницька	Змінююча циркуляція	Квазізамінююча циркуляція

Інкорпорація або рекрутування еліти представляє собою процес включення нових осіб до складу еліти. Рекрутування буває:

– відкрите (враховуються на чесному конкурсі особисті якості людини);

– закрите (панівний клас, який монополізував політичну владу).

Екскорпорація пов'язана з процесами спадної мобільності членів еліти.

Вона не просто формальне звільнення, але спроба позбавити членів еліти їх капіталу та владних ресурсів, яке часом буває дуже складно, але й неможливо. Члена еліти не завжди можна просто звільнити, так як у нього є ресурси влади, які він застосовує для протидії тим силам, які хочуть від нього позбавитися. І чим довше на високому посту знаходився офіціал, тим як правило, більше таких ресурсів в його розпорядженні, тим більший політичний капітал ним накопичений.

Екскорпарція – це завжди боротьба в якій один діяч політичного простору виграє, а інший – програє. Той хто програв йде, втрачаючи більше або менше, залежно від того, наскільки він сам має намір зберегти свій статус і яким обсягом владних ресурсів він володіє на даний момент.

Екскорпорація дуже рідко буває добровільною ще й тому, що для членів топеліти вона супроводжується виходом із замкнутого політичного простору. Це вимагає його зворотної соціалізації, яка часто переходить у хворобливу адаптаційну кризу.

Типологію запропонувала О. Криштановська:

– повна ексکورпорація: витіснення з еліти позицій, пов'язаних з втратою офіційної посади, а також з позбавленням ресурсів влади, що веде до переходу людини в нееліту.

– часткова ексکورпорація, яка має такі форми:

– де-формалізація-позбавлення члена еліти державної посади, коли зберігаються певні владні ресурси і капітал;

– де-капіталізація (експропріація) – позбавлення члена еліти капіталу;

– резервація – переміщення людини в екселітну зону, з якої вона може знову повернутися.

Всі зміни еліт важливі, оскільки вони пов'язані з потребою в кваліфікованих управлінцях, одночасно високий ступінь елітних змін може негативно вплинути на соціальні зміни.

3. Тенденції розвитку сучасних політичних партій.

Одним з найважливіших елементів політичної системи є політичні партії. Сучасна політична партія представляє організоване об'єднання політично активних громадян, які борються за владу з метою реалізації інтересів, потреб, цілей різних соціальних спільнот.

На сучасному етапі розвиток політичних партій характеризується цілою низкою особливостей як організаційного, так і ідеологічного характеру. Новітні тенденції в еволюції партій полягають у наступному:

– поєднання соціал-демократичних, ліберальних і консервативних елементів в програмних документах основних політичних партій;

– порушення зв'язку між партійними вподобаннями різних груп виборців, їх голосуванням за певні партії та соціально-класовим становищем індивідів;

– перетворення партій з соціально-класових організацій в «народні партії» або «партії для всіх», які претендують на представництво всіх верств населення;

– невизначеність і нестійкість соціальної бази партій, і як наслідок непередбачуваність підсумків виборів;

– різні переходи виборців від одних партій до інших, зростання числа «незалежних» («автономних») виборців, які голосують не традиційно за своїх, а за конкуруючу партію;

– феномен «негативного голосування», тобто голосування не за того, кому треба надати підтримку, а проти того, кого відкидають;

– зростання впливу нових соціальних рухів та економічних партій;

– збільшення ролі і впливу засобів масової інформації на суспільно-політичні процеси в цілому і партійне життя зокрема.

При всьому тому, значення цих тенденцій не слід перебільшувати. Хоча влада і вплив партій дещо зменшилися було б передчасно робити висновок про їх кризу як політичних інститутів.

Звернемося тепер до історії зародження політичних партій.

– термін «партія» почав вживатися ще в античний період, але в сучасному розумінні партії як загальнонаціональній політичній структури, які організаційно оформлялися, з'явилися у другій половині XIX ст. Цей процес пов'язаний з розвитком індустріального суспільства, зміною системи соціальної стратифікації, появою нових соціальних верств, зміцненням структур громадянського суспільства і т.д.

М. Вебер виділяє три етапи формування партій сучасного типу:

- партії як аристократичні угруповання;
- партії як політичні клуби;
- сучасні масові партії.

Перший етап найбільше проявився в англійському суспільстві наприкінці XVII ст., де існували торі та вігі, це були коаліції великих аристократичних родів і не мали ще формальної організації. У них були слабо організовані парламентські фракції, яких об'єднували спільні матеріальні інтереси.

Другий етап розвитку політичних партій проявився наприкінці XVIII- XIX ст., для якого характерні такі ознаки:

- зароджувалась організаційна структура, яка навіть деколи поширювалися по цілій державі. А також зароджувалась парламентська фракція, яка налагоджувала взаємини з політичним клубом;
- значна роль відводилась ідеології та програмі;
- політичною діяльністю починають займатися міщани, починається боротьба за владу різних соціальних класів, що переросла у боротьбу між консерваторами та лібералами.

І нарешті третій етап пов'язаний з розвитком інституту парламентаризму, впровадженням загального виборчого права, а це в свою чергу призвело до проведення масової політичної агітації. Перші такі партії виникли в середині парламентів із депутатських фракцій, так, у Великобританії на основі торі була створена консервативна партія, а на основі вігів – ліберальна.

Наприкінці XIX ст. був ще другий спосіб формування політичних партій. Він полягав у тому, що спочатку створювалися позапарламентські партійні структури, які боролися за виборців для отримання свого представництва у парламенті. Таким чином створювалися соціал-демократичні партії, які очолювали робітничий клас та профспілковий рух.

У цей час політичні партії стають основою політичної системи. Але на протязі ХХ ст. їх роль зменшується, оскільки у населення падає до них довіра. В період переходу до постіндустріального суспільства, втратились гострота соціальних ідеологічних протиріч, які були рушієм політичних партій. Позитивні соціальні зміни (підвищення рівня життя, покращення умов праці і т.д.) змінили суспільство і це в свою чергу послабило зв'язок партій з народом.

Також науково-технічний прогрес створив іншу ситуацію в політичній комунікації, а саме партії втрачають одноособове лідерство в поширенні політичної інформації, пропаганді, формуванні громадської думки і т.д., їх випереджають тепер електронні засоби масової комунікації.

Ще однією причиною зменшення ролі політичної партії була внутрішня логіка їх розвитку, яка проявлялася в олігархічних, бюрократичних та інших тенденціях. Це проявлялося в тому, що більшість впливових партій перебуваючи при владі сформували свою партійну еліту.

Через це в західному світі відбувся процес скорочення партій та їх якісна зміна. Це спонукало до змін кадрової політики, ідеології, програми, стосунків з різними верствами стилю діяльності.

Сьогодні еволюція партій здійснюється такими шляхами:

- формування універсальних партій;
- партій «нової хвилі».

Перший шлях в основному орієнтується на успіх серед електорату, що забезпечує дорогу до влади, ресурсів. Цим політикам основне заручитися підтримкою великої кількості виборців. Для цього важливою є постать впливового лідера, який повинен об'єднати навколо себе різні верстви, запропонувавши їм компромісні ідеї.

Заручившись підтримкою виборців універсальні партії працюють над зміцненням зв'язків з державою та посилюють координацію між партіями. Так створюються картельні партії. Конкуренція між ними веде до стабільності. Вибори компанії стають затратними, організованими. Важливою умовою існування таких партій стає допомога держави. Подібність програм робить відповідальними всі партії і знижує відповідальність кожної окремо. Допомога держави сприяє тому, що такі партії не можна розглядати як опозиційні. Через це картельні партії виступають інструментом розподілу державних посад серед політиків.

Другий шлях еволюції – партії «нової хвилі» утворюються на основі розвитку повних соціальних рухів (економічного, феміністського

і т.д.). Їх лозунгами є розширення громадянських прав, забезпечення емансипації, рівності і т.д. Їм характерна ідейна гнучкість, демократичний стиль діяльності та організації, відсутність кордонів між прихильниками і членами. Таким чином, партій «нової хвилі» є більш демократичні, оскільки більше залучають всіх рядових партійців до ухвалення рішень. Вони постійно контактують зі своїми прихильниками і часто залучають їх у своїй діяльності.

Тут варто коротко звернутися до основних функцій, які на сучасному етапі виконують політичні партії.

До них відносяться:

– перерозподіл та структурування влади в суспільстві. Ця функція має сьогодні і негативні сторони, оскільки веде до монополізації партійними структурами політичного життя;

– агрегування та артикуляція інтересів соціальних груп.

Оскільки в сучасному суспільстві інтереси соціальних груп різняться, політичним партіям потрібно визначати найактуальніші, їх узгодити, узагальнені представити;

– формування громадської думки;

– мобілізація електорату полягає у подоланні політичної апатії, ізоляції, пасивності;

– рекрутування політичних лідерів та еліт, яке здійснюється для потреб партії, для різних політичних організацій, органів влади.

4. Типологія політичних партій.

Важливу роль у типології політичних партій належить ідеологічним засадам. М. Вебер враховуючи роль ідеології ділить їх на:

– ідейно – політичні (чітке визначення в своїй діяльності ідеологічної платформи);

– прагматичні (орієнтовані на ідеї та суспільній проблемі для залучення на свій бік електорату);

– харизматично-вождистські (мають впливового лідера і діють на його підтримку).

Ідейно-політичні партії за ідеологією поділяються на:

– ліберальні;

– консервативні;

– комуністичні;

– соціал-демократичні;

– аграрні;

– націоналістичні;

– фашистські;

– клерикальні.

За місцем в системі влади партії є:

- правлячі;
- опозиційні;
- легальні;
- нелегальні.

М. Дюверже за організаційною структурою поділив партії:

– кадрові (об'єднання «нотаблів», до них відносяться люди, які своїм ім'ям підвищують авторитет того чи іншого кандидата в депутати, також хороші політтехнологи або фінансисти). Основне завдання цих партій підготовка виборців і підтримка зв'язків із обраними представниками;

– масові відрізняються чисельністю, функціонують за рахунок членських внесків;

– напівмасові (проміжні), які утворюються з колективних членів.

М. Дюверже поділяє партії за характером первинних організацій на:

– комітети (характерні для кадрових партій), є закритими, не чисельними. Збільшення членів здійснюється шляхом негласного формального висунення. Існували ще на початку запровадження загального виборчого права і сприяли успішному проведенню виборів. Вони стали основою кадрових партій. В основному ліберальних чи консервативних;

– секції прагнули залучати прихильників і примножити їх кількісно, через це зверталися до народу. Існує чіткий розподіл ролей. Виступили основою масових партій в основному соціал-демократичних;

– осередки сформовані за професійним принципом, об'єднували за місцем роботи. Існують осередки державних установ і організацій та промислових підприємств. Стали основою комуністичних партій;

– міліція внутрішня армія, яка володіє засобами силового та психологічного впливу в боротьбі з опонентами. Є основою фашистських партій.

Типологія М. Дюверже за організаційною структурою в 70-хрр. ХХ ст. була доповнена «партією виборців» М. Вейпером та Дж. Паломбаром. Ці американські політологи основним завданням цієї партії вважали мобілізацію мас на вибори. «Партія виборців» має фіксоване членство, збір членських внесків. Її організаційна структура є досить розвиненою, а партійний апарат фаховим і займається виборчими кампаніями. Дані партії здійснюють широку пропогандистсько-агітаційну діяльність різних видів – мітинги, пікети, маніфестації та інше. Програма таких партій часто змінюється, а

конкуренція між ними в одній державі веде до стирання програмно-ідеологічних відмінностей.

Інший критерій—інститут партійного керівництва поділяє на такі партії:

– з колективним керівництвом, де лідер відіграє роль арбітра, концентруючись на найважливіших владних проблемах і сферах;

– з одноосібним керівництвом, тут лідер формально санкціонований;

– з харизматично—вождистським керівництвом, де вождь має всі важелі, його роль впливає з авторитету в суспільстві.

5. Соціальні рухи.

Під соціальними рухами маються на увазі колективні дії, що спрямовані на інтенсивність спілкування, узгоджені та орієнтовані на досягнення певної мети. Це розуміння явища підкреслює дуже значні його природні характеристики. Слід підкреслити, ще одну дуже важливу рису, соціальних рухів. Участь фізичної особи в будь-яких соціальних рухах є безкоштовною та добровільною.

Крім того, учасники соціальних рухів пов'язані єдиним віровченням, або загальними переконаннями, засновані на зацікавленості. Це означає, що громадський рух може бути спрямований на досягнення певних змін в суспільстві або, навпаки, щоб зберегти так званий статус-кво в тій чи іншій галузі зі зв'язків з громадськістю.

Соціальні рухи відрізняються спрямованістю на перетворення і відсутністю певних життєвих циклів. Вони не мають стійкого інституційного статусу. Можна виділити наступні типи соціальних рухів:

– загальні соціальні рухи – соціальні дії великих соціальних груп (молоді, робітників, жінок), основним змістом яких є спроби домогтися великих змін людських цінностей. Вони проявляються в прагненні багатьох людей розвинути нову точку зору на своє становище в суспільстві і на свої права. Вони спрямовують свою діяльність на різні сфери суспільного життя і розвиваються переважно неформально і неофіційно;

– специфічні соціальні рухи – соціальні дії, які виникають на основі загальних рухів, але подають їм конкретний характер вони мають чіткі цілі, які прагнуть досягти активними діями, організовану, ієрархізовану розгалужену структуру. У процесі свого розвитку вони формують певну поведінку, світогляд, установки і цінності;

– політичні рухи – масові дії спрямовані на завоювання, зміцнення та повалення політичної влади, існуючого політичного режиму, державних органів, які виражаються у вимогах, зверненнях до державних та інших владних органів. Вони можуть здійснюватися в межах однієї країни або між декількома країнами, здатні набувати деяку наступність і універсальність в тій мірі, в якій вони продовжують і розвивають певні політичні традиції;

– експресивні рухи – масові рухи, які чітко розуміють непривабливість існуючої соціальної дійсності, але прагнуть змінити не її, а своє ставлення до неї;

– революційні рухи – масові дії спрямовані на глибокі і повні зміни існуючої соціальної реальності, структури, функції і змісту діяльності багатьох соціальних інститутів (держави, суду і т.д.) Вони прагнуть зруйнувати існуючу соціальну систему, повалити існуючий соціальний порядок, встановити нову систему влади;

– реформаторські рухи – масові політичні дії, орієнтовані на вдосконалення існуючої системи за допомогою проведення реформ.

Існують і інші соціальні рухи, які відрізняються змістом, цілями, складом і т.д. (молодіжні, економічні).

Коллективні дії характеризуються великою різноманітністю та неоднорідністю. Вони відрізняються щодо цілей, що реалізують та від кількості і складу учасників. Дослідженням цих проблем займався Ч. Тіллі, роботи якого присвячені аналізу революцій, мобілізації, політичного колективного насильства в рамках історичного підходу. Вчений виступає як критик класичної та посткласичної методології дослідження колективних дій і революційних процесів, розкриваючи переваги історичного підходу в соціологічному мікроаналізі на прикладі європейського історичного досвіду. Європейське політичне життя було багато в чому сформоване протестними рухами, які мали насильницький характер, а велика кількість революцій змінювали патерки насильницького протесту в Європі. Ч. Тіллі не лише описує, як це сталося, але і розглядає ці зміни як історичну проблему, пов'язуючи її з індустріалізацією, урбанізацією і розвитком капіталістичних відносин.

Посилаючись на концепції Н. Смелзер, Т. Горра, Дж. Дейвіса, Г. Ардант, Е. Вольфа, Р. Брауна, Ч. Тіллі міркує про прийняття альтернативних вимог, які є значущими для більшості населення, а також про фактори, що визначають активізацію боротьби низів проти рішень влади, про значення раніше існуючих структур влади і солідарності, відповідей населення на загрози.

Таким чином, розробка моделі переходу від мобілізації до колективних дій, а від них – до революційної ситуації і революційного результату можлива лише в рамках історичної соціології, оскільки основою побудови такої моделі є колективні інтереси, через це їх вивчення можливе лише шляхом історичного аналізу. Згідно Ч. Тіллі, становлення держави породжує специфічні інтереси і організацію, вони в ході своєї взаємодії породжують мобілізацію, а остання – колективні дії. Ч. Тіллі для аналізу соціальних рухів ввів поняття «репертуар дій, яке отримало визнання в області соціальних наук».

За словами Ч. Тіллі населення будь-якої країни здійснює певні колективні дії, тобто має певну кількість засобів на основі спільних інтересів.

На основі аналізу соціальних рухів у Франції на початку XVII ст. і до кінця XX ст. Ч.Тіллі переконливо показав форми мобілізації в країні, які змінювалися з часом. Він вказує, що в середині XIX ст. французи відмовилися від попередніх форми колективної мобілізації, які служили їм протягом століть і почали використовувати нові, які використовуються і в наші дні.

Перехід від старих до нових форм мав на меті спробу оновлення, не завжди завершувався успіхом, а також повернення в тій чи іншій мірі до попередніх форм дій. Ці зміни у соціальних рухах, де відбувалися через формування і розвиток капіталізму.

Варто зазначити, що не всі форми дій доступні для будь-якої групи. На вибір форми дії має вплив два основних чинники: ресурси і незалежність. Термін «ресурси» (або «політичні ресурси») використовується акторами для того, щоб збільшити свої шанси для досягнення своєї мети. Спектр ресурсів надзвичайно широкий. Вони включають знання, здібності, особисті характеристики і які за певних обставин можуть бути перетворені у політичні ресурси. Серед найбільш значних ресурсів називають передусім можливість використовувати насильство. Це дуже важливо для політичної влади, сила та вплив якої, в значній мірі визначається здатністю виконувати насильство або покладатися на загрози насильства. Крім того, ресурси включають в себе гроші, здатність розповсюджувати робочі місця, матеріальні або інші переваги можливість провести дослідження в тій чи іншій галузі (економічній, науковій, правовій, і т. д.), засоби масової інформації, здатність залучити на свій бік відомих людей і т. д. варто зазначити, що ці ресурси, застосовані на політичному ґрунті, ведуть до перемоги. Французький політичний аналітик М.Хафертлі відрізняє три категорії ресурсів. До них відносяться: міцність, досвід, публічність.

За допомогою сили соціальні рухи впливають на вирішення тієї чи іншої проблеми. Візьмемо масові демонстрації. Ця зброя давно активно використовувалася і користується популярністю і в наші дні. Зрозуміло, що цей тип дії є неприйнятним для малих маловідомих рухів. Однак, демонстрації не є єдиним інструментом. Можна використовувати всі види петицій, бойкотів, операцій закликів на інтернет-сайтах.

Експертиза є іншим видом мобілізації ресурсів деякими групами. Цей ресурс – неправдива інформація наукового або технологічного знання. У цьому випадку, на перший план виходить компетентність членів групи або їх здатність мобілізувати для експертизи компетентних фахівців. За допомогою обстежень довести необхідність прийняття певних важливих політичних рішень, або, навпаки, ми доводимо, про безвихідь та ірраціональність політики.

Публічність, в основному, це третій ресурс, громадських рухів, особливо тих, хто не може скористатися всіма перевагами перших двох ресурсів. Цей ресурс створений зверненням до громадської думки. Це свого роду провокація, яка може бути використана на межі закону, або навіть щось протизаконне.

Таким чином, важливу роль у вирішенні того чи іншого питання приділяється силі. Група страйкарів не завжди перемагає кількістю своїх учасників. Тут на перший план, виходять інші критерії пов'язані з роллю цієї групи. Наприклад, страйк робітників транспорту або сміттярів. Це відносно невеликі групи здатні в значній мірі паралізувати життя міста. Якщо страйкувати будуть архітектори або садівники, ефект буде незначним. Політичні аналітики звертають увагу, на доступність для тих або інших соціальних груп мобілізуватися. Наприклад, багато соціальних груп можуть використати насильство як ресурс. Однак завоювати популярність в такий спосіб, не можливо. Негативна громадська думка стосується всіх актів насильства, стає перешкодою для їх застосування на практиці.

Отже, соціальні рухи можна визначати як сутність протестних дій спрямованих на підтримку соціальних змін, «колективну спрбу здійснити спільні інтереси або добитися спільної мети за допомогою колективної дії поза рамками встановлених інститутів» (Е.Гідденс). Важливу роль у розвитку суспільства відіграли експресивні, утопічні, революційні та реформаторські соціальні рухи. Практика показує, що досягаючи своєї мети, соціальні рухи припиняють існування в якості власне рухів і перетворюються в інститути та організації.

ТЕМА 8. СОЦІОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ.

План

1. Політична участь як особлива сфера політичної діяльності людини.
2. Сутність та основні підходи політичної та електоральної поведінки.
3. Основні соціологічні теорії електоральної поведінки.

1. Політична участь як особлива сфера політичної діяльності людини.

Процес взаємодії суспільства і політики відображений в конкретних кроках політичних діячів. Ці дії відіграють вирішальну роль в демократичних суспільствах, де політична влада, існує для людей і принципи функціонування та способи організації полягають у залученні активної участі громадян. Не випадково політична участь у демократичних країнах закріплена у Конституції. У цьому випадку, всі громадяни мають право голосу, суспільством затверджені права на різноманітні свободи, такі як: свобода преси, свобода асоціацій, право проводити демонстрації, страйки і т. д. Поняття «політична участь» несе певні нормативні виміри. Політична участь громадян у житті демократичного суспільства є основою політичного порядку, який базується на принципі політичної рівності усіх громадян. Це проявляється у вигляді, голосування, де створено принцип «одна людина, один голос».

Універсальне голосування, розвиток громадських свобод надали громадянам можливість вступити в прямі зв'язки з політичною владою на основі закону, а також передбачили незначний прогрес у напрямку владного поля. Тільки акт голосування, протягом короткого періоду часу дозволяє громадянам вирватися з периферії.

Так, наприклад, демонстрації, як відомо, на основі чинного законодавства і загальноприйняті правила політичної поведінки. Якщо вони не порушують порядку, вони стають прогресом у відносинах з органами. Таким чином, політична участь сприяє демократичності суспільства. Конфлікт і політичне протистояння активно впливають на співвідношення санкціонованих і несанкціонованих в суспільстві. Це співвідношення часто переходить у політичну боротьбу. Держава, як відомо, сприяє обмеженню прав або розширенню громадських

свобод. Обмеження права тих чи інших соціальних груп у проведенні демонстрацій, зборів і т.д., політикам дає змогу маргіналізації конкретної соціальної групи. Але такі акти держави мають межі: держава не може визначити природу нинішнього режиму.

Політологи на основі аналізу політичної участі виділяють два типи політичних дій громадян. Перший тип характеризується відмовою від будь-якої форми співпраці з владою. Інший тип, навпаки, характеризується тим, що під час ворожого ставлення до уряду, політичні сили використовують усі можливі правові заходи впливу влади в повній відповідності з правилами демократичного суспільства, регулювання політичної поведінки громадян. Перший тип політичних дій характерний опозиції, яка іноді називається непримиренною, яка обов'язково хоче повалити уряд. Другий тип більше характерний для так званих опозицій.

Політичні ігри приречені на неутручання в політику. Політичні аналітики у зв'язку з цим звертають увагу на компетентність або некомпетентність учасників політичного процесу. Найбільш компетентними в політиці є професійні політики.

Найкраще для професійних політиків проводити соціальну домінуючу соціальних груп. Їх соціальну позицію виявляє політична еліта в їх безпосередній зацікавленості у виконванні ними активного громадянства. Не маючи можливості домінуючим групам бути компетентними в політиці, соціально і політично підпорядковувати собі більшість населення в значній мірі приводить до неучасті у політичному житті. Це сприяє тому, що часто використовують політики, а саме абстрактну мову, недоступну для розуміння простим громадянам.

Одним з виражень політичної участі є зацікавлення політикою. Це може проявлятися через опитування громадської думки, визначення індивідууму знань про політичних діячів, політичних партій або установ, а також його прагнення діяти політично. «Участь» в даному випадку беруть ті індивідууми, які щось знають про політику. Таким чином, американські вчені Г. Алмонд та С. Верба зазначили, що 75% від американських громадян і 62% британців думають, що зможуть брати активну участь у вітчизняних політичних діях проти несправедливих політиків, в той же час лише 32% 28% німців і італійців вірять в це.

Інтерес до політики в деякій мірі пов'язаних з так званими окремими розрахунками такими як мотивація. Таким чином, ті що вступають в гру, можуть розраховувати на підтримку членів партії та лідерів. Вони можуть очікувати, на просування в суспільному житті, на

зміну характеру і соціального статусу. Інтерес до політики може бути результатом віри в моральний обов'язок брати участь.

Цей факт рішуче діє серед окремих соціальних груп, наприклад серед віруючих.

Використання окремих видів участі задовольняє потреби в безпеці, його волю до влади і їх бажання поліпшити свою самооцінку, агресивний імпульс (для політичної «боротьби») і навіть чуттєвий імпульс (через любов до лідера). Треба сказати, що інтерес до політики відбувається по різному, як в рамках однієї соціальної групи, так і в різних групах. Політична участь відрізняється в різних конфесіях. Там є свого роду сходи участі осіб у політичному житті. Політична діяльність через, наприклад, зростання інтересу до політики забезпечує індивідуальне або групове просування вгору по сходах участі.

Переважно політологи розрізняють традиційні і нетрадиційні види політичної участі. Традиційна політична участь, може мати форми, які побудовані навколо голосування, як відомо, використовують значні політичні ресурси. Цей тип участі характеризує стабільне функціонування політичної системи.

Види традиційної політичної участі: – піддаватися впливові політичних стимулів; – голосувати; – брати участь у політичних дебатах; – публічно висловлювати думку, для того, щоб переконати у своїй правоті інших; – контакт (особисто або в письмовій формі) за допомогою політик або представників силової структури; – надання фінансової допомоги в партії або виборчої кампанії кандидата на виборах; – брати участь у політичних мітингах; бути активним членом політичної партії. Ця ієрархія традиційної політичної участі на основі інтенсивних індивідуальних зобов'язань, яких вимагає участь.

Значну роль у політичному житті будь-якої демократичної країни відіграє голосування. Голосування є основним інструментом для реалізації суверенітету людей, і таким чином демократії. Використовують його, щоб обрати тих, хто керує країною. Але не менш важливим є той факт, що за допомогою голосу висловлюють свою думку про політику в цілому і його основні характеристики. Процедури голосування здійснюються на основі деяких суворих правил.

До таких відносяться вибір критеріїв, тривалість мандату, округу, спосіб підрахунку голосів і т.д. У всіх цих випадках вибір відіграє значну роль політично-домінуюча сила в суспільстві, яка прагне зміцнити свої позиції і послабити позиції опозиційних сил, спрямованих на завоювання влади. Існують дві основні системи більшості і пропорційного голосування.

Правда, є також змішана система голосування. До початку ХХ ст. у світі домінувала мажоритарна система. Однак, в 1899 р. в Бельгії, а в 1920 році було створено пропорційну систему в Німеччині. Її перемогою було представлення виборців в уряді. Однак, на відміну від більшості шлях пропорційного представництва призводить до парламентської нестабільності і сприяє багатопартійності.

Спосіб голосування має значний вплив на процес взаємодії між виборцями і політичною системою. Дослідники виділяють кілька проявів взаємодії. Універсальність голосування припускає, що право голосу мають не тільки політично активні громадяни, а також ті, хто аполітичний. Вирішальну роль в голосуванні відіграють соціологічні прогнози. Вони повинні бути представлені в зрозумілій і навіть у спрощеній формі.

Більшістю голосів двопартійна система робиться передбачуваною вибором як з точки зору подальшого розвитку, так і з точки зору визначення особистості наступного політичного керівництва країни. Більш складним є випадок, у пропорційній системі голосування, в якій конкурують багато сторін та програм, а також лідерів.

Дуже важливо брати участь у політичному житті, коли воно не є обмеженим. Політологія розрізняє кілька видів політичної участі, інтенсивність якої залежить від ступеня зобов'язань, стилю, відносин громадян з політичною системою.

Політична участь може мати несанкціоновані дії, пов'язані з виразом вимог проти існуючої політичної системи. Така участь отримала назву протесту. Політична участь часто ділиться на автономну та мобілізаційну. Автономна полягає у вільній і добровільній діяльності людей, переслідуючи персональний або груповий інтерес. На відміну від цього, державна участь є обов'язковою. Стимулами політичної діяльності стали примус, традиції, страх і як правило, державна участь спрямована на підтримку політичної системи, і її мета полягає в тому, щоб продемонструвати лояльність до правлячої еліти.

У будь-якому суспільстві в будь-якій політичній системі, є елементи обох типів участі. У тоталітарних і авторитарних режимах домінують мобілізації різних способів участі. Демократію дедалі більше характеризує автономний тип. Хоча і тут зустрічаються численні приклади маніпулювання свідомістю на основі різних «брудних» політичних технологій.

Для всіх демократичних режимів характерний принцип за яким, усі громадяни мають рівні можливості брати участь у політичному житті. Однак, реальність така, що принцип політичної участі громадян,

здатних жити в соціальній ієрархії, залежить від соціально-професійних категорій, рівня освіти або доходу, класу, і т. д.

Розуміння політичної участі передбачає здатність розуміти специфіку політичного середовища. І ця здатність, «невіддільна від компетентності в повному розумінні цього слова, тобто суспільно визнаній можливості займатися політичними справами, висловлювати свою думку про ті чи інші події або навіть за допомогою змінити свій шлях. При цьому компетентності дуже часто існують із безпорадністю, безсиллям в політичному житті. Компетентність і безпорадність, в політичних питаннях поширюються серед населення, згідно з певною регулярністю. Індикатором політичної компетенції є відповіді на політичні питання які прямо пропорційні «почуттям права», які, у свою чергу, залежать від положення в соціальному просторі. І не дивно, підлеглі, класи, соціальні верстви повинні мати необхідні знання для розуміння політичного життя для того, щоб брати участь у політичному житті.

Вирішальним значенням в політичній діяльності та компетентності відіграє освіта. Статистика для усіх країн показує що, більш освічені люди є більш політично активними. Крім того, вплив виховання іноді стоїть вище, від впливу факторів, таких як: рівень доходів або професія.

Політичні аналітики пояснюють це тим, що освіта відіграє важливу роль у процесі політичної соціалізації. І це не просто загальний рівень культури. Для політичної активності потрібне вміння аналізувати ідеї, концепції ідентичності, можливість класифікувати політичні явища, оцінювати політичні позиції партії і т.д. Політична участь вимагає певного рівня політичного навчання, яке надається у навчальних закладах. Через це.

– політична компетентність, безпосередньо пов'язана з освітнім рівнем, залежить від місця людини у соціальній системі. Ступінь політичної участі як правило, вищий у сільській місцевості, через близькість стосунків між людьми. У сільській місцевості має вплив група (родина, сусіди, друзі) на людину.

Політична активність громадян залежність від статі та віку. Ми знаємо, що молоді люди, менш активні ніж люди похилого віку; найбільш активні у голосуванні громадян. Жінки часто є менш активними ніж чоловіки. Відзначаючи ці явища, як деякі моделі, потрібно зауважити, що ці факти не мають прямого впливу на вибір виборців.

Політична участь вплинула і на покоління.

Останнім часом багато розмов про покоління яке пасивне в політичному розвитку часто говорять про вплив старшого покоління на них.

Політична участь населення в багатьох країнах будується навколо осі, ділить суб'єктів політики на «лівих» і «правих». Всі політичні партії, конкуруючих в боротьбі за владу, самоідентифікуються навколо визначеної осі, що відбувається між вкрай лівими і правими.

Висококваліфіковані робітники та майстри швидше за все, голосують за лівих. Ця закономірність притаманна середньому класові. Ліберальні професії та менеджери голосують за правих, професори і викладачі все частіше за лівих.

Визначення голосування також залежить від категорії або класу, передається через серію складних механізмів, наприклад, трудові відносини, формування і передача переконання, у тому числі успадкованих з минулого. Обрання політичної партії в межах однієї політичної «сім'ї» також виділяється з професії. Тут закладена глибока тенденція, яка може протистояти впливу та іншим факторам. Так, скажімо працівник який працює на периферії веде себе інакше, ніж робітник міста, навіть якщо вони працюють в одному секторі економіки.

Тим не менш, належність до певного класу або соціальної групи має визначний вплив і в аналізі політичної участі. Визначення позиції не здійснюється механічно. Безумовно, об'єктивна ситуація (соціально-економічна) впливає на вибір виборця. Тим не менш, цей вибір визначається тим, що (особа) визначилася у своїх переконаннях, поглядах, упередження притаманних їй походженню і життю середовища. Політичні позиції, активності та політична участь можуть не відчувати впливу політичних та ідеологічних факторів. Дієва політична система, різні засоби політичного волевиявлення громадян, ступінь децентралізації державної влади і т.д. створюють передумови для більш активної участі громадян у політичному житті.

Таким чином, децентралізація публічної влади, яка відбулася на початку 80-х років. XX ст, не призвела до значного збільшення участі громадян у політичному житті. У суспільствах, де соціальні конфлікти є достатньо сильними, відбувається політизацію населення. Цей ефект зникає в тих випадках, де політична ситуація є стабільною, і політичне та ідеологічне життя будується навколо сильної та впливової політичної партії. В останніх двох або трьох десятиліттях у демократичних країнах відбувається зниження тенденції до політичної участі.

Явище ігнорування виборів набирає сили, яке іноді називають проявами політичної апатії, що характерне для великої частини населення західних суспільств. Це явище спостерігається в нашій країні, де в голосуванні, беруть участь все менше і менше виборців. Причини апатії громадян відрізняються. Деякі політологи відмічають відсутність, що на виборах пов'язується із безвідповідальністю громадян.

На початку 60-х р. ХХ ст. американський політолог Г. Алмонд і С.Верба, на основі аналізу політичної поведінки громадян в ряді європейських країн, зробили висновок про те, що називається виборчою діагностикою. Вони відзначили, що найчастіше поведінку виборців не можна назвати активною і раціональною. Громадяни у демократичних країнах в основному байдужі та апатичні, і лише меншість, еліта зацікавлені, активні у політичному житті.

Ліберальний підхід, американських дослідників засвідчив, що існування та розвиток демократії не обмежується лише масштабами участі громадян у політичному житті, яке не є обов'язковою ознакою демократичної політичної системи.

Варто зауважити, що у будь-якому суспільстві існують, як правило, великі групи осіб, які, наприклад, через своє негативне ставлення до влади, не беруть участі у виборах. Явище абсентеїзму залежить від двох факторів. Воно по-перше, виникає під впливом соціологічних факторів, що випливають з самої природи соціальних домінант в суспільстві або часткової соціальної інтеграції певної частини громадян цього товариства. А по-друге, прогулів виникає і розвивається під впливом умов проведення виборчої кампанії і в політичному контексті впливає на політичну поведінку громадян. Часто аналізуючи результати виборчої кампанії, політичні аналітики, експерти, політики, спостерігачі говорять, що відсутність участі громадян у виборах залежить від результатів, що лежать у виборчому суперництві та від принципів представницької демократії.

Так не можна ігнорувати той факт, що значна частина електорату і особливо тих, які не беруть участі у голосуванні, мають недовіру до політичних партій і політиків в цілому. Численні опитування, показали, що багато опитаних не вірять в можливість політиків змінити щось на краще життя країни та її громадян. Це особливо стосується групи громадян, які економічно, соціально та культурно зневірилися. Ця ж група людей вважає, що можливості змінити щось через вибори. Це означає, що в рамках групи, є багато людей, які через політичну ситуацію беруть участі у голосуванні.

2. Сутність та основні підходи політичної та електоральної поведінки.

Політична поведінка – це форма участі у здійсненні влади, яка охоплює участь в формальних організаціях і масових рухах.

Політична поведінка індивіда (групи) може залежати від різноманітних факторів. До них відносяться:

– індивідуальні емоційно-психологічні якості суб'єкта або учасника політичного процесу (наприклад О. Ляшка характеризує емоційність, непередбачуваність, епатаж; О. Березюка – розсудливість, виваженість в словах і у вчинках, зовнішній спокій);

– особиста (групова) зацікавленість суб'єкта або учасника в політичних діях (депутат посилено лобіює законопроект, який його цікавить, в той час при обговоренні інших питань він пасивний);

– адаптивна поведінка – поведінка, пов'язана з необхідністю пристосовуватися що до об'єктивних умов політичного життя;

– ситуативна поведінка – поведінка обумовлена конкретною ситуацією, яка склалася, коли суб'єкту або учаснику політичних дій практично не залишається вибору;

– поведінка обумовлена моральними принципами і моральними цінностями політичного актора;

– компетентність актора в тій чи іншій політичній ситуації або політичних діях (суть компетенції полягає в тому, наскільки добре суб'єкт або учасник володіє ситуацією, розуміє суть того, що відбувається, знає «правила гри» і здатний адекватно їх застосовувати);

– поведінка обумовлена політичним маніпулюванням (брехнею, обманом, популістськими обіцянками людей «змушують» вести їх тим чи іншим чином);

– насильницький примус до певного виду поведінки (це характерне для авторитарних і тоталітарних політичних режимів).

Тут варто зауважити, що на характер поведінки сильно впливає мотивація і ступінь замученості актора в політичне життя. Наприклад, для одних участь в політичних подіях – випадковий епізод, а для інших політика є професією, для ще інших – покликанням і сенсом життя, а для четвертих – способом заробляти собі на життя. Масова поведінка може бути обумовлена соціально-психологічними властивостями, в той же час як індивідуальна пригнічується і розчиняється в не усвідомлених (іноді стихійних) діях.

Виділяють два основних типи політичної поведінки:

– «відкритий» (політична дія);

– «закритий» (політична бездіяльність).

Політична дія передбачає певну активність. За структурою вона складається з:

– суб'єкта дії (індивіди, соціальні групи, організації, інститути);

– обставини здійснення дій;

– об'єкт дії (політичні інститути, політичні відносини, суспільна система);

– цільові установи суб'єкта (конструктивні, деструктивні)

Варто звернути увагу на обставини здійснення дій, які поділяються на декілька елементів. Найважливіший серед них – це рамки політичної дії, які утворені елементами політичної культури (звичаї, громадські нормативи), також певні обставини, тип політичної організації суспільства.

Найбільшу роль відіграє внутрішня ситуація в країні, або країнах, в залежності від того, де здійснюється дія, вплив політичних інститутів, співвідношення сил, ефективність самої дії, ситуація на зовнішньому ринку і т.д.

Політичні дії можна поділити за такими критеріями:

– мотиваційна характеристика (очікування, ціннісно-орієнтовані, традиційно-мотивовані, раціональні, афективно-мотивовані);

– за структурою (прямі, опосередковані);

– за ступенем активності.

Варто зупинитися на останньому критерії. Для його з'ясування політологи використовують шкалу інтенсивності політичних дій. Вона включає в себе:

– реакцію на імпульси, які виходять від політичної системи, політичних інститутів і т.д.;

– участь у періодичних діях, які пов'язані з делегуванням повноважень;

– діяльність у різноманітних організаціях; здійснення політичних функцій;

– пряма дія;

– активна діяльність у позаінституційних політичних рухах, яка направлена проти існуючої політичної системи.

За ступенем активності виділяють політичну іммобільність, яка включає:

– виключення з політичних відносин, що пояснюється низьким рівнем суспільних відносин;

– політичне виключення, яке відбувається через низьку ефективність політичної системи, розчарування, байдужість до політичних інститутів;

– політична апатія виражена неприйняттям політичної системи;

– політичний бойкот як форма ворожості до політичних інститутів.

Сконцентруємо тепер увагу на підходах, які існують в рамках розуміння політичної поведінки.

До першого підходу віднесемо думки, за якими політична поведінка виступає як сукупність всіх дій, які відбуваються в політичній сфері і поділяються за ступенем впливу на владу (П. Блау). Тут дослідник наголошує на тому, що різні учасники політичного процесу вступають в нього, змагаючись один з одним за отримання від політики більшої винагороди. Саме політична поведінка розглядається як результат раціональних рішень про те, що індивіду вигідніше).

Другий підхід – ситуаційний пояснює політичну поведінку через ряд факторів, які впливають на зміст її дій. Ними є фізичне, органічне та соціальне середовище (Р. Мертон). Тут вчений виділяє різні способи адаптації до зовнішнього середовища (конформізм, ритуали, інновації). Найчастіше зустрічається конфорна адаптованість, за якою індивіда позбавляють реакції на політичну ситуацію, він не бачить прогалин у діях влади, особливо тоді, коли остання не зачіпає інтереси індивіда. Така поведінка сприяє бажаній стабільності, через що влада заохочує таку поведінку. Ще один ритуальний тип поведінки не загрожує пануючому режимові через взаємодію з владою. Інший вид інноваційний може стимулювати зміни, якщо це потрібно привести до покращення політичної ситуації. Все це на думку Р. Мертона шляхи пошуку рівноваги між особистістю і суспільством. При цьому наголошуючи, що шукає їх, перш за все не суспільство, а індивід. Своїм становищем у суспільстві стурбований в першу чергу він сам. Завдання сучасних розвинених соціальних систем полягає в тому, щоб піти йому на зустріч, полегшити пошук взаєморозуміння, своєрідного «консенсусу», створити сприятливі умови діяльності, які знизили б до мінімальних меж можливості соціальних відхилень у поведінці.

Ще один підхід до розуміння політичної поведінки акцентує увагу на суб'єктивних намірах людини, які проявляються в її діях (М. Вебер). На думку мислителя під ними розуміють таку поведінку індивіда, яка співвідноситься з поведінкою іншого. Виходячи з психологічних критеріїв класифікації соціальних дій, М. Вебер виділяє такі види:

– ціннісно – раціональна – визначається вірою в цінність будь – якого способу поведінки, незалежно від кінцевого результату діяльності;

– афективна – емоційно реалізована поведінка, яка виникла через афекти, які визначаються безпосередньо почуттями, емоціями;

– традиційна – дія, що здійснюється на основі традицій, звичаїв.

Відповідно до запропонованої класифікації дії, М. Вебером виділяються типи лінгвістичного порядку:

– легальний;

– ціннісно – раціональний;

– афективний;

– традиційний.

Ідеальний тип соціальної дії розглядається в плані аналізу духовно – психологічної структури і мотивації людської поведінки.

На думку авторів конфліктної теорії на формування політичної поведінки впливають три типи мотивації (кооперативна, індивідуалістична, конкурентна). (Д. Сандерсон). На його думку всі події, які дестабілізують ситуацію, розглядаються як відхилення від системи специфічної «нормальності», які різняться від країни до країни, від одного до іншого. Під цими подіями Д. Сандерсон розумів зміни в політичному режимі, владі та суспільстві, мирні та насильницькі виклики політичної системи, тобто різні форми внутрішньої конфліктної поведінки. Категорія нормальності, відхилення від якої приводить до конфлікту, пов'язана з рівнем масової свідомості, яка проявляється в панівних на даний період цінностях.

Прихильники системного аналізу переконані, що основним мотивом політичної поведінки є перевага авторитетних лідерів, які стають взірцем для індивідів. (Ж. Блюндель та інші).

Для кращого розуміння цього підходу звернемося до таблиці створеної Ж. Блюндем, яка дозволяє виявити типи впливу лідера на суспільство.

Політичні зміни	Збереження існуючого порядку	Помірні зміни	Широкомасштабні зміни
Широка сфера діяльності	«Рятувальники» (У. Черчилль Ш. де Голль)	«Патерналисти», «популісти» (О. Бісмарк)	«Ідеологи» (А. Гітлер, Мао Цзедун)
Помірна сфера діяльності	«Заспокоювачі» (Д. Ейзенхауер)	«Змінювачі» (Р. Рейган, М. Тетчер)	«Реформісти» (Ф. Рузвельт)
Вузька сфера діяльності	«Менеджери» (міністри, які	«Покращувачі» (міністри, які	«Новатори» (починають новий політичний

	займаються щоденними проблемами)	модернізують будь-який аспект політики)	курс)
--	----------------------------------	---	-------

За теорією раціонального вибору (А. Даунс, Р. Карі, Д. Хуада) на поведінку індивіда впливають його прагнення до вигоди. За нею люди намагаються скоординувати свої дії таким чином, щоб досягти своїх індивідуальних цілей. Людина може вибрати альтернативу, тобто варіант, який дасть найкращий результат, але прагнення людей до власної вигоди може привести до соціальної проблеми, коли виникає конфлікт між особистою та соціальною раціональністю.

Теорія раціонального вибору пояснює раціональну поведінку, коли окрема людина може вибирати і реалізовувати свої можливості. Кожна особистість чинить на основі своїх життєвих принципів, які можна виконати, насолоджуючись отриманим результатом. Але при цьому слід пам'ятати істину, що особисті плани можуть зашкодити суспільству.

Прихильники ідеї «автономної людини» (А. Гарц, О. Дебароль та ін.) стверджують, що дуже часто індивіди принципово нездатні аналізувати суб'єктивні мотивації.

Таким чином, різноманіття підходів свідчить про складний характер політичної поведінки, її невизначеність і багатогранність. Але тут варто зауважити, на участь в політичному житті взаємодії з іншими суб'єктами політичного процесу. Для цього потрібно розуміти і правильно оцінювати їх політичну поведінку, головним тут є один принцип, а саме, будувати свою власну поведінку відповідно до принципів та стандартів демократичного суспільства. У політиці не можна піддаватися емоціям. Необхідний серйозний аналіз політичної ситуації, усвідомлений та раціональний вибір засобів для досягнення своєї мети. Політична поведінка не повинна виходити за межі, зазначені політичними і правовими нормами, тут також слід пам'ятати і про норми моралі.

3. Основні соціологічні теорії електоральної поведінки.

Електоральна поведінка є найбільш поширеним видом політичної поведінки. Науковий інтерес до проблем електоральної поведінки пов'язують з практичними потребами кандидатів на виборах. Це пояснює той факт, що перші дослідження були направлені на розвиток політичних технологій. Через це до середини ХХ ст. американські дослідники виділили такі методологічні підходи:

- соціологічний;
- соціально-психологічний;
- теорія раціонального вибору.

Соціологічний підхід (Б. Берель, П. Лазарсфельд, С. Фінкель, Г. Алмонд та інші) наголошував на впливі соціально-групової приналежності і підсумках голосування.

Прихильники соціально-психологічного підходу (Д. Стоукс, Г. Лассуелл, Е. Кемпбелл та ін.) предметом вивчення вважали взаємозв'язок політичних установок виборців та партійної ідентифікації.

І нарешті раціонально-інструментальна школа (М. Лавер, М. Ботрак, Е. Даунс, М. Фіоріна та інші) будували математичні моделі політичної поведінки виборців на основі дослідження впливу політичної інформації на електоральний вибір.

Спробуємо більш докладно розглянути вище згадувані підходи.

Соціологічний підхід електоральної поведінки розпочав А. Зігфрід, який створив напрям «виборча географія». За ним формування політичних поглядів населення залежить від ряду факторів (історичного, соціального, політичного, адміністративного формування країни; релігії; впливу зовнішніх чинників та інше). Вчений, досліджуючи електоральну поведінку під час виборів у Франції в період третьої республіки, прийшов до висновку, що стабільна поведінка виборців залежить від природних і соціальних умов.

Продовжувачем ідей А. Зігфріда був його учень Ф. Гогель, який найбільший наголос ставив на соціально– структурні впливи. Вчений порівнював соціальну структуру типів поселення та політичної поведінки. Термін «виборча географія» замінив на «соціологію виборів».

Але в середині 50-х рр. Р. Арон почав критикувати цю школу. На його думку поведінка виборців не зводиться одна до одної, а в основі політичного аналізу і методу, лежить взаємозв'язок соціально-професійних змін.

Інший дослідник цієї ж школи М. Доган, який досліджував електоральну поведінку французьких промислових робітників, прийшов до висновку, що на неї впливають типові соціально-економічні зони (аграрні, промислові, змішані).

На принципах «екологічної» школи стояв і дослідник Р. Херберле, який на основі статистичного методу вважав, що політичну поведінку людини визначають взаємозв'язок політики та основних соціально-економічних структур.

Таким чином, «екологічний» підхід здебільшого набув прикладного характеру, де основну увагу приділяється статистичним методам.

Варто зазначити, що дослідження електоральної поведінки зазнало впливу біхевіоризму, який поширювався з США по цілому світу. «Соціологічний» підхід Г. Лазарсфельда, здійснив перший серйозний метод застосувавши панельні опитування виборців для з'ясування механізму формування електоральної поведінки. Цей підхід був використаний для аналізу президентських виборів у США в 40-х рр. XX ст. і започаткував перехід від аналізу даних про результати голосування до аналізу за допомогою панельного методу індивідуальних даних на основі вивчення громадської думки.

Все це дозволило вченому поділити виборців за ступенем стійкості електоральних орієнтирів, визначити причини впливу виборців на їх думку; співвіднести електоральні орієнтири та поведінку з іншими показниками.

Інша соціально-психологічна теорія електоральної поведінки заснована на зборі та аналізі інформації про електоральну поведінку американських виборців, досліджувалися вченими Мічиганського університету. За нею основний акцент падав на індивідуальні психологічні процеси, які впливають на політичний вибір. Дослідники Мічиганського центру (Ф. Конверса, Д. Стоукса, Е. Кемпбелла та інших) приділяли особливу увагу методам опитуванням, аналізу індивідуальних даних, мотивації та поведінки виборців.

Отже, за висновками Мічиганської школи, вибір електорату залежить від:

- партійної ідентифікації;
- ставлення до поточних подій;
- симпатій до кандидата.

Варто зазначити, що з 40-х рр. XX ст. і по сьогодні Мічиганська модель голосування в США є найпоширенішою, але сьогодні їх увага більше акцентується на змінах політичних пристрастей, традиційної поведінки і т.д. Тут було введено поняття «інтервенуючих змінних», що включало в себе:

- ідентифікацію виборця з певною партією;
- орієнтацію на певного кандидата;
- позицію щодо спірних політичних питань.

На думку Мічиганських дослідників, комбінація цих трьох показників визначає причини електоральних рішень.

Крім США соціально–психологічний підхід широко використовувався і у вивченні електоральної поведінки в країнах Західної Європи, де і по сьогодні термін «партійна ідентифікація» залишився найважливішим.

Найяскравішими англійськими представниками Мічиганської школи були Р. Роуз та Я. МакКапістер, які для пояснення мотивів вибору електорату розглядали модель «навчання впродовж життя», яка заснована на п'яти категоріях, які включали в себе:

- соціалізацію неповнолітніх;
- освіту та релігію;
- соціо-економічні інтереси;
- забезпеченість житлом;
- національність;
- приналежність до певного класу;
- політичні принципи;
- благополуччя;
- расова приналежність і т.д.

Крім Великої Британії американська школа справила свій вплив і на Німеччину. Так, німецький дослідник Г. Маркузе зауважував, що тоталітарне суспільство породжує одновимірну людину схожу на маріонетку. Інший представник цієї ж школи Р. Шулету вважав, що основою в політичному виборі є інформованість виборця.

Варто зазначити, що найбільше уваги «соціально- психологічні» методи приділяли якості та періодичності опитувань які були розраховані на виявлення електоральних переваг.

Так, сьогодні найпотужнішою в області електоральної поведінки є «американська класична модель». Її представники С. Розенстоун і Р. Вольфінгер доводять, що активність виборців найперше залежить від мотивів та психологічних особливостей особистості, її попереднього політичного досвіду та політичної культури.

Інша «теорія настанов» (Г. Лассвелл і А. Бентлі) говорить, що першочергове значення у визначенні електоральної поведінки належить настановам, мотивам та іншим психологічним характеристикам.

Сьогодні сучасні дослідники намагаються об'єднати «соціологічну» та «соціально-психологічну» модель поведінки і на цій основі будують інтегративну теорію, яка б поєднувала в собі позитивні риси обох.

Зауважимо, що вище згадувані дві теорії мають в собі одну спільну категорію «солідарність». Різниця полягає в тому, що за першою виборець солідарний із соціальною групою, до якої належить, а

за другою— з політичною партією. Також перший підхід приділяє велику увагу соціально-економічним чинникам.

Разом з тим, обидві теорії не можуть пояснити зміни виборчих уподобань. Багато сучасних дослідників пояснюють це наявністю інтересу до виборів, яку можна трансформувати у групу індикаторів:

- зустріч з кандидатом;
- знання виборчого законодавства;
- спільність виборчої програми з друзями, родиною, колегами;
- знайомство з програмами та біографією кандидатів;
- агітація «за» чи «проти»;
- надання фінансової, моральної і т.д. підтримки кандидату.

З усього цього випливає, що електоральна поведінка це одна з форм прояву політичної поведінки індивідів, коли вони делегують обраній владі свої повноваження. Її особливість проявляється, коли громадяни беруть участь в акціях передвиборчої боротьби, безпосередньо на виборах.

Тут варто розрізнити :

- поведінку корпусу електорату;
- власну поведінку виборця;

Поведінка корпусу електорату (на виборчій дільниці, у виборчому окрузі і т.д.) – зміна чисельності голосів, за які проголосували у порівнянні з попередніми виборцями, а також зміна чисельності абсентеїстів, а також тих, хто опустив недійсні бюлетені.

Поведінка електорату визначається статистичним методом, коли даються прогнози на основі накопичених статистичних даних різних соціальних груп та демографічних структур окремих регіонів.

Електоральна поведінка проявляється на:

- виборах керівних органів політичних і громадських організацій;
- виборах регіональних і місцевих органів влади;
- виборах органів державного управління.

Таким чином, згадувані три теоретичні підходи в дослідженні електоральної поведінки (соціологічний, соціально-психологічний, раціонально-інструментальний) має свої переваги та недоліки, але за їх допомогою можна охарактеризувати електоральну поведінку в повних демократіях враховуючи ті зміни, які в них відбуваються.

ТЕМА 9. СОЦІАЛЬНО – ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА КУЛЬТУРА.

План.

1. Соціально–політична свідомість.
2. Соціологія політичної культури.

1. Соціально–політична свідомість

У політичній сфері характер функціонування інститутів влади, форми поведінки різноманітних суб'єктів і всі інші прояви активності людини безпосередньо залежать і формуються на основі його ідей, поглядів, почуттів та інших духовних явищ. Найбільш загальною категорією, що відбиває всю сукупність чуттєвих і теоретичних, ціннісних і нормативних, раціональних і підсвідомих уявлень людини, які опосередковують його відносини з політичними структурами, є соціально- політична свідомість. Тобто, вона відображає всі ті ідеали, норми та інші погляди людини, на які вона орієнтується і які використовує для адаптації до механізмів влади і виконання в політиці властивих йому функцій.

Соціально-політична свідомість – це сукупність духовних явищ політичного світу, яка відображає складові політичної сфери, є специфічною формою суспільної свідомості. Тим самим вона показує зміни в діяльності органів влади та управління, налагодженні партійних відносин та інших політичних процесах так чи інакше обумовлені суб'єктивними позиціями елітарних і неелітарних шарів. Різноманітність людських поглядів формує політичні процеси, політичні взаємодії, які представляють різноманітний потік людського життя в публічній сфері. Ця генетична залежність політики від політичної свідомості перетворює її в безперервний процес опредметнення ідей та уявлень та їх відображення в певних доктринах, поглядах, оцінках.

Соціально-політична свідомість визначається як сукупність ментальних явищ в яких виражається сприйняття політики індивідуальним суб'єктом політичного процесу. Тут слід зауважити, що соціально-політична свідомість поряд з цінностями і т.д. включає в себе психологічний механізм їх вироблення, пошук власної позиції. Вона тісно пов'язана з політичною поведінкою є її підготовчим етапом наповнює політичну поведінку сенсом, а також робить можливим політичну взаємодію між суб'єктами політичного процесу. Соціально-політичну свідомість можна охарактеризувати як «внутрішню»

політичну поведінку, що впливає на «зовнішню» поведінку людини, тобто на його активність і діяльність.

Існують різні підходи до розуміння свідомості.

Серед них є політико-соціологічний підхід, який пояснює соціально-політичну свідомість як різноманіття форм ставлення соціальних груп до політики та її складових. З цього випливає, що людина може бути носієм свідомості лише будучи особистістю.

Марксистський підхід пояснював соціально-політичну свідомість через відображення соціально-економічних та соціально-політичних умов життєдіяльності здебільшого класів.

Індивідуально-психологічний підхід розглядав соціально-політичну свідомість як поєднання раціональних реакцій на політичні стимули та глибинні підсвідомі психічні прояви не пов'язані з ситуативними змінами.

Постструктуралістський підхід розглядає соціально-політичну свідомість занурену в політичну дійсність, в політичні практики.

Але всі ці підходи мають певні недоліки, через що унеможливають їх використання у чистому вигляді. Соціально-політичну свідомість можна розглядати лише в єдності свідомості та поведінки, оскільки вона відображає ідеї, цінності, норми, ідеали, які притаманні кожному соціальному устрою, одночасно увібрала в себе переконання, уявлення, погляди, якими користується індивід, коли співпрацює із владою. Суб'єктами соціально-політичної свідомості є класи, нації, соціальні групи, особистості.

Формування соціально-політичної свідомості є неоднозначний процес, оскільки з одного боку, його творять політичні лідери, партії, вчені, ідеологи, які приносять свої ідеї та уявлення про політику, а з іншого боку, самі люди вносять прояви соціально-політичної дійсності та результати конкретних політичних практик.

На формування політичної свідомості в більшій мірі, ніж на інші явища політики, впливає політична психологія – суб'єктивно-мотиваційна сфера поведінки учасників політичного життя. В неї входять рухові механізми, які закорінені в свідомості та підсвідомості людей, їх психологічний склад, ментальність, темперамент, воля, пам'ять, нейрофізіологічні та інші індивідуальні властивості, які визначають їх почуття та емоції і впливають на їх політичну поведінку. Іншим найважливішим чинником впливу на соціально-політичну свідомість є ідеологія. Політична ідеологія – це цілісне систематизоване розгорнуте вчення, спрямоване на захист і обґрунтування політичних позицій певних соціально-політичних груп і прошарків. Найважливішими складовими

політичної ідеології є ідеї, які включають політичні цінності та установки, політичні переконання, політичні цілі та ідеали, а також програми діяльності та тактичні побудови, спрямовані на досягнення політичних ідеалів та цілей, основою яких є інтереси, потреби і очікування певних соціальних груп. Політична ідеологія може вирішальним чином визначати політичну свідомість окремих індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому. Це відбувається в тих випадках, коли в державі існує одна ідеологія – ідеологія влади (тоталітарний політичний режим). Плюралізм ідеологій в державі, дає суспільству можливість ідеологічного вибору і тим самим послаблює вплив ідеології в структурі політичної свідомості (демократичний політичний режим). У свою чергу в процесі створення плюралізму ідеологій у суспільстві активну роль відіграє політична свідомість.

Необхідно розрізнити три типи носіїв політичної свідомості:

- індивід;
- соціально-політичні групи;
- соціо-культурні спільноти.

У залежності з цим існують три типи соціально-політичної свідомості:

- індивідуальна;
- групова;
- національна (етнічна).

Так як соціальні групи і спільноти можуть існувати тільки за допомогою взаємодії конкретних людей, можна стверджувати, що індивідуальна соціально-політична свідомість є основою існування і реалізації інших типів соціально-політичної свідомості. Разом з тим, кожна людина, яка виросла в певних умовах будь-якої країни і є членом певних соціальних і політичних груп під їх впливом сприймається через певні політичні ідеї, традиції, установки, стереотипи, через це соціально-політична свідомість кожної особистості включає як індивідуальні, неповторні елементи, так і елементи групової і національної, етнічної, соціально-політичної свідомості, соціально-класові ідеї, уявлення, політичні традиції і т.д.

Надіндивідуальна соціально-політична свідомість (соціальної групи, класу, етносу, народу) включає найбільш типові, подібні риси і властивості, характерні для даної групи або спільноти. Усвідомлення особистістю своєї приналежності до соціальної або політичної групи або до якоїсь спільноти та своєї ролі в ній є необхідним етапом зростання політичної самосвідомості особистості. Розвиток політичної самосвідомості особистості, тобто активізація процесу осмислення

особистістю свого місця і ролі в політичному житті суспільства також є показником зростання рівня політичної культури.

Типологія соціально-політичної свідомості досить складна і залежить від критерію, покладеного дослідником в її основу. З огляду на характер політичних цінностей, що переважає в свідомості окремих груп людей, розрізняють демократичний, тоталітарний і авторитарний типи соціально-політичної свідомості. Ступінь активності в осмисленні індивідом політичного життя суспільства дає підстави виділити революційний, екстремістський, конформістський (аполітичний) типи політичної свідомості. Аналізуючи спрямованість соціально-політичної свідомості, можна розрізнити консервативний, ліберальний, радикальний і центристський типи соціально-політичної свідомості.

Основними компонентами соціально-політичної свідомості є:

- політичний досвід (накопичення інформації та висновки, які люди досягають в процесі політичної діяльності);

- політичні знання (політичний досвід, якого набуває індивід і який він осмислює та систематизує);

- політичні інтереси (усвідомлення людьми своїх політичних потреб та зацікавлень);

- політичні уявлення (погляди індивідів на державу, політичний устрій, режим, політичні процеси, явища, надії);

- політичні цінності (визнані оцінки політичних процесів, явищ, які є узагальненими і містять моделі поведінки, обумовлені ставленням до явищ та процесів);

- політичні настрої (залежать від конкретної ситуації, економічних та політичних обставин);

Політичні установки (включають в себе ставлення до політики та готовність до політичних дій);

- політичні оцінки (формуються на основі взаємодії політичних настроїв, політичних знань, цінностей та установок. Вони містять оцінні судження щодо політичних факторів, подій та політики в цілому);

- політична довіра (наявність легітимності політичних акторів та інститутів, рівень підтримки політичної діяльності лідерів, організацій, груп);

- політичні почуття (виникають у результаті участі суб'єкта в політичному житті);

- політичні переконання (створюються на основі взаємодії знань, настроїв та почуттів, носять прихильність до певних цінностей та ідеалів);

- політичні позиції (вони визначають місце індивіда у структурі політичного простору).

Згадувані основні компоненти соціально-політичної свідомості не є рівнозначними, через це для кращого її розуміння виділяють її рівні. Найпоширенішими з них є: теоретичний і буденний.

Теоретичний рівень соціально-політичної свідомості включає в себе теорії, концепції, які пояснюють політику, системи прогнозування, трактування та регулювання політичної діяльності. теоретичний рівень намагається розкрити закони існування та розвитку політичної діяльності. Він містить систематизовану сукупність ідей, які пояснюють політику, а також обґрунтовані погляди на політику. Основу теоретичного рівня соціально-політичної свідомості складають знання та ідеї. Також теоретичний рівень, а саме закономірності політичного життя, які входять до нього, є основою розроблення будь-якої політичної ідеології.

Буденний рівень соціально-політичної свідомості включає в себе життєві уявлення та оцінки відносно політичних явищ та процесів. Він створюється на основі взаємодії людини та політики, під впливом ідеології, пропаганди та маніпуляцій. Буденний рівень соціально-політичної свідомості у певному сенсі це є «політичний життєвий досвід». Його можна ототожнювати із «здоровим глуздом», який містить багато ірраціональних стереотипів, стандартних гасел і т.д. Із цим рівнем соціально-політичної свідомості пов'язують громадську думку.

На буденний рівень соціально-політичної свідомості впливають традиції, звичаї, історичні обставини і т.д. Дуже часто до цього рівня свідомості відносять політичну наївність, нестійкість поглядів, конформізм, схильність до політичних міфів ілюзій і т.д. Але все це залежить від конкретних обставин та політичних звичок, через це не можна відносити вище згадане до обов'язкових рис буденного рівня соціально-політичної свідомості.

Елементи соціально-політичної свідомості включають в себе такі аспекти:

- пізнавальний (пов'язаний із можливостями інтелектуального опанування закономірностей політики, із співвідношенням раціональних та ірраціональних елементів);
- ціннісний мотиваційний (розглядає політичний об'єкт з точки зору його прийнятності, значущості або неприйнятності);
- функціональний (відображається зв'язок між соціально-політичною свідомістю та політичною практикою, вплив переконань, ідеалів, почуттів на політичну дійсність).

Крім відображення політичної дійсності, соціально-політична свідомість впливає на неї. Цим пояснюються функції соціально-політичної свідомості. До основних з них належать:

– функція пізнання та відображення (відповідає за вивчення та узагальнення практики, а також стимулює зміни позицій та призначення різних елементів політики);

– функція соціальної пам'яті (відображає зв'язок між минулим та сьогоденням і формує фундамент майбутнього);

– комунікативна (забезпечує гармонію в політиці, сприяє ефективній взаємодії між політичними суб'єктами, політичними інститутами);

– ідейна (ідеологічна) (сприяє формуванню власного бачення політичної дійсності);

– функція «орієнтування» (вироблення цілей та орієнтирів політичної діяльності суб'єкта і політичного життя, пов'язана із розробкою способів, шляхів досягнення цілей, які втілюються в результати політичної діяльності);

– нормотворча (сприяє формуванню конкретної системи норм і цінностей, а також як патріотизм, екстремізм, інтернаціоналізм, демократизм і т.д.);

– мотиваційна (відповідає за відношення суб'єкта політики до різних форм політичної діяльності).

Варто зауважити, що характер здійснення функцій соціально-політичної свідомості залежить від конкретних обставин, які відбуваються в суспільстві, особливо від політичної практики.

Шляхи формування соціально-політичної свідомості складні та суперечливі. Не до кінця правильним було б вважати, що вона входить до індивідів через ідеологічних представників і класи. Насправді формування соціально-політичної свідомості здійснюється в складному процесі критичного осмислення людьми соціальної дійсності, узагальнення і поступова раціоналізація чуттєвих уявлень, усвідомлення цілей партійного або іншого політичного руху, приєднання до вже сформованих оцінок і норм політичного процесу, еволюційного залучення до віри в справедливість тих чи інших політичних ідеалів. Природно, жоден з названих шляхів не гарантує формування політичних поглядів. Це лише передумова для появи здатності здійснювати владно-групову ідентифікацію. Тільки практика може дати відповідь, чи підняв індивід свої погляди до рівня соціально-політичної свідомості.

Соціально-політична свідомість відкрита для сприйняття різного досвіду, для постійного уточнення оцінок минулого та сьогодення, переосмислення різноманітних політичних явищ. Однак соціально-

політична свідомість не може бути вироблена виключно «книжковим шляхом», без вступу людини в реальні політичні відносини. Розвиток політичного мислення залежить не стільки від збільшення спеціальних знань, скільки від різноманітності форм політичної участі громадян в реальних процесах політичної конкуренції. Через це звуження можливостей для участі громадян у здійсненні політичної влади заморожує соціально-політичну свідомість і одночасно сприяє деградації механізмів влади.

Особливими характеристиками соціально-політичної свідомості є декларативність та маніпулятивність.

Декларативність призводить до зовнішнього, формального ухвалення переконань, цілей, норм, поглядів. Декларативність проявляється, коли поведження людини перетворюється на «голу» демонстрацію, декларацію. Знижуючи практичні можливості, соціально-політична свідомість, декларативність сприяє її відкритості перед зовнішніми маніпуляціями.

Маніпулятивність сприяє прихованому впливові на свідомість особистості, групи, суспільства, для таємного скерування їхньої поведінки в необхідному напрямку. Завдяки маніпуляціям створювалися ілюзії, автономного віртуального світу особистості або групи, що не співпадає з реальним та відсторонює суб'єкта політики від можливості впливати на ситуацію.

Таким чином, будучи специфічно формою суспільної свідомості, соціально-політична свідомість характеризується наступними особливостями, вона безпосередньо пов'язана з соціально-класовими відносинами, вона впливає через політичні відносини на діяльність всіх громадських організацій; вона пронизує всі інші форми суспільної свідомості (правову, моральну, естетичну, релігійну), безпосередньо впливає на них, визначає їх зміст. У свою чергу соціально-політична свідомість відчуває на собі вплив таких духовних чинників, як світогляд, пануючий стиль мислення, традиції і т.д.

Політолога у вивченні соціально-політичної свідомості цікавить не свідомість загалом, а конкретних груп, спільнот, особистостей, суспільств, джерело конкретних соціальних дій та взаємодії.

2. Соціологія політичної культури.

Важливою характеристикою політичної системи є політична культура, оскільки включає в себе культурну підсистему, яка дає уявлення про закони і механізми здійснення політики, яка формує ставлення людини до навколишнього середовища і політичного життя.

Вона також сприяє розумінню цілей та змісту політики держави. Політична культура явище не нове. Вона почала формуватися з давніх давен: з моменту появи суспільних класів, держави, політики. З цього часу вона стала об'єктом вивчення. Питання політичної культури цікавили вже Платона, Аристотеля, інших мислителів античності. Але сам термін «політична культура» з'явився значно пізніше, в XVIIIст. Першим його вжив німецький філософ –просвітитель І.Гардер. Надалі ця категорія активно використовувалася багатьма мислителями (М. Вебером, О. Шпенглером іт.д.).Першу спробу концептуального осмислення політичної культури зробив американський політолог Г. Алмонд в статті «Порівняльні політичні системи», яка вийшла в США в 1956р. У ній автор дав визначення політичної культури, проаналізував її взаємозв'язок з політичною системою, показав внутрішню диференціацію політичної культури.

На Заході вагомий внесок у розробку теорії політичної культури внесли С. Верба, А. Ліпсет, Л. Пай, Р. Таккер, Д.Марвін, Д. Каванаха, Р. Роуз та багато інших.

Незважаючи на те, що дослідники тривалий час і досить активно розробляють проблему культури, на жаль, до цього часу немає єдиного трактування змісту самого поняття «політична культура», її компонентів, функцій. У сучасній літературі налічується понад сорок визначень даного феномену. Це й не випадково, оскільки політична культура – явище складне і багатогранне. Воно пов'язане з характером політичної системи, свідомістю та емоціями громадян, їх поведінкою в політичному процесі, ставленням до певних цінностей, традицій, звичаїв. Найчастіше використовується визначення політичної культури, яке трактує її як сукупність цінностей, орієнтацій, вірувань, установок. Вперше воно було запропоноване американським вченим Г. Алмондом і С. Вербою у своїй роботі «Культура громадянина. Політичні відносини і демократії в п'яти країнах». У ній вони пиали: «Політична культура нації є особлива модель зразків орієнтацій щодо політичних об'єктів серед представників даної нації». Далі вони прожовжують: «Коли ми говоримо про політичну культуру суспільства, то ведемо мову про політичну систему виражену в знаннях, почуттях і оцінках населення».

У наведеному визначенні політична культура представлена авторами у вигляді трьох рівнів:

- пізнавальної орієнтації, що охоплює знання про політичну систему, її роль, про носіїв цих ролей та її функціонування;
- емоційної орієнтації, що відображає почуття, які відчувають по відношенню до політичної системи, її функцій, учасникам і їх діяльності;

– оцінної орієнтації, що виражає особисте ставлення до політичної системи, її учасникам і діям.

Англійські політологи Р. Карр та М. Бернштейн вважають що політична культура включає в себе політичні ідеї та соціальну практику.

Подібної точки зору притримувався і їх співвітчизник С. Уайт. На його думку, політичну культуру можна визначити як «установчу і поведінкову матрицю, в межах якої розташована політична система», або, іншими словами, як «спосіб політичної поведінки соціальної групи і природу політичних вірувань і цінностей її членів».

Заслуговує на увагу точка зору вченого Р. Таккера, який поряд з елементами свідомості включає в зміст культури і визнані зразки поведінки».

Цікавим є трактування політичної культури відомого польського вченого С. Вятра. Він визначає політичну культуру як «сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, які зачіпають взаємини влади і громадян». У сферу політичної культури польський політолог включає:

- а) значення про політику;
- б) оцінку політичних явищ;
- в) емоційну сторону політичних позицій;
- г) визнані в даному суспільстві зразки політичної поведінки.

Всі наведені та багато інших трактувань політичної культури відображають ті чи інші сторони даного феномена.

Звертає на себе увагу те, що при визначенні політичної культури у одних авторів домінує психологічний підхід (коли культура розглядається як система певних переконань, вірувань, почуттів), у інших поведінковий (коли акцент робиться на поведінку, вчинки людини як суб'єкта політичних відносин), у третіх – ціннісний (коли політична культура виступає як сукупність політичних цінностей) у четвертих – так званий комплексний узагальнюючий (коли в політичну культуру включається все, що відбувається в політиці, при цьому вона або ідентифікується з політичною системою або зводиться до політичних відносин) і т.д. Здається, що мають рацію ті автори, які при визначенні політичної культури не обмежуються включенням сукупності певних вчинків, поведінки людини або тільки політичних цінностей, а розглядають все це в єдності. «Будь-яка культура,-за словами М. Фарукшина,- є органічна єдність елементів свідомості і реальної поведінки. Політична культура являє собою якісну характеристику всього політичного життя, тому її не можна зводити до окремих, хоча і дуже важливих явищ цієї сфери суспільного життя...»

Не випадково серед багатьох визначень політичної культури можна знайти спільний знаменник, яким є знання, оцінка та поведінка

більшості громадян щодо таких політичних об'єктів, як нація, держава, його політичні інститути. В рамках такого підходу політична культура визначається як «реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій, зразків поведінки, соціального суб'єкта в історично визначеній системі політичних відносин і політичної діяльності. Вона включає зафіксований в звичаях і законах політичний досвід суспільства, його класів, соціальних груп, трудових колективів, індивіди, рівень їх уявлень про політичну владу і політичні відносини, здатність дати правильну оцінку явищ суспільного життя і зайняти політичну позицію, виражену в конкретних соціальних діях.

Остаточного визначення політичної культури сьогодні не існує. Нині існують чотири великі групи визначень цього поняття:

- узагальнюючі визначення, в яких політична культура пояснюється як певна установка, як відповідна поведінка індивіда;
- психологічні визначення, в яких політичну культуру подають як певний набір орієнтацій людей на політичні об'єкти;
- евристичні визначення, в них політична культура виступає як певний гіпотетичний конструкт, створений для аналізу;
- «об'єктивні» визначення, які під політичною культурою розуміють «стандарти влади», які санкціонують поведінку учасників, яка являється сприятливою для певної системи;
- марксистське трактування, яке поділяє політичну культуру на культуру соціалістичного і буржуазного суспільства, стверджуючи, що вона синтез колективного політичного досвіду, який має індивідуальний характер засвоєння її особистістю.

Суб'єктами політичної культури можуть бути:

- індивід (особистість);
- соціальна група;
- партія;
- клас;
- регіон;
- держава і т.д.

Зазначимо основні теоретико- філософські підходи до визначення поняття «політична культура».

За першим, політична культура включає в себе систему цінностей соціуму та його громадян, систему політичних інститутів та відповідних способів індивідуальної і колективної політичної діяльності.

Другий підхід, вважає політичну культуру системою ідей, уявлень, переконань, установок, моделей поведінки, які історично склалися.

Третій підхід пояснює політичну культуру, як об'єктивне відображення і реалізацію протиборства класових інтересів, політичних принципів, гасел, які проголошують політичні партії, окремі політики і держави.

За четвертим підходом, політична культура являє собою певну сукупність переконань, поглядів, орієнтацій та зразків поведінки.

І на решті п'ятий підхід вважає, що політична культура являє собою процес формування та реалізації певних сил класів, груп, індивідів у процесі їх суспільно-політичної діяльності.

Такі різноманітні пояснення «політичної культури», де не простежуються єдині або необхідні елементи, що її утворюють, свідчать про її феномен.

Зазначимо, що існує кілька видів типології політичної культури. Г. Алмонд і С. Верба виділяють три чистих її типи і декілька змішаних. До чистих відносять:

- активістський, який характеризується особистою активною участю індивідів у функціонуванні політичної системи, у політичних процесах, які відбуваються в суспільстві;

- підданський для якого властива сильна та позитивна орієнтація індивіда на політичну систему суспільства, але тут характерним є і слабкий ступінь особистої участі в політичних діях та процесах;

- патріархальний, який характеризується відсутністю в громадян інтересу до політики, політичної системи.

Змішані ж типи, на думку дослідників, є поєднанням чистих типів. Загалом можна виділити два основних визначення поняття «політичної культури», які дуже часто об'єднують в єдине ціле.

Відповідно до першого підходу у політичній культурі сконцентрована сукупність певних політичних тверджень, знань, принципів, духовних цінностей, способів політичної діяльності, політичного досвіду і традицій, політичних інститутів.

Згідно з другим підходом політичну культуру розглядають як процес, спосіб, конкретні форми реалізації сутнісних сил людини, її суспільно-політичних поглядів, знань.

За структурою політична культура поєднала в собі політичну свідомість і політичні знання, які мають свою особливість та структуру. Структура політичної культури може бути представлена сукупністю наступних елементів.

Політична культура, як і будь-яка інша, передається від покоління до покоління, найголонішим її виразником є політична поведінка людей. Таким чином, політична культура в якості своїх структурних елементів

включає в себе культуру політичної свідомості, культуру політичної поведінки, а також культуру функціонування політичних інститутів. У політичну культуру включається також політичний досвід, стереотипи, політичні міфи, ідеологія, політичні символи, політична соціалізація.

Культура політичної свідомості	Культура політичної поведінки	Культура функціонування політичних інститутів
Політичні погляди та переконання	Культура політичної участі	Культура електорального процесу
Політичні цінності. Традиції. Звичаї та норми.	Культура політичної діяльності	Культура прийняття і реалізації політичних рішень
Політичні установки		Культура сприйняття і регулювання соціально-політичних конфліктів

Характерні риси політичної культури полягають у тому, що вона:

- фіксує стійкі, повторювані зв'язки, відносини між елементами політичного процесу, закріплює стабільні сторони політичного досвіду;
- є продуктом природно-історичного розвитку суспільства;
- має тотальний характер: політичні відносини пронизані політичною культурою;
- характеризує політичну свідомість і політичну поведінку основної маси населення.

Поряд з орієнтаціями на політичну систему в цілому, американський політолог Г.Алмонд виділив також орієнтації на структуру «входу» в політичну систему, «виходу» з неї, а також орієнтації індивіда щодо свого місця в політичному процесі і можливості політичної участі.

Дослідження структури політичної орієнтації було продовжено У. Розенблатом, який виділив три типи орієнтації щодо політичних об'єктів.

Перший тип складають орієнтації щодо інститутів державного управління. До нього належать:

- оцінки індивіда державних органів влади, їх норм, символів і осіб, які здійснюють політичні функції, його реакція на них – орієнтація щодо режиму;
- оцінок різних вимог до політичної системи і реакція на них – орієнтація щодо «входу», оцінки рішень, прийнятих політичною владою, і реакція на них – орієнтація щодо «виходу».

Другий тип включає орієнтації щодо «інших» в політичній системі:

- політичної ідентифікації відчуття. приналежності індивіда до певної соціальної групи, партії, почуттів причетності і лояльності до них;
- політичних вірувань (переконань), що відображають ставлення до інших політичних груп в інтервалі «хороше погане»;
- уявлень про основні правила і норми, які повинні регулювати діяльність політичної системи через «правила гри».

До третього типу входять орієнтації щодо своєї власної діяльності, що включають в себе:

- політичну компетентність – оцінки індивідом власних політичних «ресурсів», що дозволяють йому брати участь в політичному житті і уявлення про вплив політики на людину;
- політичну дієвість – уявлення про вплив політичних дій індивіда на політику і про можливість такого впливу через громадянські акції.

Таким чином, політична культура – це поєднання індивідуальних позицій та орієнтацій учасників системи, політичного процесу, суб'єктивна сфера, яка в своїй основі має політичні дії і надає їм відповідного значення.

Зазначимо, що політична культура охоплює певні аспекти:

- емоційність політичних позицій (любов до батьківщини);
- знання фактів, політики. їх зацікавленість;
- визнання певних зразків політичної поведінки, які показують як можна і потрібно діяти;
- оцінювання політичних явищ індивідом.

Політична культура є підсистемою глобальної культури (релігійної, правової, та іншими).

Політична культура виступає також складовою політичної системи суспільства. Кожному історичному періодові притаманна своя політична культура.

Також політична культура має свої суб'єкти та об'єкти. До суб'єктів політичної культури відносяться індивіди зі своїми цінностями, установками, перевагами, соціальні групи; регіони; держава, партія, клас, нація і т.д. Кожен суб'єкт політичної культури має власну систему цінностей, від чого залежить їхня поведінка.

До об'єктів політичної культури відноситься політична система суспільства та її компоненти (політичний режим, соціальні інститути, політичні партії, організації та об'єднання).

Варто зауважити, що розрізняють:

- політичну культуру суспільства;
- політичну культуру суспільної групи;
- політичну культуру особистості.

Також існує чотири рівні політичної культури:

– політична культура людини, яка професійно займається політичною діяльністю (президент, глава уряду, спікер, лідер партії і т.д.);

– політична культура, яка характерна для політичного діяча великого регіону чи національного масштабу;

– номінальні політичні знання та вміння, які використовують у повсякденній суспільній діяльності;

– глибокі суспільно-політичні знання, які використовуються в конкретній та активній політичній діяльності.

Функції політичної культури:

– пізнавальна, яка озброює людей знаннями, потрібними для діяльності в політичній сфері. Це допомагає особистості саморозвиватися, самоудосконалюватися, формувати активну громадську позицію;

– ідентифікаційна, яка пояснює потреби людини як частини групи та її участь у боротьбі за інтереси цієї спільноти;

– інтегруюча, яка виступає як основа суспільства, його політичної системи і сприяє консолідації громадян, політичних сил, створюючи засади існуючому політичному режимові та системі влади;

– орієнтаційна, за допомогою якої людина прагне до відображення політичних подій і явищ при реалізації прав і свобод у конкретній соціальній, політичній системі;

– регулююча, яка проявляється у впливі на поведінку людини, організації, оцінюванні суб'єктів політики, політичного процесу і прийнятті рішень;

– виховна, яка сприяє розвитку людини, формує інтерес та зацікавленість у суспільно-політичній роботі;

– соціалізаційна, яка сприяє відповідному засвоєнню норм (правових, психічних, соціальних) та системи цінностей, властивих конкретному суспільству.

Варто розрізняти особливості демократичної та авторитарної політичної культури. Більшість дослідників вважає першу домінуючим типом, другу – другорядною.

Демократичний політичний режим виокремлює два основні види політичної культури:

– консервативно-ліберальний;

– ліберально-демократичний.

Загалом демократична політична культура (за Г. Алмондом – культура участі) формує гнучку, самостійно розвинуту та самостійно

налаштовану політичну систему із зворотнім зв'язком у вигляді вивчення та дослідження громадської думки. Держава в демократичному політичному режимі надає допомогу у вихованні та освіті громадян, але не жорстоко контролює ці процеси. Демократична політична культура формується природним шляхом в умовах дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Політичні заходи в демократичному суспільстві носять природний, а не показний характер. Діє плюралізм думки та інтересів. Проходить не показка, а справжня політична боротьба в рамках законів. Тут немає офіційного та неофіційного шарів культури, хоча, демократична політична культура багатшарова і різноманітна. Шари цієї культури відображають політичну свідомість і образ дій різних груп, класів, верств суспільства. Крім того, різноманітність демократичної культури висловлюють так звані горизонтальні шари суспільства: вікові, расові інтереси.

Характерними рисами цієї політичної культури є індивідуалізм, прагнення до компромісу і консенсусу, відкритість світу, загальнолюдські моральні норми. У той же час відмінність інтересів і постійна боротьба за них нерідко штовхають людей на порушення моральних норм, змушують розглядати оточуючих як конкурентів.

Таким чином, основними рисами сучасної демократичної політичної культури є:

– традиціоналізм (у вигляді спадщини політичної культури минулого – традицій і звичаїв, пов'язаних з прихильним ставленням до влади, владних інститутів, законо - послушність і т.д.);

– моралізм (виражає незмінну прихильність до моральних загальнолюдських цінностей, християнським морально-етичним заповідям і канонам);

– індивідуалізм (виявляється в прагненні до сакралізації і зведенні в культ приватного інтересу та приватної вигоди, в суто діловому підході до політики, яка розглядається в якості різновиду підприємницької діяльності);

– активізм (суть виражена в переконанні, що активну і діяльну участь у всіх сферах життя суспільства може принести особистий успіх);

– толерантність (приймає форму консенсуальної взаємодії, орієнтованої на компроміс і громадянську злагоду).

Авторитарний політичний режим вирізняє також два основних види політичної культури:

– авторитарний, вона не підтримує та не заохочує індивіда до активної суспільно-політичної діяльності;

– тоталітаризму, що веде до культу вождя чи лідера, а їх роль штучно пропагується та підтримується.

Ідеал авторитарної політичної культури – держава із сильною і неконтрольованою владою, яка майже виключає права і свободи громадян. Згідно з численними соціологічними дослідженнями в різних країнах, існує цілком певний розподіл суб'єктів авторитарної політичної культури з соціально-професійними категоріями. Соціальні групи, позбавлені ініціативи, відчужені від влади і володіють нерозвиненою самосвідомістю, займають найчастіше авторитарні позиції.

Серед таких груп найвища частка прихильників культури найчастіше припадає на поліцейських, військових, аграріїв, торговців, дрібних службовців, некваліфікованих робітників. Найменш популярні або не визнаються взагалі ідеї авторитаризму серед тих, хто в якійсь мірі мають владу, чия самосвідомість і самооцінка особистості та громадянина більше розвинута. До них відносяться технократи, викладачі та науковці, керівні адміністративні кадри та інші.

Загалом авторитаризм відображає незадоволення в стабільності громадянського та приватного життя, при цьому об'єднує всіх тих, хто боїться соціально-економічних та політичних змін незалежно від свого соціального статусу. Звідси і ті цінності, які для суб'єктів авторитарної політичної культури є первинними:

– гарантована зайнятість;

– громадський порядок.

Якщо говорити про цінності, які пов'язані з політичними свободами і громадянськими правилами, то вони в них в значній мірі девальвовані.

Квінтенсенцією авторитарної політичної культури виступає безмежне злиття індивіда (його інтересів, ідеалів, цінностей, переконань) з суб'єктом влади: лідером політичної партії – з відповідною програмою і політичною тактикою або монахом (президентом) з сильним вольовим характером.

Тут варто ще згадати і про взаємозв'язок політики та культури.

Саме політика може сприяти деформуванню культури. Негативно впливати на її розвиток. Прикладом можуть бути країни колишнього соціалістичного табору де диктатура політики над культурою мала велике та негативне значення.

Так склалося, що спочатку виникає культура загалом, а коли відбувається поділ суспільства на класи, формується політична організація, виникає політика і формується політична культура.

Через те, що культура і політика є рівноправними між ними існує тісна взаємодія, взаємозалежність і взаємовплив.

Соціокультурні аспекти політики вивляються перш за все, в процесі взаємодії культури і політики, в результаті чого відбувається їх взаємне зближення – політизація та окультурення політики, формується політико-культурне та культурологічне мислення. Культура є результатом дії цілого комплексу соціально-економічних, політичних та ідеологічних чинників. У політиці знаходять відображення не тільки існуюче співвідношення сил, політичні процеси, але також і накопичені в ході історичного процесу і перердачі в рамках культури уявлення про світ. Політика є частиною культури, оскільки в політичній діяльності проявляються певні цінності, певні зразки поведінки.

У процесі історичного розвитку взаємодія політики і культури може проявлятися як взаємодія політичних, соціальних і культурних процесів. До того ж проявляється по-різному в залежності від конкретних умов кожної країни. Політичні та соціальні процеси можуть передувати культурним, і, навпаки, культурні процеси можуть випереджати політичні.

Влада – як центральне явище світу політики – одночасно може розглядатися як частина світу культури. Погляд на політичну владу через призму культури дозволяє краще зрозуміти, яка влада, в якій мірі, коли і для кого є цінністю. Без з'ясування взаємин між такими цінностями як влада і власність, влада і престиж, влада і релігійна святість і мораль і т.д. ми не зможемо зрозуміти справжнього політичного процесу.

Взаємодія культури і політики детермінується культурною різнорідністю. Різниця культур – це відмінність способів сприйняття дійсності, способів її оцінки та як наслідок – способів дій. Різнорідність культур в часі і просторі дозволяє зрозуміти і те, чому деякі політичні системи, які відповідали одним умовам, зазнавали поразки в інших.

Взаємозв'язок політики і культури може здійснюватися на різних рівнях: цивілізованому, регіональному, краєзнавчому і т.д.

Такими є деякі аспекти взаємодії культури і політики.

ТЕМА 10. ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ І ПРОГНОЗУВАННЯ.

План.

1. Соціологічні засади політичного аналізу.
2. Методи та інструменти політичного прогнозування: соціологічний аспект.

1. Соціологічні засади політичного аналізу.

Аналіз існуючої наукової і навчальної літератури з цієї проблематики показує – найперше, що зустрічається на шляху вивчення дослідниками поняття «політичний аналіз» – його етимологічна природа, а тому більшість російських і вітчизняних учених в дослідженні сутності цього феномену виходять, як правило, з термінологічного аналізу словосполучення „політичний аналіз». Разом з тим слід зазначити, одного лише термінологічного аналізу відповідних англійських понять у вирішенні проблеми визначення предметної сутності політичного аналізу та його інструментальних можливостей як політико-управлінської наукової дисципліни ще недостатньо, оскільки він дозволяє в даному конкретному випадку лише актуалізувати необхідність її подальшого дослідження. Яскраве тому підтвердження – відсутність у пострадянському науковому дискурсі концептуальної завершеності в трактовці не тільки предметної сутності політичного аналізу, але й характеристики його як багаторівневої наукової політико-управлінської дисципліни, коли все розмаїття змісту політичного аналізу необґрунтовано зводиться сучасними дослідниками до абсолютизації суто прикладної його форми. Цікаво, що основним аргументом на користь якраз такої трактовки політичного аналізу для більшості пострадянських дослідників є саме термінологічне його визначення професором Пітсбургського університету У. Данном як прикладної соціальної дисципліни, „в якій застосовуються різноманітні методи дослідження ... для того, щоб виробляти інформацію, критично оцінювати та обмінюватися нею в практично-політичному відношенні». Саме цим, на наш погляд, вчений спеціально загострює увагу читачів на існуванні теоретико-фундаментального рівня політичного аналізу, основною ціллю якого, є розробка базових концептів політичної сфери, без яких в принципі неможливо реалізувати його прикладну функцію. У зв'язку з цим більш уважного прочитання і відповідної термінологічної трактовки потребує також і положення В. Дана відносно характеристики інструментально-емпіричного рівня політичного аналізу. Політичний аналіз як базовий інструмент системного дослідження політичних проблем ні в якому разі не скасовує роль системного аналізу

в дослідженні політико-управлінського процесу. Головна мета системного аналізу полягала і полягає у визнанні взаємозв'язків і взаємозалежності елементів, підсистем та всієї політичної системи із зовнішнім середовищем, тобто із суспільством у цілому. Це дає можливість розглядати взаємозв'язки в системі державного управління і між системою і суспільством як єдине ціле. Такий підхід дозволяє зосередити увагу на розробленні, в першу чергу, саме стратегічного управління, що встановлює загальні цілі та способи поведінки осіб, які приймають політичні рішення та програми. Такий підхід також означає, що стратегія державного управління не може бути об'єктом точного прогнозування і планування, оскільки суспільство постійно розвивається і змінюється. Отже, теорія систем сама по собі не завжди може допомогти суб'єктам, що приймають політичні рішення і програми, визначити, які саме елементи адміністративно-державної організації як системи особливо важливі. Як свідчать сучасні дослідження, теорія систем лише вказує, що ця організація складається з численних взаємопов'язаних підсистем і є відкритою структурою, яка взаємодіє з зовнішнім середовищем. Це зумовлено принциповою неможливістю змоделювати за допомогою системного аналізу політичну систему сучасного суспільства взагалі, на що вказує в своїх новітніх розробках відомий фахівець в цій сфері знання А. Ахременко. Насправді в суспільних науках будь-яка система відрізняється виключною (яка математично не формалізується в принципі) складністю внутрішніх зв'язків і тому не піддається моделюванню. Моделювання можливе, за умови суттєвого спрощення, деякі окремі властивості системи, що аналізується. Вираз „модель політичної системи» не має сенсу, на відміну від виразу „модель розподільчої функції політичної системи» або „модель стійкості політичної системи до зовнішніх впливів» чи „модель внутрішньої стабільності політичної системи». Таким чином, на думку вчених, „системний підхід конкретно не визначає основні змінні величини, які впливають на функції державного адміністрування. Так само ця теорія не визначає, яким чином середовище, тобто суспільство, впливає на систему державного управління». Таке визначення змінних та їхнього впливу на ефективність політико-управлінських структур є основним досягненням тільки ситуативного підходу, що став наприкінці 60-их і на початку 70-их рр. минулого століття характеристики його як багаторівневої наукової політико-управлінської дисципліни, коли все розмаїття змісту політичного аналізу необґрунтовано зводиться сучасними дослідниками до абсолютизації суто прикладної його форми. Системний підхід у дослідженні політичних проблем був і залишається одним із найвпливовіших напрямків як у теорії державного управління, так і в

науковому управлінні в цілому. А тому важливо ще раз зазначити, що політичний аналіз як базовий інструмент системного дослідження політичних проблем ні в якому разі не скасовує роль системного аналізу в дослідженні політико-управлінського процесу. Головна мета системного аналізу полягала і полягає у визнанні взаємозв'язків і взаємозалежності елементів, підсистем та всієї політичної системи із зовнішнім середовищем, тобто із суспільством у цілому. Це дає можливість розглядати взаємозв'язки в системі державного управління і між системою і суспільством як єдине ціле. Такий підхід дозволяє зосередити увагу на розробленні, в першу чергу, саме стратегічного управління, що встановлює загальні цілі та способи поведінки осіб, які приймають політичні рішення та програми. Такий підхід також означає, що стратегія державного управління не може бути об'єктом точного прогнозування і планування, оскільки суспільство постійно розвивається і змінюється. Отже, теорія систем сама по собі не завжди може допомогти суб'єктам, що приймають політичні рішення і програми, визначити, які саме елементи адміністративно-державної організації як системи особливо важливі. Як свідчать сучасні дослідження, теорія систем лише вказує, що ця організація складається з численних взаємопов'язаних підсистем і є відкритою структурою, яка взаємодіє з зовнішнім середовищем. Це зумовлено принциповою неможливістю змоделювати за допомогою системного аналізу політичну систему сучасного суспільства взагалі, на що вказує в своїх новітніх розробках відомий фахівець в цій сфері знання А. Ахременко, який вказує, що серед представників політичної наук вельми широко розповсюджена помилкова думка, що моделювати можна реальну систему. Насправді в суспільних науках будь-яка система відрізняється виключною складністю внутрішніх зв'язків і тому не піддається моделюванню. Моделювання можливе, за умови суттєвого спрощення, деяких окремих властивостей системи, що аналізується. Вираз «модель політичної системи» не має сенсу, на відміну від виразу «модель розподільчої функції політичної системи» або «модель стійкості політичної системи до зовнішніх впливів» чи «модель внутрішньої стабільності політичної системи». Прихильники ситуативного підходу до державного управління стверджують, що оптимальних структур не існує. Тим паче державне адміністрування повинно бути організоване так, щоб воно відповідало рівню складності і динаміці сучасного суспільства. Відповідно, центральною ідеєю ситуативного підходу є аналіз ситуації, тобто конкретного набору обставин, які позитивно або негативно впливають на політико-управлінський процес в даний конкретний час. Наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. якраз ця проблема (аналіз конкретної політичної

ситуації) і стала метою політичного аналізу – своєрідного логічного продовження системного аналізу в дослідженні політичних проблем – як більш досконалий, за оцінкою Й. Дрора, тип професійного знання, який можливо було б застосувати з більшою користю для оптимізації процесу прийняття політичних рішень. У зв'язку з цим, в новітній науковій та навчальній літературі ситуативний підхід розглядається як один із сучасних спеціалізованих системних методів дослідження політичних проблем, який дозволяє виявити в процесі підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм глибинні причини промахів і невдач, раніше приховані можливості засобів і способів дій, здібності виконавців, реальний вплив на досягнення мети умов обставини, а також виявити додаткові резерви нейтралізації несприятливих обставин. Ситуативний аналіз, у свою чергу, сучасні вчені справедливо характеризують як своєрідний фундамент, на якому ґрунтується вся будова політичного аналізу як базового інструменту системного дослідження політичних проблем. Це викликано тим, що орієнтація дослідника на виокремлення проблем у межах обставин, які склалися, по суті перетворює політичний аналіз на форму ситуативного наукового дослідження, продуктом якого є таке знання, яке націлене на розв'язання конкретної проблеми, конкретного замовника в конкретній ситуації. Інакше кажучи, як слушно зауважує О. Соловйов, якраз конкретна політична ситуація в усьому розмаїтті зв'язків і явищ, з яких вона складається, і виступає головним предметом політичного аналізу, а тому тільки в контексті наявної ситуації, що склалася, політичний аналіз і покликаний розкрити причини виникнення конкретної проблеми, пояснити її симптоми і зміст відповідних фактів, обґрунтувати ступінь їх розповсюдження, визначити динаміку та перспективи розвитку. Відповідно, у політичній практиці політичний аналіз здійснюється постійно, оскільки весь час змінюється політичне середовище. Для постійного відстеження змін у політичному середовищі використовується політичний моніторинг – системно організована сукупність спостережень за розвитком політичних процесів та діяльністю суб'єктів політики, які регулярно повторюються, з метою забезпечення, з одного боку, перевірки методологічної надійності інструментів політичного аналізу, а з іншого, – інформаційно-аналітичної допомоги державним органам та органам місцевого самоврядування в реалізації вже прийнятих та підготовці нових політичних рішень і програм. Як свідчить не лише теорія, але й практика реалізації подібних програм, в яких ми безпосередньо брали участь, обидві вказані складові політичного моніторингу взаємопов'язані та взаємообумовлені: обов'язково враховується в процесі дослідження природа методів і процедур, які використовуються в

політичному аналізі, а також характер ситуації, що склалася. Так, у добре відомій за всіма параметрами ситуації, яка піддається структуризації, в процесі моніторингу, як правило, використовуються економіко-статистичні методи та процедури прогнозування її змін, встановлення обмежень, передбачення результатів і підвищення ефективності їх дослідження. В недостатньо відомій ситуації, яка слабо піддається структуризації і в якій можливості кількісного вираження елементів обмежені, в процесі її аналізу поєднуються формалізовані та логічні методи і процедури дослідження. А в зовсім невідомих ситуаціях, які взагалі не піддаються кількісному вираженню й структуризації, вступають в дію експертні(інтуїтивні) методи і процедури дослідження. Це відбувається тому, що „існують жорсткі обмеження потенційних можливостей політичного аналізу й інших „раціональних» методів вивчення соціальних проблем, переважно через невизначеність і неузгодженість фундаментальних фактів політичного життя, які не можна відкидати навіть при найбільш прискіпливому аналізі». Відповідно, якщо математичні методи і процедури дають формалізований опис основних елементів проблемної ситуації, зв'язків між ними і обмежень, які в них існують, що дозволяє у процесі дослідження використовувати потенціал математичного моделювання, то експертні методи і процедури дають якісний опис можливих варіантів політико-управлінських дій, виокремлюють в ситуації ті фактори, які найбільш впливають на процес задоволення інтересів та потреб учасників експертно-аналітичного процесу, допомагають або перешкоджають досягненню поставленої мети політичного рішення чи програми. Таким чином, у зв'язку з використанням в процесі аналізу ситуації, що склалася, як суворо формалізованих, так і інтуїтивних методів і процедур дослідження, суттєво зростає не тільки інструментально-емпіричний, але й управлінський потенціал політичного моніторингу, оскільки з'являється відповідна можливість вибрати той варіант політико-управлінських дій, який найбільше забезпечує посилення сприятливих факторів і послаблення несприятливих. У зв'язку з цим, слід особливо підкреслити, що аналіз політичних явищ і процесів здійснюється не тільки з метою вироблення і прийняття відповідних рішень та програм, але і як засіб контролю за реалізацією стратегії і тактики в політиці взагалі. Відповідно, мистецтво сучасного політичного аналізу полягає в умінні подати та розв'язати суто конкретну політичну проблему саме в системному вигляді з урахуванням усіх трьох зазначених його невід'ємних складових, обов'язково визначивши при цьому головні причини її виникнення, коло інтересів замовника та потенціал його ресурсів в їх здійсненні. Вирішуються ці завдання за рахунок обробки максимально більшої

кількості джерел інформації про конкретну політичну проблему – статистичних і соціологічних даних, психологічних та ціннісних характеристик учасників подій, історичних, економічних та інших складових. Саме з таких установок формується і оціночна шкала достовірності аналізу – його рекомендації повинні дати ефект відразу і мати однозначне трактування (перемога на виборах, результат голосування в парламенті з перевагою в «один голос», зниження цін на ринку, збільшення продаж, зростання рейтингу тощо). Для стратегічного аналізу основним є замовник. Це може бути уряд, якщо предметом аналізу виступає будь яка форма суспільного життя (освіта, охорона здоров'я, галузь економіки), або експертно-аналітичне (наукове) середовище. А тому, на думку вчених, цей тип експертно-аналітичної практики лише стимулює прийняття політичних рішень і програм, результати яких будуть відчуватися, як правило, у віддаленому майбутньому, що, з одного боку, створює ілюзію відстрочки відповідного рішення, а з іншого – робить стратегічний аналіз незатребуваним у осіб, які приймають політичні рішення і програми. Наступним є ціннісний політичний аналіз, метою якого є критика базових цінностей і умов здійснення державної політики. Проблема міститься в тому, що з боку самих же науковців іноді звучать висловлювання, що західні політологи такий тип аналітики, як ціннісний аналіз, здебільшого, не визнають за політичний аналіз, а те, що зараз визначається як його ціннісна складова. Політичний аналіз як базовий інструмент системного дослідження політичних проблем ні в якому разі не скасовує роль системного аналізу в дослідженні політико-управлінського процесу. Головна мета системного аналізу полягала і полягає у визнанні взаємозв'язків і взаємозалежності елементів, підсистем та всієї політичної системи із зовнішнім середовищем, тобто із суспільством у цілому. Це дає можливість розглядати взаємозв'язки в системі державного управління і між системою і суспільством як єдине ціле. Такий підхід дозволяє зосередити увагу на розробленні, в першу чергу, саме стратегічного управління, що встановлює загальні цілі та способи поведінки осіб, які приймають політичні рішення та програми. Увібравши в себе те спільне, що притаманне методології системного підходу (Й. Дрор), сучасний політичний аналіз як самостійний спеціалізований інструмент системного дослідження публічних політичних проблем володіє і власними специфічними особливостями, зокрема це: – підвищена увага до політичних аспектів процесу прийняття державних рішень і до політичного процесу в цілому (замість ігнорування або зневажливого відношення до політичних аспектів); – більш широке розуміння проблем прийняття політичних рішень і політичного процесу; – творчий підхід до процесу прийняття рішень і

пошук нових альтернатив при виборі лінії поведінки в комбінації з заохоченням новаторського мислення (замість порівняльного аналізу можливостей, які існують);–підвищена увага до прихованих процесів, наголос на якісні моделі і методи (замість основної уваги до явних процесів і використання кількісних моделей та інструментів);–систематичне включення розвиненої інтуїції в процесі політичного аналізу (наприклад, за допомогою методу Дельфі), розвиток інструментів якісної оцінки, а також створення обширних якісних моделей складних проблем разом із соціологічними й іншими спеціальностями (замість ігнорування останніх або ставлення до них як до пасивних джерел кількісних даних);–здатність більше використовувати довготривалі передбачення, припущення про можливі в майбутньому стани тих чи інших систем і гіпотетичних висновків про майбутнє; більша рухливість і гнучкість при збереженні систематичності: політичний аналіз повинен враховувати складність взаємозалежності засобів і цілей, чисельність підходящих критеріїв для рішення, а також частковий і гіпотетичний характер будь-якого аналізу (замість боротьби за яскраво виражений критерій і однозначне рішення);–скерованість на аналіз саме політичних проблем (базовий фаховий інструмент системного дослідження політичних проблем, який поєднує науку і політику, але при цьому не змінює основні характеристики „політичного» і організаційної поведінки);–розширення контексту аналізу й використання більш систематизованого, порівняно з системним аналізом, інструментарію.

Дослідження політичного процесу дозволяє розглянути політичну систему суспільства у функціонально-динамічному вимірі, з'ясувати основні механізми її розвитку та взаємодію з навколишнім середовищем. Поняття процес (лат. продовження) означає динамічний стан будь-якого об'єкту, що розвивається, сукупність послідовних дій для досягнення будь-якого результату. Це поняття має універсальний характер, оскільки відображає реальний стан природи та суспільства. Процеси в цілому складають форму функціонування суспільства, політичні процеси складають форму розвитку та функціонування політичної системи. У самому широкому сенсі політичні процеси можна визначити як форму активності суспільства. В «Міжнародній енциклопедії соціальних наук» політичний процес визначається як діяльність людей в різноманітних групах з приводу боротьби за її використання для досягнення індивідуальних та групових інтересів. Процесом у будь-якому випадку є зміна відносно до визначеного початкового стану середовища. Ця зміна має координати в просторі та часі, об'єкти процесу характеризуються сталими зв'язками. Спираючись на загальнонаукові висновки, поняття політичного процесу може бути

визначене як сукупність взаємопов'язаних явищ політичного життя, що спрямовані на досягнення певного результату. Уявлення про динаміку політичного життя почало формуватися ще на початку історичного розвитку держав. Так, Полібій в своїй «Історії в сорока книгах» висловив ідею про цілісний колообіг політичного життя, який складається з становлення, розквіту, упадку держав. В такому ж контексті розглядали політичні явища Платон та Аристотель. Сучасна теорія політичного процесу пов'язана з іменами В.Парето та А. Бентлі. В.Парето в «Трактаті по загальній соціології» обґрунтовував ідею про те, що еліти виступають у якості суб'єктів політичного процесу. Сутність соціально-політичної динаміки В.Парето пов'язував з «циркуляцією еліт», яка полягає в постійному процесі оновлення елітних прошарків активними та компетентними представниками народних мас. А.Бентлі трактував політичний процес як боротьбу соціальних груп, що змагаються за державну владу. В праці «Процес управління» було сформульовано його концепцію груп інтересів або зацікавлених груп, введено до наукового обігу поняття артикуляції та ідентифікації групових інтересів у якості первинних для вивчення політичного процесу. Продовжив розвиток теорії політичного процесу Д.Трумен, що в 1951 році опублікував працю „Процес управління». Під політичним процесом він розуміє боротьбу соціальних груп за владу та контроль за розподілом ресурсів. Його сутність виступає як цикл переходу від нестабільних взаємодій до встановлення відносної рівноваги між групами інтересів, до відтворення старої моделі стабільності чи створення нової. Системний підхід до дослідження політичного процесу в західній політології пов'язаний з працями Т.Парсонса та Д.Істона. Вони виділяли чотири фази політичного процесу: 1) вхід – вплив зовнішнього середовища на політичну систему у формі її підтримки та висування вимог до неї; 2) конверсія – перетворення вимог у рішення; 3) вихід – реакція політичної системи у вигляді рішень та дій; 4) зворотній зв'язок–повернення до рівноваги. Така модель циклічного функціонування політичного процесу була надзвичайно популярною і лише у другій половині ХХ століття почала поступатися більш сучасним підходам. Основні засади моделі політичного процесу як адаптації політичної системи до мінливих умов зовнішнього середовища сформулював Г.Алмонд. У своїй концепції він намагався поєднати діяльність соціальних груп та функціонування усієї системи. Д.Ептер та інші американські політологи широко використовували ідеї Г.Алмонда для дослідження політичних процесів останньої чверті ХХ сторіччя у країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Характеристика політики як процесу дозволяє більш глибоко проаналізувати взаємодію суб'єктів з приводу державної влади. В цьому

контексті деякі науковці ототожнюють політичний процес з політичною сферою в цілому (Р.Доуз) або з усією сукупністю поведінкових дій суб'єктів влади, зміною їх статусів та впливів (Ч.Мерріам). С.Хантінгтон пов'язує політичний процес з функціонуванням та трансформацією інститутів влади. Д.Істон розуміє його як сукупність реакцій політичної системи на виклики навколишнього середовища. Р.Дарендорф особливу увагу звертає на суперництво груп за статусом та ресурсами влади, а Дж. Мангейм та Р.Річ визначають його як складний комплекс подій, що визначають характер діяльності державних інститутів та їх впливу на суспільство. Можна виділити наступні трактування сутності політичного процесу: 1. Політичний процес як форма функціонування політичної системи, що еволюціонує у часі та просторі. 2. Політичний процес як один з суспільних процесів, на відміну від економічних, соціальних та ін. 3. Конкретний політичний процес з визначеним результатом (формування партії, проведення виборів). 4. Політичний процес як сукупність суспільних змін, обумовлених активністю суб'єкта інтересу, що адаптується до політичної структури. 5. Політичний процес як боротьба конкурентних груп за статусом та ресурсами влади. 6. Політичний процес як сукупність дій формальних та неформальних суб'єктів по здійсненню власних специфічних функцій у сфері влади. Узагальнюючи різноманітні підходи, можна вважати, що політичний процес представляє собою сукупність усіх динамічних змін в поведінці та відносинах суб'єктів, які функціонують у політичному просторі під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Доволі поширеним є також наступне визначення: політичний процес – це внутрішньо пов'язана послідовність політичних подій та явищ, а також сукупність дій різноманітних суб'єктів політики, спрямованих на досягнення, утримання та використання політичної влади в суспільстві. Термін «прогноз» походить від грецького слова «prognosis» і означає передбачення, отримання інформації про майбутній стан будьякого об'єкта. В практиці зарубіжних науковців категорії прогностики, прогнозування і передбачення є синонімічними. Для вітчизняної школи дослідників, які спеціалізуються на питаннях політичного прогнозування, характерним є їх розмежування. Політичне прогнозування у вітчизняних політологічних енциклопедичних виданнях трактується як: процес розробки науково обґрунтованого судження про– можливий розвиток політичних подій, шляхи і строки його здійснення; передбачення, здійснене на основі аналізу та зіставлення– реальних фактів, оцінки діючих політиці сил і тенденцій їх взаємодії. У розмірковуваннях стосовно понятійного апарату політичного прогнозування А.Ахременко, вказує, що політичний

прогноз доречно визначати як ймовірнісне, науково обґрунтоване судження про можливі стани політичних систем, процесів і суб'єктів у майбутньому, тенденцій їх розвитку. На думку дослідника К. Сімонова, необхідно розмежувати політичний прогноз у теоретичній та прикладній політології. На його думку, теоретична політологія розглядає прогнози перш за все як прогнозування політичної макрокартини однієї держави або навіть усього світу, тобто як можливі шляхи розвитку однієї чи декількох політичних систем на тривалий період. Така традиція політичного прогнозування має давню історію – майже всі мислителі минулого намагались створити картину ідеального суспільства, що теж можна назвати прогнозом. К.Сімонов наголошує на тому, що подібні політичні прогнози доцільніше називати політичними проектами майбутнього, оскільки вони носять глобальний характер, мають значний часовий період попередження і намагаються показати можливості базових, принципів для тих чи інших політичних систем якісних змін, які призведуть до суттєвих трансформацій в них. Саме тому дослідник вважає за потрібне винести політичне проектування, як продукт теоретичної політології за межі політичного прогнозування, що є результатом прикладних політологічних досліджень. Головним, що відрізняє прогнозування у політиці від політичного проектування, дослідник називає наявність ролі, можливих варіантів і термінів досягнення цих станів і тісний зв'язок із оперативною реакцією на них у вигляді політичних рішень. Ключовим поняттям для політичного прогнозування є «прогноз». Політичний прогноз, що здійснюється засобами політичної науки, завжди покликаний вирішувати проблеми, що постають як перешкоди для політичного і суспільного розвитку. Він базується, як зазначає В. Горбатенко, на критичному аналізі конкретних ситуацій сьогодення, а тому може виступати як рекомендація щодо виправлення напрямків політичного розвитку через побудову моделей майбутнього, яку не варто ототожнювати з програмою дій. Політичне прогнозування означає різнопланову й багатогранну діяльність з проведення спеціальних наукових досліджень і може здійснюватись як безперервний внесок до політичного процесу або як одноразовий вид діяльності. У визначеннях українських фахівців С.Телешуна і А.Бароніна прогнозування – це випереджальне відображення дійсності, успіх якого залежить від наступних чинників: 1) наявність усієї доступної, достовірної інформації; 2) знання національних та етнічних особливостей країни, регіону, що досліджується; 3) якісне використання знань за допомогою необхідних методів, що відпрацьовані на основі загальних принципів передбачення; 4) компетентність у цій галузі; 5) творчі здібності, освіта, досвід, здатність об'єктивно оцінювати. Крім цього, як зазначає вітчизняний дослідник О. Оборський, прогнозування

в першу чергу має враховувати процеси, що відбуваються в ціннісному і соціально-психологічному вимірах, щонайменше не ігнорувати фактор завжди можливої ірраціональності людини. Отже, у політичній науці розрізняють політичне прогнозування як наукове дослідження конкретних перспектив політичної ситуації і як практику вироблення прогнозів. Таким чином, політичне прогнозування орієнтоване на дослідження широкого спектру альтернатив і сценаріїв майбутнього, різнорівневих перспектив і траєкторій поступу людини і суспільства у політичній сфері сучасного суспільства.

2. Методи та інструменти політичного прогнозування: соціологічний аспект.

У політологічній літературі об'єктом політичного прогнозування виступає політика, її зовнішній і внутрішній напрями, а предметом вважають пізнання можливих станів політичних подій, явищ, процесів. У зв'язку з цим розрізняють внутрішньо-політичне і зовнішньо-політичне прогнозування. Для впорядкування і розуміння сутності прогнозів вітчизняні науковці пропонують розгалужену їх типологізацію залежно від мети, завдань, методів, об'єктів, характеру, періоду дії, засобів та ін. Окрему увагу потрібно звернути на базові типології. Серед поширених у політологічній літературі варто виокремити типологію прогнозів за часовими параметрами: оперативні (поточні) – до 1 місяця;– короткострокові – до 1 року;– середньострокові – до 5 років;– довгострокові – 15-20 років;– віддалені – 50 років і більше.– За поставленими метою і завданнями виділяють пошукові і нормативні прогнози. Вітчизняний науковець В. Горбатенко зазначає, що пошуковий прогноз ґрунтується на виявленні і уточненні перспективних проблем, які підлягають розв'язанню засобами політичного управління за умови збереження наявних соціально-політичних тенденцій (наприклад, періодичні прогнози МБРР, ООН). Нормативний прогноз, на думку цього ж дослідника, зорієнтований на визначення шляхів і термінів досягнення бажаного стану об'єкта політичного прогнозування на основі заздалегідь заданих норм, ідеалів, стимулів, цілей, мети. Поширеним є визначення типів прогнозу за проблемно-цільовим критерієм, який вказує на мету прогнозу. До прогнозів цього типу відносять: аналітичні (здійснюються з метою наукового пошуку– пізнавальної цінності різноманітних методів і засобів дослідження майбутнього); прогнози-застереження (здійснюються задля безперервного– впливу на свідомість і поведінку людей з метою її зміни, спонукати суспільство до прийняття відповідних політичних рішень і таким чином вплинути на небажані для майбутнього тенденції соціального розвитку); прогнози розвідники (провокативні концептуальні

визначення– майбутнього з метою виявлення поглядів і підходів щодо сформульованих проблем з боку ідеологічних противників, представників інших цивілізацій. До таких прогнозів, на думку В.Горбатенка, можна віднести концепції «кінця історії» Ф.Фукуями й «зіткнення цивілізацій» С.Хантінгтона, адресовані в першу чергу посттоталітарним країнам для стимулювання в них самопізнання й виявлення установок на майбутнє. Різниця між зазначеними типами прогнозів може бути умовною, оскільки вони можуть взаємодоповнювати одне одного або залежати від конкретної суспільно-політичної ситуації. Політичне прогнозування визначає основні напрями розвитку політики, визначає тенденції змін у політичному середовищі, відображає сукупність різноманітних зв'язків політики з іншими суспільними сферами. Відповідно до цього політичне прогнозування має базуватися на принципах, які реалізуються через конкретні методи науково-прогностичних досліджень. До основних принципів здійснення політичного прогнозування вітчизняні дослідники відносять: гносеологічний принцип як об'єктивну підставу політичного прогнозування; принцип випереджувальності подій як головну вимогу при– здійсненні прогнозування; принцип альтернативності, реалізація якого полягає у розмежуванні варіантів і альтернатив політичного життя або його окремих ланок. Більшість зовнішньо-політичних і внутрішньо-політичних подій, процесів, явищ розглядаються з позиції альтернативності. Основне завдання цього принципу полягає у відмежуванні здійснених варіантів від завідомо утопічних. Джерелами виникнення альтернатив можуть слугувати якісні зрушення, що виникають в умовах соціально-політичних змін різного характеру. Розробляючи альтернативні варіанти, експерти і фахівці зазвичай виділяють оптимістичний, песимістичний і найбільш вірогідний сценарій; принцип системності передбачає, що політика одночасно розглядається як єдиний об'єкт і сукупність відносно самостійних напрямів (блоків) прогнозування. Цей принцип дозволяє отримати цілісну модель досліджуваного об'єкта в усій сукупності його прямих і зворотних, ієрархічних і координаційних зв'язків. Прогнозування соціально-політичних процесів ґрунтується на поєднанні врахування історичного досвіду і традицій конкретно взятого суспільства та врахування цивілізаційного досвіду; синергетичний принцип у політичному прогнозуванні сприяє переосмисленню традиційних уявлень про соціально-політичні процеси з позицій самоорганізації у складних, різнорівневих, неврівноважених системах. Синергетичний підхід пропонує погляд на політику і суспільство як на системи, яким властиві взаємопроникнення, відкритість, самоорганізація, наявність асиметричних структур, нерегулярність зв'язків і функціональна нестабільність. Політичне прогнозування передбачає врахування таких основних цілей і

принципів синергетики: а) складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку; б) для таких систем існує кілька альтернатив розвитку; в) враховуючи тенденції самоорганізації, можна прискорити еволюцію; синтетично-плюралістичний принцип політичного прогнозування зорієнтований на синтез існуючих науково-теоретичних підходів і модернізаційних методик з метою раціоналізації суспільно-політичного життя; принцип реактивності відповідно до якого майбутня політична ситуація є реакцією на надмірності і крайнощі попереднього періоду. Російський вчений О.Панарін, характеризуючи це явище, відмічає, що у принципах реактивності виражається специфічна динаміка культури, яка розвивається за законами драми. У глобальному політичному прогнозуванні принцип реактивності (механізм культурної драми) має важливе евристичне значення; принцип рентабельності передбачає дві основні вимоги: по перше, співмірність прогнозованих знань про об'єкт і наявних ресурсів його подальшого розвитку а по-друге, перевищення ефекту від використання прогнозу над витратами на його розробку; принцип безперервності включає коригування прогностичних розробок по мірі надходження нової інформації, а також контроль за домінуванням певних тенденцій у розвитку політичної ситуації чи політичних подій. Цей принцип у процесі здійснення прогнозу передбачає процедуру так званого проміжного огляду, необхідну «для забезпечення своєчасної зміни оперативної політики, заснованої на безпомилковому прогнозі». Проміжний огляд «дає можливість модернізувати прогноз, включаючи в нього нові події і здійснюючи перевірку джерел прогнозування і методології». Як зазначає В. Горбатенко, суттєва модернізація короткострокового прогнозу, відбувається за умови надходження нової інформації або виникнення певної надзвичайної події у суспільному житті. Перегляд довгострокових прогнозів здійснюється за умови зміни базових даних, офіційної статистики, несподіваного руху вперед або відкату назад внаслідок політичного реформування суспільства. Згідно В. Горбатенка є такі основні методи, що застосовуються у політичному прогнозуванні: метод порівняльного аналізу, колективної генерації ідей («мозкова» атака), методи моделювання, спостереження, опитування, експертних оцінок, історичної аналогії, побудови сценаріїв, екстраполяції та інтерполяції, метод гри, імітування, SWOT-аналізу, теорія хаосу як метод прогнозування та ін. Аналізуючи теоретичні основи політичного прогнозування, доцільно узагальнити його основні функції. Вітчизняний науковець М.Головатий до таких відносить: нормативну – полягає у дотриманні певних показників і норм в ході прогнозу та намаганні реалізувати прогностичну модель; орієнтувальну – виражається у визначенні суб'єктом управління вірогідних і оптимальних напрямків діяльності та у вибірковому підході до

інформації; попереджувальну – проявляється у процесі інформування органу управління стосовно можливих і реальних відхилень об'єкта від прогностичної моделі. Політологічний енциклопедичний словник визначає такі етапи здійснення політичного прогнозування: прогнозна орієнтація, збір та обробка даних за базовою моделлю, побудова пошукової моделі, оцінка достовірності і точності прогнозу, розробка рекомендацій. Державне прогнозування економічного і соціального розвитку трактується вітчизняним законодавством як науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. Прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку розробляються на основі комплексного аналізу демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, конкурентоспроможності вітчизняної економіки, оцінки досягнутого рівня розвитку економіки і соціальної сфери та з урахуванням впливу зовнішніх політичних, економічних та інших факторів і очікуваних тенденцій зміни впливу цих факторів у перспективі. Показники прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку є орієнтиром для розроблення суб'єктами підприємницької діяльності власних прогнозів, планів, бізнес-планів та інших документів. За сучасних умов нездатність прогнозувати означає нездатність реформувати, а тому політична еліта і керівництво у своїх діях мають спиратися на науково обґрунтовані прогнози задля подолання кризових явищ в процесі європейської інтеграції і реформування українського суспільства. Ця спроба структуризації теоретико-методологічних основ політичного прогнозування зорієнтована на забезпечення оптимізації процесів політичного прогнозування в Україні на науковому і державному рівнях. Від рівня політичного прогнозування залежить ефективність планування і управління за нинішніх складних суспільних умов. Політичне прогнозування покликане бути елементом системного вдосконалення українського суспільства, виступати запорукою подолання кризових явищ і відповідно, негативних наслідків у всіх сферах суспільного життя.

РОЗДІЛ III.

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПОЯСНЕННЯ ПОЛІТИКИ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №1 ТЕМА 1: ПРЕДМЕТ ТА МЕТОДИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Мета: пояснити предмет політичної соціології; зміст політичної соціології, соціології політики, політології, політичної науки; сучасні соціологічні дослідження політики; вплив соціологічних досліджень політики на політичні процеси.

Питання семінару:

1. Дискусії про предмет політичної соціології
2. Політична соціологія, соціологія політики, політологія, політична наука
3. Сучасні соціологічні дослідження політики
4. Вплив соціологічних досліджень політики на політичні процеси.

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносів, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інші. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-х частинах. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, №2, 1994.
4. Сковчиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.

5. Политическая социология / База знаний de facto. Интернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>
- 6.11. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч. посібник / За ред. В. Є. Пилипенка. Київ, 2004.
- 7.12. Липсет С. Политическая социология // Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.
8. Кутуев П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер. з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2

ТЕМА 2: СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ В СИСТЕМІ НАУК

Мета: пояснити причини виникнення політики; місце політичної соціології в системі наук про політику; інституціоналізацію політичної соціології; розкрити суть «національні школи» в політичній соціології.

Питання семінару:

1. Причини виникнення політики.
2. Місце політичної соціології в системі наук про політику.
3. Інституціоналізація політичної соціології.
4. «Національні школи» в політичній соціології.

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносков, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інш. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-ч частинах. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, №2, 1994.
4. Сковчиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.
5. Политическая социология / База знаний de facto. Интернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>

6. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч.посібник / За ред. В. Є.Пилипенка. Київ, 2004.
7. Липсет С. Политическая социология //Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.
8. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер.з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 3

ТЕМА 3: ПОЛІТИКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Мета: пояснити політику як публічну діяльність та систему керування, політику як мистецтво, політику як соціальний інститут та функції політики.

Питання семінару:

1. Політика як публічна діяльність та система керування.
2. Політика як мистецтво.
3. Політика як соціальний інститут.
4. Функції політики.

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносков, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інш. – Х.: ХНУ ім. В. Н.Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-ч частинах. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, № 2, 1994.
4. Сковчиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.
5. Политическая социология / База знаний de facto. Інтернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>
6. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч.посібник / За ред. В. Є.Пилипенка. Київ, 2004.

7. Липсет С. Политическая социология //Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.
8. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер.з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №4

ТЕМА 4: СОЦІОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВЛАДИ

Мета: пояснити владу як фундаментальний засіб соціальної організації; соціологічні трактування влади; розрізнення та співвідношення влади та впливу; ефективність та легітимність влади.

Питання семінару:

1. Влада як фундаментальний засіб соціальної організації
2. Соціологічні трактування влади
3. Розрізнення та співвідношення влади та впливу.
4. Ерозія, ефективність та легітимність влади.

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносков, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інш. – Х.: ХНУ ім. В. Н.Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-ч частинах. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, № 2, 1994.
4. Сковчиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.
5. Политическая социология / База знань de facto. Інтернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>
6. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч.посібник / За ред. В. Є.Пилипенка. Київ, 2004.
7. Липсет С. Политическая социология //Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.

8. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер.з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №5

ТЕМА 5: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ СУСПІЛЬСТВА

Мета: пояснити поняття соціально-політичних інститутів суспільства; особливості інституціоналізації політики; методи соціологічних досліджень соціально-політичних інститутів.

Питання семінару:

1. Поняття соціально-політичних інститутів суспільства.
2. Особливості інституціоналізації політики.
3. Методи соціологічних досліджень соціально-політичних інститутів.

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносов, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інш. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-ч частинах. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, № 2, 1994.
4. Сkochиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.
5. Политическая социология / База знаний de facto. Інтернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>
6. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч.посібник / За ред. В. Є.Пилипенка. Київ, 2004.
7. Липсет С. Политическая социология //Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.

8. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер.з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СИСТЕМА ГОЛОВНИХ ПОНЯТЬ ТА КОНЦЕПТІВ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №6

ТЕМА 6: СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ ТА СТРАТИФІКАЦІЯ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Мета: пояснити структуру та стратифікацію політичного простору; елітаристські та плюралістські підходи до аналізу політики; інституціоналізацію та захист владних нерівностей.

Питання семінару:

1. Проблеми застосування метафори простору для аналізу політики.
2. Структура та стратифікація політичного простору.
3. Елітаристські та плюралістські підходи до аналізу політики. Інституціоналізація та захист владних нерівностей.

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносков, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інш. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-ч частинах / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, №2, 1994.
4. Скочиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.
5. Политическая социология / База знаний de facto. Інтернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>
6. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч.посібник / За ред. В. Є. Пилипенка. Київ, 2004.
7. Липсет С. Политическая социология // Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.

8. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер.з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №7

ТЕМА 7: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ

Мета: розкрити оціночний та функціональний підходи до визначення еліт; політичних партій; специфіку функціонування груп інтересів та тиску; соціальні рухи.

Питання семінару:

1. Оціночний та функціональний підходи до визначення еліт.
2. Політичні партії.
3. Специфіка функціонування груп інтересів та тиску.
4. Соціальні рухи.

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносков, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інш. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-ч частинах. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, №2, 1994.
4. Сковчиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.
5. Политическая социология / База знаний de facto. Інтернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>
6. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч.посібник / За ред. В. Є.Пилипенка. Київ, 2004.
7. Липсет С. Политическая социология //Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.

8. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер.з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №8

ТЕМА 8: СОЦІОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Мета: пояснити методи соціологічного виміру політичної активності; історію соціологічного аналізу електоральної поведінки; вади соціологічних теорій пояснення політичної та електоральної поведінки.

Питання семінару:

1. Дискусії щодо термінології.
2. Методи соціологічного виміру політичної активності.
3. Історія соціологічного аналізу електоральної поведінки.
4. Вади соціологічних теорій пояснення політичної та електоральної поведінки

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносков, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інш. – Х.: ХНУ ім. В. Н.Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-ч частинах. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, №2, 1994.
4. Сковчиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.
5. Политическая социология / База знаний de facto. Інтернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>
6. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч.посібник / За ред. В. Є.Пилипенка. Київ, 2004.
7. Липсет С. Политическая социология //Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.

8. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер.з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №9

ТЕМА 9: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА КУЛЬТУРА

Мета: пояснити структуру, елементи та функції політичної свідомості; політичні ідеології; політичну культуру: критичний погляд на спроби типології; соціально-політичну мотивацію.

Питання семінару:

1. Структура, елементи та функції політичної свідомості.
2. Політичні ідеології.
3. Політична культура: критичний погляд на спроби типології.
4. Соціально-політична мотивація.

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносів, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інш. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-ч частинах. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, №2, 1994.
4. Скочиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.
5. Политическая социология / База знаний de facto. Інтернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>
6. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч.посібник / За ред. В. Є.Пилипенка. Київ, 2004.
7. Липсет С. Политическая социология //Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.
8. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.

9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер.з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №10

ТЕМА 10: ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ

Мета: пояснити соціологічні засади політичного аналізу; методи та інструменти політичного прогнозування: соціологічний аспект; ступінь влучності прогнозу: фактори та засоби вимірювання.

Питання семінару:

1. Соціологічні засади політичного аналізу.
2. Методи та інструменти політичного прогнозування: соціологічний аспект.
3. Ступінь влучності прогнозу: фактори та засоби вимірювання.

Література:

1. Основи політичної соціології. Навчальний посібник / М. А. Безносков, Т. Н. Дублікаш, А. Д. Литовченко та інш. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015.
2. Соціологія політики: Підручник: у 2-ч частинах. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – У двох частинах.
3. Рябов С.Т. Політика як соціальне явище / Політологічні читання, № 2, 1994.
4. Сkochиляс Л. Сучасні підходи до визначення предмета та структури політичної соціології як навчальної дисципліни. – Львів: ЦПД. – 2002. – 24 с.
5. Политическая социология / База знаний de facto. Інтернет: <http://www.nir.ru/socio/articles/amelin1.doc>
6. Куценко О. Д. Соціологія політики // Спеціальні та галузеві соціології / Навч. посібник / За ред. В. Є. Пилипенка. Київ, 2004.
7. Липсет С. Политическая социология // Американская социология. Проблемы. Перспективы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972.
8. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ, 2005.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Пер.з англ. – Київ: «Основи», 2001.
10. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.

РОЗДІЛ IV. ПІДСУМКОВІ ТЕСТИ.

Виберіть правильний варіант відповіді.

1. В Україні політична соціологія як самостійна академічна дисципліна була введена в:

- а) 1980 році;
- б) 1990 році;
- в) 1995 році;
- г) 2004 році.

2. Поняття «соціологія» ввів у науковий обіг:

- а) Герберт Спенсер;
- б) Еміль Дюркгейм;
- в) Іммануїл Кант;
- г) Огюст Конт.

3. Співвідношення політичної соціології і соціології полягає в тому, що:

- а) політична соціологія є частиною соціології;
- б) соціологія є частиною політичної соціології;
- в) політична соціологія і соціологія виключають один одного;
- д) політична соціологія і соціологія ніяк не співвідносяться один з одним.

4. Політична соціологія—це:

а) наука про закономірності, шляхи, форми і механізми взаємодії соціального і політичного життя, соціальної і політичної системи та їх структур;

б) збори теорій, концепцій соціологів і політологів;

в) наука, що досліджує політику;

г) наука, яка вивчає закономірності становлення, розвитку та функціонування суспільства.

5. Предмет політичної соціології відображає в собі:

а) закономірності політичного знання;

б) закони взаємодії всіх структур і сфер життєдіяльності суспільства з політикою;

в) політику як соціальне явище;

г) впорядкованість соціально-політичного знання.

6. Який рівень соціально–політичних відносин не вивчає політична соціологія:

- а) світоглядний рівень;
- б) загальний політико-соціологічний рівень;
- в) краєзнавчий рівень;
- г) процесуальний рівень;
- д) аналітичний рівень конкретних соціологічних досліджень.

7. Чи існує в політичній соціології емпірична база дослідження:

- а) емпірична база дослідження відсутня;
- б) емпірична база дослідження існує.

8. На теоретичному рівні політичної соціології формулюються:

- а) приватні політико-соціологічні теорії про політичне життя суспільства, окремих елементів суспільства;
- б) цілеспрямовані соціологічні дослідження політики та політичних відносин в конкретних суспільствах;
- г) емпіричні бази даних інших суспільних наук і галузей соціологічного знання;
- д) власний досвід дослідника, а також транслюється соціальний досвід, засвоєний ним в результаті соціалізації.

9. Виберіть функції політичної соціології:

- а) світоглядна;
- б) пізнавальна;
- в) практично-політична;
- г) методологічна.

10. Виберіть правильну послідовність соціологічного дослідження політичного явища:

- а) підготовчий, польовий, аналітичний;
- б) польовий, аналітичний, підготовчий;
- в) аналітичний, підготовчий, польовий;
- г) правильна відповідь відсутня.

11. Вид спостереження, що передбачає знаходження дослідника незалежно від досліджуваного об'єкта, без втручання в події, називається:

- а) невключене;
- б) польове;
- в) включене;
- г) лабораторне.

12. Варіант групового інтерв'ю, сконцентрований на певній проблемі це:

- а) фокус-група;

- б) анкетування;
- в) інтерв'ю;
- г) наративне інтерв'ю.

13. Анкета—це:

- а) структурно організований набір питань;
- б) діалог анкетера і респондента;
- в) розгорнутий аналіз анкетера;
- г) сума відповідей респондента.

14. Гіпотеза—це:

- а) твердження про факти, що не має емпіричного або логічного обґрунтування;
- б) отримане в результаті дослідження знання;
- в) заснований на фактах висновок;
- г) теоретичне припущення, версія.

15. У програму соціологічного дослідження включають:

- а) мету, завдання, об'єкт, предмет, концепція, гіпотези, методи і графік проведення дослідження;
- б) отримані в результаті дослідження факти;
- в) мета і завдання дослідження;
- г) висновки дослідження.

16. Вибудуйте в правильній логічній послідовності етапи спостереження:

- а) вибір способу спостереження;
- б) проведення спостереження;
- в) визначення завдання;
- г) обробка отриманих даних;
- д) вибір об'єкта.

17. Назвіть один із видів експерименту:

- а) природний;
- б) випадковий;
- в) фантастичний;
- г) гуманістичний;
- д) пошуковий.

18. Перевагою експерименту над спостереженням є:

- а) природність;
- б) штучність;
- в) можливість втрутитися в процес, що вивчається;
- г) неповторність.

19. Одна з основних сфер суспільного життя, пов'язана з відносинами з приводу встановлення, організації, функціонування та зміни політичної влади це:

- а) політика;
- б) економіка;
- в) культура;
- г) держава.

20. Основними причинами виникнення політики є:

- а) економічний розвиток суспільства;
- б) поляризація суспільства, що веде до появи соціальних протиріч і конфліктів, які потребують вирішення;
- в) еволюція людини;
- г) високий рівень складності і значимості управління суспільством, який потребує формування особливих, окремих від народу органів влади.

21. Поняття «соціальна стратифікація» ввів:

- а) Огюст Конт;
- б) П.А. Сорокін;
- в) М.А. Бердяєв;
- г) Е. Дюркгейм.

22. Соціальна стратифікація—це:

- а) процес і результат ділення людей на нерівнозначні групи, що утворюють ієрархічну послідовність на основі однієї або безлічі ознак;
- б) розподіл суспільства на класи;
- в) система соціально-політичної взаємодії між людьми;
- г) нерівномірний розподіл політичної влади в суспільстві.

23. В якому співвідношенні знаходяться соціальна стратифікація і політична диференціація:

- а) соціальна стратифікація має визначальний вплив на політичну диференціацію населення;
- б) соціальна стратифікація і політична диференціація—незалежні суспільні явища;
- в) політична диференціація визначає соціальну стратифікацію населення;
- г) соціальна стратифікація надає другорядне значення формуванню політичної диференціації.

24. Який клас здатний відіграти стабілізуючу роль в політичному житті країни:

- а) вищий клас;
- б) середній клас;

- в) нижчий клас;
- г) робітничий клас.

25. Ким були закладені основи теорії соціальної стратифікації?

- а) М. Вебером;
- б) П.А. Сорокіним;
- в) О. Контом;
- г) Р. Ароном.

26. Критеріями соціальної стратифікації за М. Вебером є:

- а) доходи, влада, освіта, престиж професії;
- б) доходи, влада, освіта, вік;
- в) стать, вік, національність, віросповідання;
- г) влада, походження, власність.

27. Автором уявлень про державу як «приватного апарату» «гегемонії» громадянського суспільства є:

- а) А. Грамші;
- б) Д. Локк;
- в) Г. Гегель;
- г) К. Маркс.

28. У структуру громадянського суспільства не входить:

- а) громадські об'єднання та організації;
- б) політичні партії та рухи;
- в) держава;
- г) приватні страхові компанії.

29. До основних прав і свобод людини не відносять:

- а) право на свободу, яка не шкодить іншому;
- б) право вибору світогляду;
- г) право рівності перед законом;
- д) право на безкоштовну освіту.

30. До позитивних прав відносяться:

- а) права, які зобов'язують державу і інших людей утримуватися від певних дій по відношенню до індивіда;
- б) права, які зобов'язують державу, надавати громадянину певні блага;
- в) права, які громадянин здатний реалізувати;
- г) права, які громадянин не здатний реалізувати.

31. У рамках ліберального підходу формується думка про необхідність:

- а) конкуренції різних соціальних груп, недопущення зосередження влади в руках однієї з них і залученні широких мас населення до участі в політичних процесах;

б) зміцнення міцності, стабільності і організованості державної влади, що забезпечує закон і порядок;

в) обидві відповіді вірні;

г) обидві відповіді не вірні.

32. Якого виду політичної поведінки не буває?

а) індивідуальної;

б) групової;

в) масової;

г) державної.

33. Хто є автором вислову «політичне лідерство—це влада, здійснювана одним або декількома індивідами з тим, щоб спонукати членів нації до дій»:

а) Ж. Блондель;

б) Т. Карлейл;

в) Г. Тард;

г) А. Грамші.

34. Стійке, засноване на нерівності відношення між людьми, коли командує той, хто займає високе положення—це:

а) влада;

б) панування;

в) політика;

г) авторитет.

35. Який тип влади ґрунтується на переконанні в законності встановленого порядку і визнання більшістю обґрунтованості права державних органів на здійснення влади?

а) традиційний тип влади;

б) харизматичний тип влади;

в) раціональний тип влади;

е) корпоративний тип.

36. Системний або структуролістичний підхід до влади розроблявся:

а) З. Фройдом;

б) Т. Парсонсом;

в) Е. Дюркгеймом;

г) О. Контом.

37. До факторів що викликає кризу легітимності влади можуть бути віднесені:

а) зміна в системі влади, що викликає переоцінку цінностей;

б) втрата консенсусу в ухваленні рішення;

в) загострення соціальної напруженості;

г) всі перераховані вище.

38. Для якого типу політичного процесу характерно те, що політичні інтереси громадян систематично виявляються в програмах дій партій і рухів, громадських організацій, інших формах політичної активності громадян:

- а) відкритий;
- б) прихований;
- в) обидві відповіді вірні;
- г) немає вірної відповіді.

39. Авторами договірної теорії держави є: (теорії суспільної згоди)

- а) Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо;
- б) К. Маркс, Ф. Енгельс;
- в) А. Августин, М. Аквінський;
- г) Л.Гумплович, Е. Дюрінг.

40. Для якої форми держави характерне повне безправ'я громадян?

- а) абсолютна монархія;
- б) дуалістична монархія;
- в) парламентська республіка;
- г) президентська республіка.

41. Яка форма влади забезпечує самостійне вирішення населенням питань місцевого значення безпосередньо і через своїх представників:

- а) партії;
- б) місцеве самоврядування;
- в) громадські організації;
- г) парламент.

42. Відповідно до Р. Дарендорфа політика включає в себе три елементи: керівництво, управління та участь, який з політичних елементів здійснює управління:

- а) адміністрація;
- б) партії;
- в) правляча еліта;
- г) громадськість.

43. Термін «громадськість» означає:

- а) активну частину населення, яка має свою думку з приводу подій суспільного життя;
- б) організовану частину населення, що складається в різних недержавних об'єднаннях;
- в) частина людей, схильних до громадської діяльності;

г) всі визначення вірні.

44. Згідно з М. Вебером ознаками бюрократії є:

а) ефективність (здатність здійснювати намічене з найменшими витратами);

б) ієрархічна структурованість положення індивідів (суворе підпорядкування нижчих вищим);

в) однаковість правил поведінки;

г) знеособленість відносин між індивідами;

д) всі ознаки вірні

45. Ким була розроблена теорія «політично функціонуючої громадськості»:

а) Ю. Хабермасом;

б) К. Марксом;

в) М. Вебером;

г) Е. Дюркгеймом.

46. У якій формі існує взаємодія адміністрації та громадськості в Україні:

а) залежність населення від адміністрації поєднується з недовірою до неї;

б) залежність населення від адміністрації поєднується з довірою до неї;

в) незалежність населення від адміністрації і недовіру до неї;

г) залежність населення від адміністрації.

47. Які критерії лежать в основі класифікації політичних режимів запропонованої Жаном Блонделем:

а) характер боротьби за владу (закрита / відкрита);

б) характер еліти (монолітна / диференційована);

в) характер участі мас в політиці (що виключає / включає);

г) всі відповіді вірні.

48. Політична еліта—це:

а) люди, які займають найкращі позиції в сфері державної влади і домінуючих на цій основі над усіма іншими людьми масами;

б) люди, які володіють політичною владою;

в) соціальна група, яка займає ключове положення в суспільстві;

г) соціальна група складається з «кращих людей» за багатством, престижем, народженням, заслугам, становищем, освітою і т.д.

49. Назвіть дослідника, який вважає еліту групою природжених керівників нації, що володіють особистими якостями, що забезпечують їм перевагу над іншими людьми:

а) Г. Моска;

- б) Р. Міхельс;
- в) В. Парето;
- г) М. Острозький.

50. Засновником теорії демократії є:

- а) Р. Даль;
- б) А. Лейпхарт;
- в) М. Вебер;
- г) К. Маркс.

51. Який політолог, осмислюючи проблему участі лідерів бізнесу в політиці, ввів термін «внутрішнє коло» влади?

- а) М. Юсим;
- б) А. Лейпхарт;
- в) Р. Міллс;
- г) Л. Мемфорд.

52. Який політолог включив до складу правлячої еліти США керівників корпорацій, високопоставлених державних службовців (офіційних керівників держави) і військових?

- а) М. Хайдеггер;
- б) М. Юсим;
- в) Р. Міллс;
- г) Л. Мемфорд.

53. Українська політична еліта виникла шляхом:

- а) збагачення і переходу з економічної еліти;
- б) трансформації колишньої радянської еліти;
- в) заміни колишньої радянської еліти новою українською елітою;
- г) політичних реформ 80-х років ХХ ст., які створили нові можливості для вихідців з інших соціальних груп.

54. У сучасних західних промислово розвинених країнах правлячі еліти відтворюються в основному за рахунок представників:

- а) вищого класу;
- б) середнього класу;
- в) нижчого класу;
- г) робітничого класу.

55. У радянський період історії України правляча еліта рекрутувалася головним чином за рахунок представників:

- а) вищого класу;
- б) середнього класу;
- в) нижчого класу;
- г) робітничого класу.

56. Зростання довіри населення України до всіх груп політичної еліти реалізується за рахунок:

- а) посилення взаємодії як основних груп правлячої еліти, так і останніх з активною частиною різних суспільних класів і верств;
- б) професійної підготовки складу еліти;
- в) складу політичної еліти з людей які володіють високим економічним, політичним і культурним капіталом;
- г) всі перераховані чинники вірні.

57. Мобілізовані для постійної участі в політичному житті групи громадян називаються:

- а) партією;
- б) групою тиску;
- в) громадською організацією;
- г) правлячою елітою.

58. Встановіть відповідності між елементами двох списків: Чи відповідають поняття представленим визначенням:

Таблиця 1

Поняття	Визначення
1. Партія	Організація відображає інтереси більшості верств населення.
2. Еліта	політична організація відображає інтереси певних груп людей або класу
3. Громадська організація	3. Соціально-політичне ядро суспільства.

59. Яку основну функцію виконують партії в політичній системі?

- а) забезпечують оновлення політичної еліти;
- б) є посередниками між громадянським суспільством і державою;
- в) забезпечують участь соціальних груп у боротьбі за політичну владу;
- г) беруть участь в управлінні державою.

60. Хто є автором терміну «кола причетності» партії:

- а) М. Дюверже;
- б) М. Юсим;
- в) Р. Мілс;
- г) Л. Мемфорд.

61. До ознак універсальної партії відноситься:

- а) здатність лідера об'єднувати різні верстви населення і встановлювати баланс їх інтересів;
- б) прагматизм ідеології, що дозволяє їм поєднувати різні ідеї, які посилюють їх політичну позицію;
- в) прагнення до спілкам з багатьма;
- г) всі перераховані вище.

62. Згідно з соціологічними дослідженнями як змінюються уподобання зі збільшенням віку виборців в Україні:

- а) збільшується питома вага прихильників авторитарної і зменшується кількість прихильників ліберальної орієнтації;
- б) збільшується питома вага прихильників ліберальної і зменшується кількість прихильників авторитарної орієнтації;
- в) збільшення віку не впливає на політичні вподобання;
- г) політичні уподобання людей молодого та похилого віку однакові.

63. До політичної ідеології не відносять:

- а) лібералізм;
- б) консерватизм;
- в) комунізм;
- г) націоналізм.

64. Практична свідомість, що виникає в процесі сприйняття, осмислення і оцінки явищ політичного життя це:

- а) політична ідеологія;
- б) політична психологія;
- в) політична культура;
- г) політична перевага.

65. Якого виду політичної установки не існує:

- а) політичні орієнтації;
- б) політичні уподобання;
- в) політична інтуїція;
- г) політичні диспозиції.

66. Встановіть відповідність між поняттями та їх значеннями:

Таблиця 2

Поняття	Значення
1. лібералізм	вірність традиціям, суворе дотримання правових і моральних норм, міцна сім'я, незаперечність влади правлячої еліти.
2. консерватизм	свобода як обмеження державного контролю над особистістю.
3. комунізм	знищення всіх варіантів старого суспільного ладу, заснованого на нерівності, і створення нового ладу, заснованого на соціальній рівності.

67. Установіть відповідність між поняттям і визначенням:

Таблиця 3

Рівень наукового пізнання	Функції
1. політичні уподобання	практичне свідомість, що виникає в процесі сприйняття, осмислення і оцінки явищ політичного життя.
2. політичні орієнтації	зважені диспозиції, в основі яких лежить раціональний вибір, осмислене ставлення до політичної дійсності.
3. політична психологія	обґрунтування переваг з точки зору засвоєної людиною системи цінностей

68. Відповідно до якої теорії причиною перетворення звичайної людини в політичного лідера служать не стільки його персональні якості, скільки збіг обставин:

- а) теорія рис;
- б) теорія ситуацій;
- в) теорія послідовників;
- г) всі відповіді не вірні.

69. До типів політичної участі відносять:

- а) індивідуальні дії;
- б) колективні дії;
- в) масові дії;
- г) прямі дії.

70. До конвенціональних форм протесту відносять:

- а) несанкціоновані страйки;
- б) демонстрації;
- в) блокада транспортних шляхів;
- г) захоплення будівель.

71. Відповідно до якого підходу, електоральна поведінка людей визначається їх належністю до великих соціальних груп, а також їх становищем в системі соціальних розколів:

- а) з соціологічним;
- б) соціально-психологічним;
- в) раціонально-інструментальним;
- г) всі відповіді не вірні.

72. Встановіть правильну відповідність:

Таблиця 4

Напрямок	Сутність напрямки
1. Лібералізм	політика, заснована на важливості ролі держави і традиційних цінностях
2. Консерватизм	політика, спрямована в рамках капіталізму на утвердження соціальної справедливості, солідарності та більшій волі.
3. Соціал-демократизм	політика, спрямована на обмеження ролі держави в економічній і соціального життя.

73. Яким чином рівень освіти впливає на політичну активність громадян:

- а) із зростанням рівня освіти збільшується ступінь участі у виборах;
- б) з ростом рівня освіти зменшується ступінь участі у виборах;
- в) від рівня освіти участь у виборах не залежить;
- г) в науці не доведена залежність рівня освіти і політичної активності громадян.

74. Хто є автором праці «Громадянська культура»:

- а) Г.Алмонд, С.Верба;
- б) Є.Б. Шестопал;
- в) О. Шпенглер;
- г) К. Маркс, Ф. Енгельс.

75. Що не відноситься до основних компонентів політичної культури:

- а) інтерес до політики;
- б) політична свобода;
- в) політична компетентність;
- г) політична включеність;
- д) політична прихильність.

76. Ознаками громадянської культури є:

- а) відсутність інтересу до політичної інформації і політичної діяльності;
- б) готовність до політичного протесту в разі порушення цивільних прав;
- в) залученість в постійну політичну діяльність;
- г) відданість демократичним інститутам і цінностям;
- д) впевненість в здатності впливати на рішення влади.

77. Словосполучення «політична культура» було введено:

- а) І. Гердером;
- б) І. Кантом;
- в) Є.Б. Шестопалом;
- г) О. Шпенглером.

78. Яка із названих функцій характерна для правлячої еліти?

- а) висловлення соціального невдоволення;
- б) безпосереднє здійснення влади;
- в) висунення альтернативних законопроектів;
- г) формування тіньового уряду.

79. Уявна багатопартійність характерна для:

- а) США;
- б) Великобританії;
- в) Китаю;
- г) Італії.

80. У парламентських республіках фактичним центром здійснення державної влади є:

- а) президент;
- б) парламент;
- в) уряд;
- г) віце-президент.

81. Хто обґрунтував філософські основи правової держави?

- а) Г.Гегель;
- б) І. Кант;
- в) Ф. Ніцше;
- г) М. Вебер.

82. Хто є творцем класичної теорії еліт?

- а) Х. Ортега– і –Гассет;
- б) Р. Даль;
- в) Г.Моска;
- г) О. Штамер.

83. Яка з рис політичної культури не властива молодому поколінню?

- а) критичність в оцінці стану суспільства;
- б) схильність до радикальних заходів у реформуванні суспільних відносин;
- в) особливості молодіжної політичної субкультури;
- г) форми політичної соціалізації студентської молоді.

84. Яка з цих країн входить до складу С7 (Велика сімка):

- а) Іспанія;
- б) Китай;
- в) Італія;
- г) Нідерланди.

85. Що вивчає геополітика?

- а) взаємодію географічного простору і суспільства;
- б) взаємодії держави і простору;
- в) взаємовпливи природи і суспільства;
- г) впливи суспільства на природу і середовище.

86. Яким терміном у міжнародному праві називають акт однієї держави іншій про відмову від укладеного договору?

- а) ратифікація;
- б) денонсація;
- в) консенсус;
- г) нота.

87. Кого вважають першим українським політологом?

- а) М. Костомарова;
- б) В. Антоновича;
- в) М. Драгоманова;
- г) М. Грушевського.

88. Вкажіть, що виражає даний вислів: «правитель завжди буде правителем, слуга – слугою, батько-батьком, а син-сином:

- а) сутність закону карми;
- б) сутність дії дао;
- в) зміст конфуціанського принципу «виправлення імені»;
- г) сутність буддистського розуму долі.

89. Творцем теорії зовнішньої політики є ...:

- а) Д. Сінер;
- б) А. Органські;
- в) М. Каплан;
- г) Д. Розентау.

90. Хто є автором терміна «держави»?

- а) К. Маркс;
- б) М. Вебер;
- в) Н. Макіавеллі;
- г) Арістотель.

91. Що повинно зробити людство для свого виживання?

- а) відмовитись від техногенної цивілізації;
- б) освоїти космічні простори;

- в) відродити релігійні норми і традиції;
- г) вирішити глобальні проблеми.

92. Який тип еліти властивий тоталітарним режимам?

- а) «еліта крові»;
- б) легітимна еліта;
- в) номенклатура;
- г) аристократія.

93. Який юридичний документ був переломним у становленні громадського суспільства:

- а) «Руська правда»;
- б) «Декларація прав людини та громадянина»;
- в) «Конституція Сполучених штатів Америки»;
- г) «Договір про нерозповсюдження ядерної зброї».

94. Яку назву має свідоме ухилення виборців від участі у виборах»:

- а) пацифізм;
- б) етатизм;
- в) абсентеїзм;
- г) конформізм.

95. Політичний плюралізм найповніше проявляється у ...:

- а) багатопартійності;
- б) розподілі влади;
- в) різноманітності думок;
- г) наявності опозиції.

96. Яка риса властива авторитаризму:

- а) існування єдиної загальнообов'язкової ідеології;
- б) однопартійна система;
- в) відсутність реальної опозиції;
- г) поний контроль держави над економікою.

97. Хто з американських політологів вважається засновником наукової терорії політичної культури?

- а) Д.Істон;
- б) К.Дойч;
- в) А. Лоуел;
- г) Г. Алмонд.

98. Яку соціальну роль виконує політична культура?

- а) формує громадську думку;
- б) задовільняє політичні інтереси громадян;
- в) забезпечує відтворення політичного життя на основі наступності;

г) забезпечує законність і порядок.

99. Які ідеальні типи політичної культури запропоновані

Г. Алмондом та С. Вербою?

- а) патріархальна, підданська, активістська;
- б) зорієнтована на інтереси громадян, хорнофацій, держави;
- в) цілісна, фрагментована;
- г) індустріальна, постіндустріальна.

100. Які основні фази політичної соціалізації:

- а) індивідуалізм, колективізація;
- б) адаптація, інтеріоризація;
- в) лібералізація, демократизація;
- г) ідеологізація, плюралізація.

РОЗДІЛ V.

КОМПЛЕКТ РІЗНОРІВНЕВИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Завдання з політичної соціології допомагають глибше засвоїти пройдений матеріал і закріпити основні положення розділів дисципліни. Різномірні завдання також сприяють розвитку здібностей до наукового мислення, що може служити хорошим фундаментом для подальшої професійної діяльності фахівця.

1. У таблиці 5 представлені поняття, необхідно на пам'ять дати їм визначення.

Таблиця 5

Поняття	Визначення
Пряма демократія	
Представницька демократія	
Групи інтересів	
Правляча еліта	
Адміністрація	
Політичний режим	
Громадськість	
Партія	
Політичне угруповання	
Комунізм	
Соціалізм	
Політична участь	
Абсентеїзм	
Політичне лідерство	
Політична культура	

2. Чи згодні ви з цими міркуваннями? Свою позицію обґрунтуйте.

а) Платон стверджував, що «всяка влада, оскільки вона влада, має на увазі благо не кого іншого, як тих, хто їй підвладний і нею опікується – в громадському і приватному порядку»;

б) В. Парето передбачає, що розвиток чиновницького апарату, бюрократизація суспільства призводить перерозподілу накопичених багатств між людьми, що володіють владою;

в) згідно з Г. Моска розвиток бюрократичного апарату відбувається за рахунок прогресу в системі управління суспільством;

г) останнім часом в українському суспільстві як ніколи сильні антибюрократичні умонастрої. Слово «чиновник» стало прозивним.

3. Прочитайте наступну фразу:

Макс Вебер, розкриваючи сутність політики, писав: «Оскільки ми вже визначили, якими мають бути встановлені закони, вкажемо, що повинні робити королі і які закони приймати і використовувати; ми повинні розуміти, що, подібно до медичній науці, яка за допомогою дієти і мікстур, сиропів і інших прописуються зілля прагне головним чином регулювати самопочуття і робити все необхідне для підтримки здоров'я в організмі людини, політична наука, яку називають наукою управління містами і царствами, прагне перш за все регулювати людські справи за допомогою законів та інститутів, якими вона розпоряджається».

Вам треба довести або спростувати правильність даного положення.

4. Підберіть для кожного напрямку в політичній соціології з лівої колонки визначення, яке стоїть в правій.

Таблиця 6

Науковий напрямок	Особливості
1	2
Біхевіоризм	соціологія повинна займатися вивченням спостережуваних фактів людської поведінки.
Марксизм	припускає, що для пояснення поведінки людей вивчення їх суспільного становища має головне значення, а аналіз їх уявлень і мотивів - другорядне
Функціоналізм	припускає, що суспільство являє собою систему соціальної дії, всі елементи якої здійснюють взаємопов'язані завдання, або функції (від лат. Functio - виконання)

1	2
Структуралізм	передбачає, що люди для створення значень в процесі спілкування використовують не тільки усну і письмову мову, а й нелінгвістичні знакові засоби (наприклад, забороняють, дозволяють, що попереджають і вказівні знаки на дорогах, в установах і т.д.)
Символічний інтеракціонізм	акцентує увагу соціологів на вивченні усвідомлюваних людьми (зрозумілих їм) елементів їх соціальної дії.
Феноменологія	акцентує увагу соціологів на вивченні процедур, які використовуються людьми в ході повсякденного конструювання соціального світу.

5. Деякі соціально-політичні поняття мають кілька смислових значень як наприклад, політика. Перерахуйте значення наступних термінів: дипломатія, ідеологія, режим.

6. Поясніть, чому?

а) політичну соціологію можна визначити як науку про громадянське суспільство, а оскільки політика висловлює загальні інтереси, вона утворює архітектонічну науку, якій підпорядковуються економіка або стратегія, а також всі інші соціальні науки;

б) політична наука спирається на розум мистецтвом управління містами або «спільнотами людей».

7. Соціологічний практикум

Необхідно скласти анкету на кілька запитань, присвячених будь-якій одній політичній темі, наприклад партійній орієнтації студентства. В якості респондентів можуть виступити однокурсники. Вони ж будуть і критиками, коли результати дослідження будуть обговорюватися колективно.

8. Чим відрізняються лібералізм і консерватизм?

Необхідно дати свій аналіз, а також необхідно підкріпити свою позицію прикладами з сучасного політичного життя.

9. Спробуйте розглянути з позицій політології та соціології, такі факти:

- а) соціальний час і простір відносні;
- б) політика позбавлена моралі;
- в) політика непорушна сфера суспільних відносин;
- г) дипломатія приносить мир.

10. Які три фактори лежать в основі економічних, соціально-політичних і духовно-практичних відносин?

1. Різниця термінів «суспільне» і «соціальне»?
2. Як співвідносяться між собою державне і цивільне? Чому вони вступають в конфлікт? А яке почало—державне чи цивільне—має переважати в суспільних відносинах?
3. Яку роль у розвитку суспільних відносин відіграє політика?
4. Негативні і позитивні риси демократичного ладу?
5. Як ви зрозуміли суть політичного режиму? Розкрийте їх на конкретних прикладах.
6. У ХІХ столітті О. Конт виділили соціологію як окрему науку і «зробив» її важливим напрямком в суспільно-гуманітарному знанні. А на яке місце поставили б сьогодні її ви? Чому саме така ваша відповідь? Обґрунтуйте її.
7. За якими параметрами і ознаками розрізняються між собою природничі та соціально-гуманітарні дисципліни?
8. Запозичення понять з однієї науки і перенесення їх в іншу—природне явище. Воно існує у всіх сферах знання. Наведіть приклади коли соціологія або політологія запозичили поняття з інших областей знання.

11. Як ви розумієте ці висловлювання?

Які аргументи ви могли б привести в захист цих суджень?

- а) «свобода, рівність і братерство»;
- б) «нічого не чіпати!»;
- в) «знання-сила»;
- г) «немає нічого гіршого, ніж демократія, але поки кращого не придумали».

12. Чи згодні ви з цими міркуваннями? Свою позицію обґрунтуйте.

- а) в управлінні суспільством потрібні сильні люди;
- б) тоталітаризм є велике зло;
- в) Дж. Локк вважав, що парламент необхідний, як важливий орган який регулює політичне життя країни, орган;
- г) політика зміцнення вертикалі влади влаштовує українське суспільство.

13. Дайте відповідь на наступні питання:

- а) Від яких умов залежить правильність тієї чи іншої політичної теорії?
- б) Які функції політики Ви знаєте?
- в) Що відноситься до завдань політики?

г) Скільки президентів змінилося в українській державі?

14. Нижче наведені судження про політичні режими.

Підберіть до поняття лівої колонки визначення і підкрипіть прикладом з історії та сучасності.

Таблиця 7

Політичний режим	Визначення	Держава
Тоталітаризм		
Авторитаризм		
Демократія		

15. У представників яких професій повинні бути найбільшою мірою розвинені політичне мислення і політичне бачення світу? Інакше кажучи, хто найбільше потребує політичних знань? Відповідь аргументуйте:

- а) водій;
- б) парламентарій;
- в) викладач;
- г) продавець;
- д) шахтар;
- е) менеджер;
- ж) пілот;
- з) політик;
- і) вахтер;
- к) офіціант;
- л) банкір;
- м) фокусник;
- н) фізик;
- о) прикордонник;
- п) письменник-фантаст;
- р) натураліст;
- с) кухар;
- т) вчений.

16. Нижче представлені ключові поняття і категорії політичної соціології, які відіграють в ній принципову роль.

До ключових понять відносяться політика, суспільство, політична система, влада.

Необхідно продовжити список.

17. На рівні здорового глузду ми ділимо факти на а) біологічні (сон, їжа, дихання), б) психологічні (любов, ненависть, задоволення).

Наведіть 4-5 приклади:

- а) політичних фактів;
- б) соціологічних фактів;
- в) культурологічних фактів.

18. Визначте внесок кожного дослідника в розвиток політичної науки:

Алексіс де Токвіль _____

Гаetano Моска _____

Чарльз Мерриам _____

Роберт Міхельс _____

Максим Ковалевський _____

Ральф Дарендорф _____

Моріс Дюверже _____

19. Чим різняться такі поняття?

- а) бюрократія;
- б) еліта;
- в) парламент;
- г) міністерство;
- е) громадянське суспільство.

20. Чи згодні ви з цими судженнями чи ні?

Свою позицію обґрунтуйте.

- а) громадянське суспільство базується на відкритості і плюралістичності думок;
- б) тоталітаризм будується на страху і несвободі;
- в) в політиці є моральні принципи;
- г) влада будується на примусових заходах.

21. Приведіть у відповідність назви політичних режимів і понять, які до них відносяться:

- 1) демократичний режим;
- 2) тоталітарний режим;
- 3) авторитарний режим

- а) відкритість;
- б) свобода;
- в) закритість;
- г) вождизм;
- д) колективізм;
- е) догматизм;
- ж) плюралізм.

22. Хто такі?

Консерватор _____

Ліберал _____

Анархіст _____

Демократ _____

Парламентар _____

Президент _____

Посол _____

Дипломат _____

Депутат _____

Губернатор _____

Мер _____

Міністр _____

23. Необхідно подумати над сутністю соціологічних досліджень в політиці і відповісти на питання.

а) У чому полягає сутність прикладного соціологічного дослідження в політиці?

б) Які головні особливості соціологічних досліджень в сфері політичних відносин?

в) Які етапи прикладного соціолого-політичного дослідження ви знаєте?

г) Яке значення прикладного політологічного і соціологічного знання, умінь і навичок для політичної діяльності, управлінського процесу?

д) Що собою являє вибірка в прикладному політичному дослідженні?

е) Яке застосування зведених даних в політологічних дослідженнях?

ж) Які приклади застосування сучасних комп'ютерних технологій в політичній соціології ви знаєте?

24. Ознайомтеся з типами партій М. Дюверже (кадрові та масові партії) і охарактеризуйте їх.

24. Як ви розумієте ці висловлювання?

Які аргументи ви могли б привести в захист цього судження?

- а) я переконаний, що я повинен прагнути, у що я дійсно вірю, і спробувати сформулювати політичні переконання, яких я дотримуюся;
- б) не існує політичного правила—хоч би правдоподібним і воно не здавалося, що в той чи інший час не було порушено;
- в) політична революція—зміна режиму;
- г) традиції—це не гальмо в розвитку суспільства, а є необхідною умовою розвитку соціальної системи;
- д) політичні реформи—це зміни, міцно спирається на одне або кілька минулих досягнень—досягнень, які протягом деякого часу діяли в певному суспільстві як основа його розвитку.

26. Застосувавши класифікацію типів партій, побудовану на основі досліджень С. Кона, до соціально-політичної дійсності, спробуйте структурувати це на сьогоднішній українській дійсності.

27. Подумайте над тим, чи бувають ...

- Політична модернізація _____
- Політичний терор _____
- Державний тероризм _____
- Державні злочини _____
- Громадська амністія _____
- Політична репутація _____

28. Дано судження:

«Людина—політична тварина» (Аристотель).

В даному фрагменті, з чим ви згодні, а з чим ні?

Аргументуйте свою позицію.

29. «Д. Поппер виділив два типи суспільства, самостійно існуючих: відкрите і закрите».

Ви вважаєте, що це виправдано? Або ви хочете це оскаржити? У будь-якому випадку хотілося б знати ваші аргументи.

30. Розкажіть про ці події докладніше і дайте свою оцінку:

- а) в постіндустріальному суспільстві визначальним фактором політичного розвитку виступає демократія;
- б) в полісі важливі політичні питання вирішувалися на народних зборах;
- в) монархія—це одноосібне правління.

31. Дайте визначення того, що називається:

- Партія _____
- Монархія _____
- Вождизм _____

Соціалізм _____
Коллективізм _____
Президент _____
Диктатор _____

32. Чим політично різняться?

традиційне суспільство _____
індустріальне суспільство _____
примітивне суспільство _____
постіндустріальне суспільство _____

32. Проти «капіталізму» виступив К. Маркс, ввівши в науковий обіг поняття «соціалізм», вважаючи, що капіталістичний уклад побудований на експлуатації людини людиною.

- а) як Ви оцінюєте це положення?
- б) чи є необхідність в «соціалізмі»?
- в) вас влаштовує приклад, політичного режиму Північної Кореї? Хотіли б Ви там жити?
- г) «Плюси» і «мінуси» соціалізму в СРСР?

33. Чи згодні ви з цими судженнями? Свою позицію обґрунтуйте.

- а) політичний режим не влаштовує людей до того часу, поки не ущемляє їх права і свободи;
- б) демократія—це влада народу;
- в) лібералізм розширює межі свободи людини;
- г) тоталітаризм пригнічує особистість в людині;
- д) кожен громадянин повинен бути політично підкований.

34. Чи згодні ви з цими міркуваннями?

Свою позицію обґрунтуйте.

а) до доіндустріального суспільства слід зарахувати всі прості і дописемні суспільства, значну частину письмових та складних товариств, які існували в епоху рабовласництва і феодалізму;

б) постіндустріальне суспільство охоплює не всі існуючі на планеті країни, а тільки самі передові, наприклад, США, Японію, Німеччину, Францію, Канаду, Корею, Великобританію і деякі інші;

в) в постіндустріальному суспільстві власність як критерій соціальної нерівності втрачає своє значення.

35. Кожна партія і кожен її член обраний в депутати повинні виконувати свої передвиборні обіцянки і нести відповідальність за їх невиконання. Чи виконуються ці базові умови сьогодні в Україні?

36. У теорії лідерства М. Вебер виділяє три основні позиції. Розкрийте зміст кожної з них і приведіть приклади з історії та сучасності підкріплюючи свої міркування:

- а) традиційний тип лідерства;
- б) харизматичний тип лідерства;
- в) раціональний тип лідерства.

37. З якими напрямками в політичній соціології пов'язані такі імена?

- а) Роберт Мертон;
- б) Фердіنانдо де Соссюр;
- в) К.Леві-Стросс;
- г) Джордж Мід;
- д) Альфред Шюц.

38. Сучасне західне суспільство виробило ряд конкретних механізмів взаємодії партій в багатопартійній системі при вирішенні питання про виконавчу владу. Це системи: коаліційна, домінації і біпартійності (двопартійна) система. Охарактеризуйте їх.

39. Чи згодні ви з цими судженнями?

Свою позицію обґрунтуйте.

- а) Вчені, сьогодні це представники середнього класу?
- б) Зростання українського середнього класу сприяє зміцненню соціальної злагоди і політичної стабільності.
- в) У соціальній структурі найбільш розвинених країн Північної Америки та Західної Європи переважає середній клас, в соціальній структурі України – робітничий і нижчий класи.

40. Вам необхідно назвати найбільш авторитетних фахівців (зарубіжних і вітчизняних), які зробили фундаментальний внесок у розвиток різних галузей сучасної політичної соціології.

41. Багато вчених свого часу мріяли про той час, коли суспільство буде існувати без державної влади! Чи це можливо?

42. Подумайте і дайте відповідь:

Соціальна активність – благо чи ні для держави?

43. Дайте відповідь на питання. Хотіли б Ви займатися політикою і зробити політичну кар'єру?

44. Знайдіть помилки в розподілі режимів і форм правління в таблиці:

Форми правління	Політичні режими
Монархія	Демократія
Тоталітаризм	Тиранія
Авторитаризм	Олігархія

45. Згадайте теорію політичної системи. В чому полягає суть даної теорії? Хто є її автором?

46. Назвіть і дайте визначення методам, що використовуються в дослідженнях політичної соціології.

47. Поняття влада, часто використовується в повсякденному житті і дуже тісно пов'язано з іншими термінами, які близькі за смисловим навантаженням.

Що таке влада на вашу думку? Наведіть наукові підходи до феномену влади.

48. У одного терміна, може бути кілька значень. Вам належить заповнити список, користуючись підказками.

політика:

а)

б)

в)

Влада:

а)

б)

в)

г)

Колектив:

а)

б)

в)

49. Рівень добробуту значно впливає на політичні переконання і орієнтації чи ні? Відповідь обґрунтуйте.

50. Чи згодні ви з цими судженнями?

Свою позицію обґрунтуйте.

а) соціальна організація має цільову природу;

б) соціальна організація ієрархічна;

в) соціальна організація—це суспільство в мініатюрі;

- г) соціальна організація—це колектив;
- д) соціальна організація—це група.

51. Чим характеризується конформістська свідомість?

52. Поясніть, що означають представлені політичні позиції:

- а) «як все, так і я»;
- б) «після нас хоч потоп».

53. Прочитайте і проаналізуйте таку думку.

Вже кому-кому, а правителям держави слід застосовувати брехню як проти ворога, так і заради своїх громадян—для користі своєї держави, але всім іншим до неї не можна вдаватися. (Платон. Держава).

Чи згодні ви з думкою Платона? Хто з мислителів висловлював подібну точку зору?

54. Як ви розумієте ці типи лідерства?

- а) традиційний;
- б) бюрократичний;
- в) харизматичний.

55. Крім політичної підсистеми на людину впливають соціотальна, економічна і духовна підсистеми. Яку особливість має політична підсистема? Як взаємодіє політика з економікою, культурою?

56. Розкрийте ці категорії:

- а) лідер;
- б) колектив;
- в) партія.

57. Інформаційним є суспільство, в якому нормою стає оптимізація локальних актів діяльності через звернення до глобальних інформаційних процесів

Поясніть, що слід вважати інформаційним суспільством? Чому так, а не інакше? Який вплив інтернету на наше з вами життя?

58. Античний мислитель Платон, аналізуючи тему влади, писав:, думав я, ми тепер неодмінно погодимося, що будь-яка влада, оскільки вона влада, має на увазі благо не кого іншого, як тих, хто їй підвладний і нею опікується—в громадському і в приватному порядку «(Платон. Держава).

Який Ваш погляд на владу? Чи згодні ви з думкою Платона?

59. Що таке?

- а) зовнішня політика;
- б) внутрішня політика;
- в) державний інтерес;
- г) зовнішній світ;

- д) незацікавленість в політичній ситуації людини;
- е) політичний союз.

60. У визначенні держави як соціального інституту прозвучала думка про те, що він покликаний задовольняти фундаментальні потреби людського суспільства. У зв'язку з цим до вас ряд питань.

а) Про які фундаментальні потреби йдеться?

б) У чому полягає різниця між фундаментальними і нефундаментальними потребами?

в) А чим різняться індивідуальні і суспільні потреби?

г) Які індивідуальні потреби задовольняють державу?

61. Якому типу суспільства—доіндустріальному, індустріальному або постіндустріальному—відповідає політичний демократичний режим? Обґрунтуйте свою відповідь.

62. Що таке президентська республіка?

63. Кому належить цей вислів: «Бог зробив усіх вільними, природа нікого не зробила рабом»?

64. Поясніть, чому:

а) Побудова ідеальної держави Платона включає дві необхідні умови: правильне виховання, навчання громадян, справедливі закони, з одного боку, і втілення чеснот, з іншого?

б) Аристотель при побудові держави спирався на «середній елемент»?

в) Н. Макіавеллі розглядає політику як мистецтво можливого?

г) Т. Мор вважав найкращою змішану форму державного устрою?

65. Доведіть, що

а) без держави життєдіяльність суспільства не можлива;

б) застосування подвійних стандартів у політичній боротьбі призводить до залежності одних країн від інших.

66. Які політичні теорії Ви можете назвати?

67. Чи згодні ви з цими судженнями?

Свою позицію обґрунтуйте.

а) розвиток правової держави необхідно;

б) бюрократію неможливо ліквідувати;

в) суспільство має бути освіченим;

г) держава—сила.

68. Який внесок вони внесли в розвиток політичної соціології?

а) Алексіс де Токвіль;

б) Вільфредо Парето;

в) Роберт Міхельс;

г) Чарльз Мерриам.

69. Розкрийте основне значення «макевіаллізму».

70. Назвіть відмінності і визначте подібності між представниками концепції «теорії природного договору».

71. Розкрийте основи першої писаної конституції в світі.

72. Вставте відсутні слова:

а) Держава—це особлива форма організації політичної влади в суспільстві, що володіє і здійснює управління за допомогою спеціальних органів.

б) Диктатура—це необмежена однієї особи, групи, класу, що спирається на збройне насильство.

в) це сукупність ролей і функцій, а також структур, покликаних забезпечувати реалізацію інтересів соціальних груп, індивідів.

73. Нижче дані назви революцій. Потрібно зазирнути в літературу і відповісти на питання про те, що таке:

а) оксамитова революція кінця 80-х—початку 90-х років;

б) соціалістична революція;

в) неолітична революція;

г) промислова революція;

д) демократична революція;

е) освітня революція;

і) революція гідності.

74. Розрахуйте зміст кожного вектора сучасної української стратегії розвитку геополітики.

РОЗДІЛ VI. ПЕРЕЛІК ДИСКУСІЙНИХ ПРОБЛЕМ.

1. Як проходила інституціоналізація політичної соціології?
2. Які погляди на предмет і методологію політичної соціології ви знаєте?
3. Що вивчає метасоціологія і чим вона є для політичної соціології?
4. Яке місце займає політична соціологія в системі соціогуманітарних наук?
5. У чому полягає двоїстий статус політичної соціології?
6. Як Ви розумієте термін «соціальна стратифікація»?
7. Який вплив робить політична соціалізація і стратифікаційний приналежність на політичні інтереси, орієнтації і переваги?
8. Які особливості ідеологічної стратифікації суспільства?
9. Які стратифікаційні відмінності впливають на електоральну поведінку?
10. У чому полягають особливості соціальної стратифікації в Україні?
11. Які особливості та сутність політичного лідерства в Україні?
12. Соціальні настрої, їх вплив на характер політичної участі і громадянські ініціативи населення в Україні.
13. Які можливості самореалізації особистості в політичних об'єднаннях і структурах громадянського суспільства?
14. Яка сутність неучасті у виборах (абсентеїзм) як політичної позиції?
15. Масовість опозиції і «системна вбудованість».
16. У чому сутність держави як основного суб'єкта політичних відносин?
17. Які соціальні наслідки бюрократизації органів влади, державних службовців, партійної номенклатури?
18. У чому сутність соціальних проблем взаємодії інституту державної влади з недержавними інститутами та неурядовими організаціями?
19. Яку роль відіграють нації та етнічні спільноти як суб'єкти політичної влади?

20. Етнополітичні конфлікти: витоки, причини, форми, зв'язок з національною політикою і соціальним розвитком регіонів.

21. Яка роль міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО та ін.) врегулюванні етнополітичних конфліктів?

22. Соціологічне вивчення ролі України у врегулюванні сучасних етнополітичних конфліктів?

23. Які соціальні наслідки міжнаціональних конфліктів?

24. У чому специфіка політики в суспільному житті?

25. Які проблеми існують при формуванні громадянського суспільства в Україні?

26. Які реальні ознаки становлення громадянського суспільства в Україні ви знаєте?

27. У чому полягає специфіка діяльності політичних партій та інших об'єднань в сучасному українському суспільстві?

28. У чому полягають корінні відмінності соціальних рухів від політичних партій?

29. Яка роль громадських організацій в регіонах України?

30. Яку соціальну роль виконує політична культура?

РОЗДІЛ VII.

ТЕМАТИКА КОМПЛЕКСНИХ ПРАКТИЧНИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ.

1. Місце соціологічних досліджень політики в сучасній Україні.
2. Порівняльна характеристика розвитку політичної соціології в Україні і на Заході.
3. Основні етапи становлення політичної соціології як науки в Україні.
4. Основні концепції політичної соціології в Україні.
5. Тематична і предметна спрямованість сучасних досліджень політичної свідомості і поведінки суб'єктів політичного життя.
6. Міжнародні тренди та українські особливості сучасного розвитку політичної соціології.
7. Особливості сучасного розвитку прикладної вітчизняної політичної соціології.
8. Модернізація освіти і політична соціалізація молоді.
9. Соціальна мобільність, молодь, освіта.
10. Молодь і соціально-політичні рухи.
11. Особливості політичної активності молоді в Україні?
12. Державна політика з проблем, які безпосередньо зачіпають інтереси молоді.
13. Соціологічне розуміння практик протесту в сучасній українській політиці.
14. Молодіжні спільноти в політиці: практики позиціонування і участі.
15. Роль духовних організацій в становленні громадянина.
16. Релігія і релігійні об'єднання в контексті модернізації українського суспільства.
17. Релігійний фактор в суспільно-політичних процесах.
18. Питання політичної мобілізації, участь у владі в умовах зміни політичної системи.
19. Політичні механізми попередження міжетнічної напруженості і конфліктів.
20. Проблема соціальної диференціації етнічних спільнот в політиці.

21. Соціальні аспекти корупції в українському політичному процесі.
22. Соціальна характеристика українського політичного режиму.
23. Соціально-політичні аспекти впливу глобалізації на українське суспільство.
24. Соціальні аспекти політичної диференціації українського соціуму?
25. Соціальні аспекти забезпечення домінування в сучасній українській політиці

РОЗДІЛ VIII.

ТЕМАТИКА НАВЧАЛЬНИХ ТРЕНІНГІВ.

1. Розробка проблем політичної соціології в працях західних соціологів (за вибором).
2. Ч.Р. Міллс як представник радикальної соціології.
3. Політична активність людини: сутність, форми, спрямованість.
4. Роль груп тиску в політичній системі України.
5. Інтерв'ю з політиком: порівняльний аналіз соціологічних і журналістських практик.
6. Особливості методу контент-аналізу на прикладі аналізу передвиборчих публікацій в центральній пресі.
7. Аналіз як метод дослідження політичних спрямувань населення.
8. Особливості, сутність і сучасні проблеми участі в політиці.
9. Виборність керівників: плюси і мінуси.
10. Роль опозиції в системі влади.
11. Особливості функціонування суспільно-політичних рухів в Україні.
12. Основні напрямки участі духовних організацій в суспільно-політичному житті.
13. Використання соціологічного аналізу вивчення партій.
14. Політичні партії та громадськість: особливості та проблеми взаємодії.
15. Стан і тенденції розвитку національної самосвідомості в Україні.
16. Особливості функціонування національно-політичних рухів і партій.
17. Положення різних соціальних груп в структурі влади.
18. Форми участі молоді в політичному житті в Україні.
19. Соціальні чинники політичної інтеграції молоді.
20. Специфіка формування політичної культури в умовах функціонування сучасного суспільства.
21. Вплив соціально-демографічних характеристик на електоральну поведінку.
22. Особливості бюрократизму в Україні.
23. Корупція та шляхи її подолання в сучасній державі.

24. Особливості формування та функціонування політичної еліти в Україні.
25. Владно-політичні відносини в регіоні: досвід соціологічного аналізу.
26. Особливості діяльності інституту лобіювання в органах законодавчої влади.
27. Форми і методи діяльності політичної опозиції в Україні.
28. Роль політичної опозиції в країнах Європи.
29. Політичні конфлікти в Україні.
30. Роль громадської думки в політичній системі України і на Заході.
31. Роль політичного прогнозування в управлінні суспільним розвитком.

РОЗДІЛ ІХ.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ.

1. Особливості використання прикладних соціологічних досліджень у вивченні політики.
2. Особливості використання методик конкретно соціологічних досліджень політичної системи.
3. М. Вебер як основоположник вивчення політики через її взаємодію із соціальним середовищем.
4. Внесок слов'янофілів і західників в розвиток політичної соціології.
5. Становлення і розвиток політичної соціології в Україні.
6. Сучасний етап розвитку політичної соціології в Україні.
7. Використання методів і технологій соціологічного дослідження у вивченні політики.
8. Концепція габітусу П. Бурдьє.
9. Неформальні та інституалізовані форми соціального представництва в політиці.
10. Особливості соціального представництва в українському суспільстві.
11. Аналіз політичного панування в політичній соціології.
12. Особливості і сутність демократії в сучасних державах.
13. Особливості тоталітаризму і авторитаризму.
14. Взаємодія суспільства і політичної системи.
15. Формування правової держави і громадянського суспільства в Україні.
16. Роль і функції держави в суспільстві.
17. Організаційний розвиток структур влади і управління.
18. Способи впливу лобістських угруповань на бюрократію в Україні.
19. Типологія кандидатів в депутати.
20. Технологія формування іміджу кандидата.
21. Соціальні рухи та соціальні трансформації в суспільстві.
22. Роль політичних партій у політичному житті суспільства.
23. Демократичні рухи в сучасній Україні.
24. Сучасна концепція політичної культури.

25. Політична культура в сучасних державах.
26. Політична культура сучасної України.
27. Політичні символи і символіка.
28. Особливості тоталітарної політичної культури.
29. Політичні субкультури в сучасній Україні.
30. Проблема взаємовідносин особистості і суспільства.
31. Проблема соціальної захищеності особистості в сучасному світі.
32. Роль особистості в сучасній українській політиці.
33. Соціальна напруженість як фактор політичної поведінки.
34. Основні методики та технологія вивчення політичної поведінки та участі.
35. Фактори електоральної поведінки в сучасних виборчих технологіях.
36. Концепції політичних еліт Г. Моски та В. Парето.
37. Регіональні еліти і їх роль в політичному процесі України.
38. Українська політична еліта.
39. Формальне і неформальне лідерство в політичній сфері.
40. Імідж політичного лідера.
41. Сутність етнонаціонального конфлікту і його особливості в політичному процесі.
42. Способи і механізми запобігання політичному конфлікту.
43. Політичний конфлікт в Україні.
44. Типологія політичних криз.
45. Прогнозування політичної кризи.
46. Системна криза в СРСР—особливості та сутність.
47. Демократизація як інноваційний процес.
48. Вплив політичних інновацій на соціально- політичний процес.
49. Реформування політичної системи України на сучасному етапі розвитку.
50. Інтернет та політика.

РОЗДІЛ X.

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ТА ІСПИТУ.

1. Предмет політичної соціології, її місце в системі соціологічного знання.

2. Взаємозв'язок політичної соціології з іншими науками—політологією, історією, етнологією, психологією, математикою та ін.

3. Специфіка методичного апарату, що застосовується в політичній соціології.

4. Основні напрямки політичної соціології.

5. Політична соціологія як галузь соціологічного знання.

6. Структура і дослідницькі завдання політичної соціології.

7. Функції політичної соціології і її категоріальний апарат.

8. Виникнення і розвиток політичної соціології в Україні.

9. Марксистська парадигма політичної соціології.

10. Парадигма політичної соціології М. Вебера.

11. Парадигма політичного поля П. Бурдьє.

12. Поняття суб'єкта та об'єкта політики.

13. Політична сфера життя товариств: поняття, структура, роль в житті людини і суспільства.

14. Влада як соціальне явище. Ресурси і форми влади.

15. Політична влада. Поняття, специфічні риси. Форми і типи політичної влади.

16. Соціологічні концепції влади. Легітимність влади.

17. Сучасні тенденції в розвитку політичної влади.

18. Держава як суб'єкт політичного життя суспільства.

19. Типологія держави на основі функцій (ролей), які вона відіграє в житті суспільства.

20. Державні інститути, що входять в політичну систему сучасного суспільства.

21. Проблеми соціологічного дослідження відносин державних інститутів: між собою, з населенням, недержавними учасниками політичного процесу.

22. Умови виникнення та функціонування громадянського суспільства. Форми взаємодії держави і громадянського суспільства.

23. Нації і етнічні спільноти як суб'єкти політики.

24. Поняття і сучасні теорії еліт.
25. Соціологічні підходи до дослідження еліт в сучасному суспільстві.
26. Соціологічні дослідження еліт в сучасному українському суспільстві на державному рівні, а також регіональних та місцевих еліт.
27. Політичне лідерство. Визначення та типологія політичних лідерів.
28. Соціологічні підходи до дослідження політичного лідерства.
29. Роль політичних лідерів в сучасному суспільстві в Україні і за кордоном.
30. Основні типи недержавних учасників політичної системи сучасного суспільства.
31. Відмінності партій і громадських рухів. Причини та шляхи переходу громадських рухів до партій.
32. Основні методики соціологічного аналізу партій і громадських рухів.
33. Групи інтересів як учасники політичних процесів.
34. Відмінність груп тиску від груп інтересів як учасників політичних процесів.
35. Лобі як учасники політичних процесів. Зміна ставлення до них в західних країнах і в Україні.
36. Соціологічні дослідження груп інтересів, груп тиску і лобі в політичному процесі.
37. Основні фактори, що визначають індивідуальну участь в політичному процесі, досліджувані в політичній соціології.
38. Причини політичної апатії і абсентеїзму, соціологічні підходи до їх дослідженню.
39. Основи соціологічного аналізу індивідуальної поведінки в політиці.
40. Політична культура як предмет соціологічного аналізу.
41. Підходи зарубіжних і українських соціологів до дослідження політичної культури.
42. Пізнавальні, емоційні та ціннісні орієнтації як складові елементи політичної культури.
43. Гомогенна та гетерогенна політична культура.
44. «Офіційна» політична культура, субкультура і контркультура.
45. Методики соціологічного дослідження політичної культури.
46. Дослідження етно-національних чинників в політичних процесах.

47. Методики соціологічного дослідження міжнаціональних відносин в контексті політичних процесів.

48. Соціологічні підходи до дослідження виборів (виборчих кампаній).

49. Роль інституту виборців в політичному житті України. Електоральна соціологія: як розвивається напрямок емпіричних досліджень?

50. Роль громадських організацій у політичному житті України.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Аберкромбі, Н. Соціологічний словник / Н. Аберкромбі, С. Хілл, С. Тернер.–М.: ВАТ Економіка, 2004.–620 с.
2. Артемов, Г.П. Політична соціологія / Г.П. Артемов.–М.: Логос, 2002.–280 с.
3. Васильєва, Є.Г. Методика і техніка конкретного соціологічного дослідження / О.Г. Васильєва.–Волгоград: ВолДУ, 2000.–64 с.
4. Горшков, М.К. Громадська думка: навчальний посібник / М.К. Горшков.–М.: Видавництво політичної літератури, 1989.–384 с.
5. Гумплович, Л. Основи соціології / Л. Гумплович.–СПб.: Изд. О.Н. Попової, 1899.–360 с.
6. Масловський, М.В. Соціологія політики: класичні та сучасні теорії: навч. посібник / М.В. Масловський; Федер. агентство з освіти; Нац. фонд підготує. кадрів.–М.: Новий. підручник, 2004.–174 с.
7. Кола, Домінік Політична соціологія: перек. з фр. / Домінік Кола.–М.: Видавництво «Всесвіт», «ИНФРА-М», 2001.–406 с.

Додаткова література

1. Американська соціологічна думка. Тексти / під ред. В.І. Добренькова.–М.: Изд. Міжнародного ун-ту Бізнесу та Управління, 1996.–560 с.
2. Абельс, Х. Інтеракція, ідентичність, презентація. Введення в інтерпретативну соціологію / Х. Абельс.–СПб.: червоніти, 2000.–272 с.
3. Авер'янов, Л.Я. У пошуках своєї ідеї: статті та нариси / Л.Я. Авер'янов.–М.: 2000. Соціолог.–224 с.
4. Агеєв, В.С. Міжгрупове взаємодія: соціально-психологічні проблеми / В.С. Агеєв.–М.: МГУ, 1990.–240 с.
5. Адорно, Т. Дослідження авторитарної особистості / Т. Адорно.–М.: Срібні нитки, 2001.–416 с.
6. Анашвілі, В.В. Соціологія речей. Збірник статей / В.В. Анашвілі.–М.: Територія майбутнього, 2006.–392.

7. Анісімова, А.А. Соціальна ідентичність в суспільстві, що трансформується. Збірник програм курсів / А. А. Анісімова.–Новосибірськ: НГУ, 2009.–128 с.
8. Анурін, В. Контури провінційного середнього класу в Росії / В. Анурін // Соціологічні дослідження.–2006.–№ 10.–С. 3-15.
9. Арон, Р. Етапи розвитку соціологічної думки / Р. Арон–М .: Прогрес–Політика, 1993.–608 с.
10. Асп, Е. Введення в соціологію / Е. Асп.–СПб .: Алетея, 1998. -250 с.
11. Балабанова, Е.С. Маргінальність в сучасній Росії / Е.С. Балабанова, М.Г. Бурлуцька, А.Н. Дьомін.–М .: Московський громадський науковий фонд, 2000.–208 с.
12. Батигін, Г.С. Обґрунтування наукового виведення в прикладній соціології / Г.С. Батигін.–М .: Наука, 1986.–270 с.
13. Батигін, Г.С. Структурний функціоналізм Толкотта Парсонса / Г.С. Батигін // Вісник РУДН.–Серія Соціологія.–2003.–№ 4-5.–С. 6-34.
14. Бауман, З. Текуча сучасність / З. Бауман.–СПб .: Пітер, 2008.–240 с.
15. Белановский, С.А. Метод фокус-груп / С.А. Белановский.–М .: Магістр, 1996.–272 с.
16. Беленький, В.Х. Соціальна структура російського суспільства–стан і проблеми теоретичної розробки / В.Х. Біленький // Соціологічні дослідження.–2006.–№ 11.–С. 49-57.
17. Белл, Д. Майбутнє постіндустріальне суспільство: Досвід соціального прогнозування / Д. Белл.–М .: Academia, 1999.–956 с.
18. Белл, Д. Заколот проти сучасності / Д. Белл // Соціологічні дослідження.–1989.–№ 5.–С. 107-114.
19. Белл, Д. Епоха роз'єднаності: Роздуми про світ ХХІ століття / Д. Белл, В.Л. Іноземцев.–М .: Центр досліджень постіндустріального суспільства, 2007.–304 с.
20. Бергер, П. Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання / П. Бергер, Т. Лукман.–М .: Медіум, 1995.–323 с.
21. Бердяєв, Н. Доля Росії: Твори / Н. Бердяєв.–М .: ЕКСМО-Прес, Харків: Фоліо, 1998.–510 с.
22. Бойків, В.Е. Генезис ідей політичної соціології / В.Е. Бойков // Соціологічні дослідження, 2008.–№ 7.–С. 95-100.
23. Бойків, В.Е. Конституція, влада і народ. Росія 1990-х років–початку ХХІ ст. / В.Е. Бойков // Соціологічні дослідження, 2009.–№ 1. - С. 62-67.

24. Булин, Д.Н. Великі вибори: хроніка політичної думки Росії: 2006-2008 / Д.М. Булин.–М.: Алетейя, 2008.–168 с.
25. Бромлей, Ю.В. Нариси теорії етносу / Ю.В. Бромлей.–М.: Наука, 1983.–412 с.
26. Булгаков, С.Н. Праці з соціології та теології: в 2 т. / С.М. Булгаков; изд. підготує. В. В. Сапов.–М.: Наука, МАЙК «Наука», 1999.
Т. 1:–1999.–315 с.
Т. 2:–1999.–825 с.
27. Бурдьє, П. Соціальний простір і генезис «класів» / П. Бурдьє // Питання соціології.–1992.–Т. 1.–№ 1.–С. 17-36.
28. Бурдьє, П. Соціологія політики / П. Бурдьє.–М.: Socio-Logos, 1993.–336 с.
29. Бурдьє, П. Практичний сенс / П. Бурдьє.–СПб.: Алетейя, 2001.–562 с.
30. Бурдьє, П. Соціальний простір. Поля і практики / П. Бурдьє.–М.: Інститут експериментальної соціології; СПб.: Алетейя, 2005.–576 с.
31. Бурдьє, П. Соціологія соціального простору. / П. Бурдьє.–М.: Інститут експериментальної соціології; СПб.: Алетейя, 2007.–288 с.
32. Бутенко, І.А. Анкетне опитування як спілкування соціолога з респонд / І.А. Бутенко.–М.: Наука, 1989.–176 с.
33. Валлерстайн, І. Кінець знайомого світу. Соціологія ХХІ століття / І. Валлерстайн.–М.: Логос, 2004.–368 с.
34. Вебер, М. Вибране. Образ суспільства / М. Вебер.–М.: Юрист, 1994.–500 с.
35. Вебер, М. Вибрані твори / М. Вебер.–М.: Прогрес, 1990.–808 с.
36. Вебер, М. Історія господарства. Місто / М. Вебер.–М.: «Канон-прес-Ц», «Кучкова поле», 2001.–576 с.
37. Вебер, М. Наука як покликання і професія / М. Вебер // Самосвідомість європейської культури ХХ століття.–М.: Политиздат, 1991.–243 с.
38. Вебер, М. Основні поняття стратифікації / М. Вебер // Соціологічні дослідження.–1994.–№ 5.–С. 147-156.
39. Веблен, Т. Теорія дозвільного класу / Т. Веблен.–М.: Прогрес, 1984.–217 с.
40. Витанія, І. Суспільство, культура, соціологія / І. Витанія.–М.: Прогрес, 1984.–288 с.
41. Вормс, Р. Громадський організм / Р. Вормс.–СПб.: Изд. Ф. Павленкова, 1897.–246 с.

42. Вульф, К. До генезису соціального. Мімесис, перформативність, ритуал / К. Вульф.–СПб .: Інтерсоціс, 2009.–164 с.
43. Гарр, Т.Р. Чому люди бунтують / Т.Р. Гарр.–СПб .: Пітер, 2005.–461 с.
44. Гайденко, Я.Я. Історія і раціональність (Соціологія Макса Вебера і веберовський ренесанс) / Я.Я. Гайденко, Ю.Л. Давидов.–М .: Политиздат, 1991.–361 с.
45. Галкіна, Т.П. Соціологія управління / Т.П. Галкіна.–М .: Фінанси і статистика, 2003.–224 с.
46. Гідденс, Е. Введення в соціологію / Е. Гідденс // Сучасна зарубіжна соціологія (70-80-ті роки).–М .: НІВО-ІНІСН, 1993.–С. 3-20.
47. Гідденс, Е. Дев'ять тез про майбутнє соціології / Е. Гідденс // THESIS: Теорія та історія економічних і соціальних інститутів і система.–М .: Альманах, 1993.–Т. І.–Вип. 1.–57-82.
48. Гідденс, Е. Пол, патріархат і розвиток капіталізму / Е. Гідденс // Соціологічне дослідження.–1992.–№ 7.–С. 67-81.
49. Гідденс, Е. Соціологія / Е. Гідденс // Соціологічні дослідження.–1994.–№ 2.–С. 129-138.
50. Гідденс, Е. Стратифікація і класова структура / Е. Гідденс // Соціологічні дослідження.–1992.–№ 9.–С. 112-123.
51. Гідденс, Е. Стратифікація і класова структура / Е. Гідденс // Соціологічні дослідження.–1992.–№ 11.–С. 107-120.
52. Гідденс, Е. Елементи теорії структурації / Е. Гідденс // Сучасна соціальна теорія: Навчальний посібник. Новосибірськ: Изд-во Новосибір. ун-ту, 1995.–С. 40-80.
53. Гордон, Л.А. Суспільство незадоволених. Соціальна задоволеність як властивість масової свідомості в перехідний період / Л.А. Гордон // Політичні дослідження.–1998.–№ 3.–С. 32-48.
54. Гофман, І. Аналіз фреймів. Есе про організацію повсякденного досвіду: пров. з англ. / І.Гофман.–М .: Інститут соціології РАН, 2003.–752 с.
55. Гривітц, М. Методи соціальних наук / М. Гривітц, Р. Пенто.–М .: Прогрес, 1972.–607 с.
56. Грачов, Г.В. Інформаційно-психологічна безпека особистості / Г.В. Грачов.–М .: РАГС, 1998.–66 с.
57. Григорян, Е.Р. Глобалізація і моделювання соціальної динаміки. Збірник статей / Е.Р. Григорян.–М .: Інститут соціальних наук, 2001.–237 с.

58. Гурко, Т.А. Соціологія статі та гендерних відносин / Т.А. Гурко // Соціологія в Росії / під ред. В.А. Ядова.–М .: Інститут соціології РАН, 1998.–С. 173-195.

59. Демократія в сучасному світі: демократія versus ПАРТОкратія. Демократія versus бюрократія: зб. ст. російсько-німецьких «круглих столів» / під ред. Я.А. Пляйс, А.Б. Шатілова.–М .: РОССПЕН, 2009.–367 с.

60. Дмитрієв, А.В. Конфліктологія / А.В. Дмитрієв–М. : Гардарики, 2000.–320 с.

61. Дмитрієва, Е.В. Фокус-групи в маркетингу та соціології / Є.В. Дмитрієва.–М .: Центр, 1998.–144 с.

62. Додін, Е.Я. Моска і теорія елітизму / Е.Я. Додін, Е. Альбертоні // Людина: образ і сутність (гуманітарні аспекти).–М .: Наука, 1992.–С. 108-116.

63. Добренєков В.І. Методи соціологічного дослідження / В.І. Добренєков, А.І. Кравченко.–М .: ИНФРА-М, 2004.–768 с.

64. Добренєков В.І. Американська соціологічна думка. Тексти / В.І. Добренєков.–М .: Изд-во МГУ, 1994.–496 с.

65. Докторів Б.З. Батьки-засновники: історія вивчення громадської думки / Б.З. Докторів.–М .: ЦСП, 2006.–488 с.

66. Дробижева, Л.М. Соціальна нерівність етнічних груп: уявлення і реальність / Л.М. Дробижева.–М .: Academia, 2002.–480 с.

67. Дробижева, Л.М. Соціальні проблеми міжнаціональних відносин в пострадянській Росії / Л.М. Дробижева.–М .: Центр загальнолюдських цінностей, 2003.–376 с.

68. Дюркгейм, Е. Про поділ суспільної праці. Метод соціології / Е. Дюркгейм; пер. з фр. і післямова А.Б. Гофмана.–М .: Канон, 1990.–432 с.

69. Дюркгейм, Е. Самогубство: соціологічний етюд / Е. Дюркгейм; під ред. В.А. Базарова.–М .: Думка, 1994.–399 с.

70. Дюркгейм, Е. Соціологія. Її предмет, метод, призначення / Е. Дюркгейм; пер. з фр., составл. А.Б. Гофмана.–М .: Канон, 1995.–352 с.

71. Дюркгейм, Е. Ціннісні та реальні судження / Е. Дюркгейм // Соціологічні дослідження.–1991.–№ 2.–С. 106-114.

72. Журавльов, Г.Т. Прикладна соціологія / Г.Т. Журава.–М .: Московський державний університет економіки, статистики та інформатики, 2001.–82 с.

73. Захаров, Н.Л. Специфіка соціальної системи Росії / Н.Л. Захаров.–Іжевськ: Вид-во УДГУ, 2000.–324 с.

74. Здравомислов, А.Г. Соціологія конфлікту / А.Г. Здравомислов. – М. : Аспект-Пресс, 1996.–317 с.
75. Зейгарник, Б.В. Теорія особистості Курта Левіна / Б.В. Зейгарник.–М. : МГУ, 1981.–104 с.
76. Зіммель, Г. Вибрані роботи / Г. Зіммель.–Київ: Ніка-центр, 2006.–440 с.
77. Зіммель, Г. Людина як ворог / Г. Зіммель // Соціологічне журнал.–1994.–№ 2.–С. 114- 119.
78. Зіммель, Г. Релігія: соціально-психологічний етюд / Г. Зіммель.–М. : Изд. М. і С. Сабашниковой, 1909.–82 с.
79. Зіммель, Г. Екскурс по проблемі: Як можливо суспільство / Г. Зіммель // Питання соціології.–1993.–№ 3.–С. 16-26.
80. Зотов, А.А. Аналіз соціалізму в творчості В. Парето (роботи 1898-1903 рр.) / А.А. Зотов // Соціологічні дослідження.–2001. -№ 2.–С. 108-116.
81. Зотов, А.А. Шлях Парето до соціології / А.А. Зотов // Соціологічні дослідження.–1995.–№ 10.–С. 133-137.
82. Зотов, А.А. Ранній період творчості Вільфредо Парето / А.А. Зотов // Соціологічні дослідження.–1998.–№ 11.–С. 134-141.
83. Золотарьова, Е.В. Політична соціологія: до проблеми дисциплінарного статусу / Є.В. Золотарьова // Вісник Московського університету. Сер. 18, Соціологія і політологія, 2004.–№ 4.–С. 88-104.
84. Зубков, В.І. Ризик як предмет соціологічного аналізу / В.І. Зубков // Соціологічні дослідження.–1999.–№ 4.–С. 3-9.
85. Індивідуалізоване суспільство / під ред. В.Л. Іноземцева.–М. : Логос, 2005.–390 с.
86. Історія теоретичної соціології. У 4 т. / Відп. ред. Ю.Н. Давидов [и др.]–М. : Канон, 1997..
- Т. 1:–1997.–496 с.
- Т. 2:–1997.–560 с.
- Т. 3:–1997.–448 с.
- Т. 4:–1997.–736 с.
87. Казимирчук, В.П. Сучасна соціологія права / В.П. Казимирчук, В.Н. Кудрявцев.–М. : МАУП, 1995.–297 с.
88. Карбоньє, Ж. Юридична соціологія / Ж. Карбоньє.–М. : Прогрес, 1986.–351 с.
89. Карєєв, Н. І. Основи російської соціології / Н.І. Карєєв.–СПб. : Изд-во Івана Лімбаха, 1996.–368 с.
90. Касторіадіс, К. Уявне встановлення суспільства / К. Касторіадіс.–М. : ЛОГОС, 2003.–480 с.

91. Кіммел, М. Гендерна суспільство: пров. з англ / М.Кіммел.–М : «Російська політична енциклопедія» (РОССПЕН), 2006.–464 с.
92. Кістяківський, Б.А. Суспільство і індивід / Б.А. Кістяківський // Соціологічні дослідження.–1996.–№ 2.–С. 103-115.
93. Ковалевський, М.М. Соціологія. У 2 т. / М.М. Ковалевський.–СПб .: Тип. М.М. Стасюлевича, 1910.
Т. 1:–1910.–291 с.
Т. 2:–1910.–418 с.
94. Кон, І.С. Соціологія особистості / І.С. Кон.–М .: Политиздат, 1967.–383 с.
95. Конт, О. Вступні лекції / О. Конт // Соціологія Конта.–СПб: Л. Ф. Пантелєєва, 1898.–406 с.
96. Кордонський, С.Г. Станова структура пострадянської Росії / С.Г. Кордонський.–М .: Інститут Фонду «Громадська думка», 2008.–216 с.
97. Коркюф, Ф. Нові соціології: пров. з фр. / Ф. Коркюф.–М .: Інститут експериментальної соціології; СПб .: Алетейя, 2002.–172 с.
98. Кравченко, С.А. Ігранізація суспільства: контури нової постмодерністської парадигми / С. А. Кравченко // Суспільні науки і сучасність.–2002.–№ 6.–143-155.
99. Кравченко, С.А. Соціологія: парадигми і теми / С.А. Кравченко, М.О. Мнацаканян, Н.Є. Покровський.–М .: Анкил, 1998.–508 с.
100. Кузнєцова, М.А. Соціальні системи і процеси: методологія дослідження / М.А. Кузнєцова.–Волгоград: Вид-во ВолДУ, 2004.–96 с.
101. Кулі, Ч.Х. Людська природа і соціальний порядок: пров. з англ / Ч.Х. Кулі.–М .: Ідея-Прес, 2000.–320 с.
102. Култигін, В.П. Класична соціологія / В.П. Култигін.–М .: Наука. 2000.–526 с.
103. Лебон, Г. Психологія народів і мас / Г. Лебон.–СПб .: Макет, 1995.–311 с.
104. Леві-Строс, К. Первісне мислення / К. Леві-Строс.–М .: Республіка, 1999.–384 с.
105. Лернер, М. Розвиток цивілізації в Америці. Спосіб життя і думок в Сполучених Штатах Америки сьогодні. У 2 т .: пер. з англ. / М. Лернер.–М .: Радуга, 1992.
Т. 1:–1992.–671 с.
Т. 2:–1992.–575 с.
106. Лефевр, В. Конфліктуючі структури / В. Лефевр.–М .: Сов. радіо, 1973.–158 с.

107. Лешукова, П.І. Феномен клубів еліт / П.І. Лешукова // Соціологічні дослідження, 2009.–№ 9.–С. 33-41.
108. Ліотар, Ж. Ф. Стан постмодерну / Ж. Ф. Ліотар.–М .: СПб .: Алетейя, 1998.–160 с.
109. Ліппман, У. Громадська думка: пров. з англ. / У. Ліппман.–М. : Інститут Фонду «Громадська думка», 2004.–384.
110. Луман, М. Зміна парадигми в системній теорії / Н. Луман // Сучасна зарубіжна соціологія (70-80-ті роки).–М .: ІНІСН РАН. 1993.–С. 196-210.
111. Луман, М. Товариство суспільства. Частина І. Суспільство як соціальна система / Н. Луман.–М .: Логос, 2004.–232 с.
112. Луман, М. Поняття суспільства // Проблеми теоретичної соціології / Луман Н.–СПб .: ТОВ ТК «Петрополіс», 1994.–С. 25-32.
113. Луман, М. Чому необхідна «системна» теорія? // Проблеми теоретичної соціології / Луман Н.–СПб .: ТОВ ТК «Петрополіс», 1994.–С. 43-54.
114. Луман, М. Соціальні системи. Нарис загальної теорії: пров. з нім. / Н. Луман.–СПб .: Наука, 2007.–641 с.
115. Луман, М. Що таке комунікація; Словник / Н. Луман // Соціологічне журнал.–1995.–№ 3.–С. 114-127.
116. Лушніков, Д.А. Соціальна дезорганізація на мікрорівні соціальної реальності / Д.А. Лушніков.–Ставрополь: Вид-во СевКавГТУ, 2005.–265 с.
117. Лисак, І.В. Людина-руйнівник: деструктивна діяльність людини як соціокультурний феномен / І.В. Лисак.–Таганрог: Изд-во ТГРУ, 1999.–55 с.
118. Макєєв, С.А. Класове суспільство. Теорія та емпіричні реалії / С.А. Макєєв.–Київ: Інститут соціології Нан України, 2003.–258 с.
119. Мертон, Р. К. Соціальна теорія і соціальна структура / Р.К. Мертон // Соціологічні дослідження.–1992.–№ 2.–С. 118-124.
120. Мертон, Р. К. Соціальна структура і аномія / Р.К. Мертон // Соціологічні дослідження.–1992.–№ 3.–С. 104-114
121. Мертон, Р. К. Соціальна структура і аномія / Р.К. Мертон // Соціологічні дослідження.–1992.–№ 4.–С. 91-96.
122. Мертон, Р.К. Явні і латентні функції / Р.К. Мертон // Американська соціологічна думка. Тексти.–М .: МГУ, 1994.–С. 379- 447.
123. Міллс, Ч.Р. Інтелектуальне майстерність / Р. Міллс // Соціологічні дослідження.–1994.–№ 1.–С. 107-113.
124. Міллс, Ч.Р. Соціологічна уява: пров. з англ. / Ч.Р. Міллс.–М .: NOTA BENE, 2001.–264 с.

125. Мініна, В.Н. Методи соціального програмування: навчальний посібник / В. Н. Мініна.–СПб .: Изд-во Санкт-Петербурзького ун-ту, 1999.–60 с.
126. Міхеєв, В.А. Основи соціального партнерства: теорія і політика В.А. Міхеєв.–М .: Іспит, 2001.–448 с.
127. Мнацаканян, М.О. Нації та націоналізм. Соціологія і психологія національного життя / М.О. Мнацаканян.–М .: ЮНІТА-ДАНА, 2004.–367 с.
128. Модернізація соціальної структури російського суспільства. / Відп. ред. З.Т. Голенкова.–М .: Інститут соціології РАН, 2008.–287 с.
129. Моска, Р. Правлячий клас / Г. Моска // Соціологічні дослідження.–1994.–№ 10.–С. 187-198.
130. Моска, Р. Правлячий клас. Церкви, партії, секти / Г. Моска // Соціологічні дослідження.–1994.–№ 12.–С. 97-117.
131. Моска, Р. Елементи політичної науки / Г. Моска // Соціологічні дослідження.–1995.–№ 4.–С. 138-146.
132. Моска, Р. Елементи політичної науки / Г. Моска // Соціологічні дослідження.–1995.–№ 5.–С. 134-141.
133. Мосс, М. Товариства. Обмін. Особистість: Праці з соціальної антропології: пров. з франц. / М. Мосс.–М .: Изд. фірма «Східна література» РАН, 1996.–360 с.
134. Мудрик, А.В. Соціалізація людини: навчальний посібник для вузів / А.В. Мудрик.–М .: Видавничий центр «Академія», 2004.–304 с.
135. Мутагіров, Д.З. Міжнародні політичні інститути: актуальні проблеми історії та теорії: навч. посібник / Д.З. Мутагіров.–М .: Логос, 2009.–384 с.
136. Новікова, С.С. Соціологія: Історія, основи, інституціоналізація в Росії / С.С. Новікова.–М .: Московський психолого-соціальний інститут; Воронеж: Видавництво НВО «МОДЕК», 2000.–464 с.
137. Ноель-Нойман, Е. Громадська думка. Відкриття спіралі мовчання / Е. Ноель-Нойман.–М .: Изд-во Прогрес-Академія, 1996.–352 с.
138. Огюст Конт. До 200-річчя від дня народження / під ред. А.О. Бороноева, І.А. Голосенко.–СПб .: ТОВ ТК «Петрополіс», 1998.–228 с.
139. Осипов, Г.В. Перспективи соціокультурної динаміки і партнерства цивілізацій / Г.В. Осипов, Б.Н. Кузик, Ю.В. Яковець.–М .: Інститут економічних стратегій, 2007.–285 с.
140. Павлова, Л.П. Економічна соціологія / Л.П. Павлова.–Бобруйськ: БДЕУ, 2007.–248 с.

141. Парето, В. Компендіум із загальної соціології / В. Парето.– М. : Изд. будинок ГУ ВШЕ, 2008.–511 с.
142. Парето, В. Про застосування соціологічних теорій / В. Парето // Соціологічне дослідження.–1995.–№ 10.–С. 137-145.
143. Парето, В. Про застосування соціологічних теорій / В. Парето // Соціологічне дослідження.–1995.–№ 12.–С. 139-144.
144. Парето, В. Про застосування соціологічних теорій / В. Парето // Соціологічне дослідження.–1996.–№ 1.–С. 108-118.
145. Парето, В. Про застосування соціологічних теорій / В. Парето // Соціологічне дослідження.–1996.–№ 2.–С. 115-124.
146. Парето, В. Про застосування соціологічних теорій / В. Парето // Соціологічне дослідження.–1996.–№ 7.–С. 119-127.
147. Парето, В. Про застосування соціологічних теорій / В. Парето // Соціологічне дослідження.–1996.–№ 10.–С. 139-144.
148. Паркінсон, С.Н. Закони Паркінсона: Збірник / С.М. Паркінсон.–М. : Прогрес, 1989.–448 с.
149. Парсонс, Т. Про структуру соціальної дії / Т. Парсонс.–М. : Академічний проект, 2008.–880 с.
150. Парсонс, Т. Загальнотеоретичні проблеми соціології / Т. Парсонс // Соціологія сьогодні. Проблеми і перспективи.–М. : Прогрес, 1965.–С. 25-67.
151. Парсонс, Т. Загальний огляд / Т. Парсонс // Американська соціологія: Перспективи. Проблеми. Методи.–М. : 1972.–С. 360-378.
152. Парсонс, Т. Поняття суспільства: компоненти і взаємини / Т. Парсонс // THESIS: Теорія та історія економічних і соціальних інститутів і система.–М. : Альманах, 1993. - Т. I.–Вип. 2.–С. 94-122.
153. Парсонс, Т. Система координат і загальна теорія систем дії: культура, особистість і місце соціальних систем / Т. Парсонс // Американська соціол. думка. Тексти.–М.: 1994.–С. 448-463.
154. Парсонс, Т. Система сучасних суспільств: пров. з англ. / Т. Парсонс.–М. : Аспект Пресс, 1998.–266 с.
155. Парсонс, Т. Сучасний стан і перспективи систематичної теорії в соціології / Т. Парсонс // Сучасна західна теоретична соціологія: Толкот Парсонс.–М., 1994.–С. 15- 52.
156. Парсонс, Т. Функціональна теорія зміни / Т. Парсонс // Американська соціологічна думка. Тексти.–М. : 1994.–С. 464-480.
157. Пилипенко, В.Є. Економічна соціологія / В.Є. Пилипенко, Е.А. Гансова, В.С. Казаков.–Київ: МАУП, 2002.–296 с.
158. Політичний процес: основні аспекти та способи аналізу / під ред. Е. Мелешкіна.–М. : Інфа-М, 2001.–304 с.

159. Політична конфліктологія: навч. посібник для вузів / під ред. С.А. Ланцова.–СПб .: Пітер, 2008.–320 с.
160. Полякова, Н.Л. Від трудового суспільства до інформаційного: західна соціологія про зміну соціальної ролі праці / Н.Л. Полякова.–М .: Наука, 1988.–132 с.
161. Попова, Є.П. Соціологія організацій деякі аспекти становлення та сучасна проблематика / Є.П. Попова.–Волгоград: Изд-во ВолДУ, 2002.–68 с.
162. Поппер, К. Логіка соціальних наук / К. Поппер // Питання філософії.–1992.- № 10.–С. 65-75.
163. Поппер, К. Відкрите суспільство та його вороги. У 2 т. Т. 1: Чари Платона / К. Поппер.–М .: Фенікс, Міжн. фонд «Культурна ініціатива», 1992.–448 с.
164. Поппер, К. Відкрите суспільство та його вороги. У 2 т. Т. 2: Час лжепророків: Гегель, Маркс та інші оракули / К. Поппер.–М .: Фенікс, Міжн. фонд «Культурна ініціатива», 1992.–528 с.
165. Пригожий, А.І. Соціологія організацій / А.І. Пригожий.–М .: Наука, 1980.–257 с.
166. Радаєв, В.В. Соціальна стратифікація / В.В. Радаєв, О.І. Шкаратан.–М .: Аспект Пресс, 1996.–318 с.
167. Рейнгольд, Г. Розумний натовп: нова соціальна революція: пров. з англ. / Г. Рейнгольд.–М .: ФАИР-ПРЕСС, 2006.–416 с.
168. Рітцер, Дж. Сучасні соціологічні теорії / Дж. Рітцер.–СПб .: Пітер, 2002.–688 с.
169. Рогозін, Д.М. Вплив інтерв'єра на доступність респондента в телефонному опитуванні / Д.М. Рогозін. // Соціологічне журнал.–2004. - № 1-2.–С. 76-105.
170. Романович, Н.А. Дихотомія відносини інтелігенції до влади / Н.А. Романович // Соціологічні дослідження, 2009.–№ 1.–С. 68-77.
171. Редкліфф-Браун, А.Р. Структура і функції в примітивному суспільстві. Нариси і лекції: пер. з англ. / А.Р. Редкліфф-Браун.–М .: «Східна література» РАН, 2001.–304 с.
172. Рябов, А.В. Базові цінності росіян: соціальні установки. Життєві стратегії. Символи. Міфи / А.В. Рябов, Е.Ш. Курбангалеева. - М .: Будинок інтелектуальної книги, 2003.–448 с.
173. Самсонова, Т.Н. Концепція «правлячого класу» Г. Моски / Т.М. Самсонова // Соціологічні дослідження.–1994.–№ 10.–С. 176- 187.
174. Сеннет, Р. Корозія характеру / Р. Сеннет.–М .: ФСПІ «Тренди», 2004.–296 с.

175. Сеннет, Р. Падіння публічної людини / Р. Сеннет.—М.: Логос, 2002.—424 с.
176. Серьогін, Р. Корозія характеру / Р. Сеннет.—М.: ФСПП «Тренди», 2004.—296 с.
175. Сеннет, Р. Падіння публічної людини / Р. Сеннет.—М.: Логос, 2002.—424 с.
176. Серьогіна, І.М. Професійна кар'єра / І.М. Серьогіна // Соціологічні дослідження.—1999.—№ 4.—С. 78-81.
177. Симагин, Ю.А. Співвідношення міського і сільського населення в Росії (1991-1997 рр.) / Ю.А. Симагин // Соціологічні дослідження.—2000.—№ 1.—С. 66-74.
178. Смелзер, Н. Соціологія: пров. з англ. / Н. Смелзер.—М.: Фенікс, 1994.—688 с.
179. Соколов, С.В. Соціальна конфліктологія / С.В. Соколов.—М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.—237 с.
180. Сорокін, П. Головні тенденції нашого часу: пров. з англ. / П. Сорокін.—М.: Наука, 1997.—351 с.
181. Сорокін, П. Злочин і кара, подвиг і нагорода: Соціологічне етюд про основних формах суспільну поведінку і моралі: До 110-ї річниці від дня народження / П. Сорокін.—СПб.: Изд-во РХГИ, 1999.—447 с.
182. Сорокін, П. Людина і суспільство в умовах лиха / П. Сорокін // Питання соціології.—1993.—№ 3.—С. 56-59.
183. Сорокін, П.А. Етнографічні етюди: Збірник етнографічних статей П. А. Сорокіна / П.А. Сорокін.—Сиктивкар: Комі кн. Вид-во, 1999.—125 с.
184. Сорокін, П.А. Дальня дорога: автобіографія / П.А. Сорокін. - М.: Прогрес, 1992.—303 с.
185. Сорокін, П.А. Основні риси російської нації в двадцятому столітті / П.А. Сорокін // Про Росії та російської філософської культури. Філософи російського післяжовтневого зарубіжжя.—М.: Наука, 1990.—С. 463-489.
186. Сорокін, П.А. Система соціології. У 2 т.—Т. I. Соціальна аналітика: Вчення про будову найпростішого (родового) соціального явища / П.А. Сорокін.—М.: Наука, 1993.—447 с.
187. Сорокін, П.А. Система соціології. У 2 т.—Т. II. Соціальна аналітика: Вчення про будову складних соціальних агрегатів / П.А. Сорокін.—М.: Наука, 1993.—688 с.
188. Сорокін, П.А. Соціальна та культурна динаміка / П.А. Сорокін.—М.: Астрель, 2006.—один тисяча сто сімдесят шість.

189. Спенсер, Г. Особистість і держава / Г. Спенсер.–СПБ .: Вісник Знання, 1908.–83 с.
190. Спенсер, Г. Принципи соціології: пров. з англ., нім., фр. / Г. Спенсер.–М .: Канон +, 1998.–432 с.
191. Спенсер, Г. Соціальна статика. Виклад соціальних законів, які обумовлюють щастя людства / Г. Спенсер.–СПб .: Вид. В. Врублевського, 1906.–534 с.
192. Спесивцева, О.І. Методика соціологічного дослідження. Навчально-методичний комплекс / О.І. Спесивцева.–Челябінськ: ЮУрГУ, 2005.–156 с.
193. Стратегії міжкультурної взаємодії мігрантів та населення Росії: Збірник наукових статей / під ред. Н.Т. Лебедева.–М .: РУДН, 2009.–420 с.
194. Страусс, А. Основи якісного дослідження: обґрунтована теорія, процедури і техніки / А. Страусс, Дж. Корбін; пер. з англ. і післямова Т.С. Васильєвої.–М .: Едіторіал УРСС, 2001.–256 с.
195. Тард, Г. Громадська думка і натовп / Г. Тард; пер. з фр. під ред. П.С. Когана.–М .: Інститут психології РАН, Видавництво «КСП +», 1999.–414 с.
196. Тихонова, Н. Е. Середній клас: теорія і реальність / Н.Є. Тихонова, С. В. Мареева.–М .: Альфа, 2009.–320 с.
197. Тоффлер, А. Футурошок / А. Тоффлер.–СПб .: Лань, 1997. - 464 с.
198. Тоффлер, Е. Метаморфози влади / Е. Тоффлер.–М .: ТОВ «Видавництво АСТ», 2003.–669 с.
199. Тоффлер, Е. Третя хвиля / Е. Тоффлер–М .: ТОВ «Видавництво АСТ», 1999.–784 с.
200. Тоффлер, Е. Шок майбутнього / Е. Тоффлер–М .: ТОВ «Видавництво АСТ», 2002.–557 с.
201. Тоффлер, Е. Революційний багатство / Е. Тоффлер, Х. Тоффлер.–М .: ТОВ «Видавництво АСТ», 2008.–569 с.
202. Трунев А.П. Астросоціотіпология: Монографія (наукове видання) / А.П. Трунев, Е.В. Луценко.–Краснодар: КубГАУ, 2008.–264 с.
203. Турен, А. Повернення людини чинного. Нарис соціології: пров. з фр. / А. Турен.–М .: Науковий світ, 1998.–204 с.
204. Тернер, В. Символ і ритуал / В. Тернер.–М .: Наука, 1983. - 277 с.

205. уражаються, О.А. Соціальна інженерія: навчальний посібник / О.А. Уражаються.–М.: Союз, 1998.–28 с.
206. Федотова, В.Г. Гарне суспільство / В.Г. Федотова.–М.: Прогрес-Традиція, 2005.–544 с.
207. Фішер, Р. Шлях до згоди, або переговори без поразки. / Р. Фішер, У. Юрі.–М.: Наука, 1992.–158 с.
208. Франк, С.Л. Про завдання узагальнюючої соціальної науки / С.Л. Франк // Соціологічні дослідження.–1990.–№ 9.–С. 30-48.
209. Франк, С.Л. Нарис методології громадських наук / С.Л. Франк // Питання методології.–1991.–№ 2.–С. 88-106.
210. Франчук, В.І. Загальна теорія соціальних організацій / В.І. Франчук.–М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2001.–236 с.
211. Фрейд, З. Майбутнє однієї ілюзії / З. Фрейд // Сутінки богів. - М.: Политиздат, 1989.–С. 94-132.
212. Фрейд, З. Вступ до психоаналізу: Лекції / З. Фрейд.–М.: Наука, 1989.–438 с.
213. Фромм, Е. Анатомія людської деструктивності / Е. Фромм.–М.: Республіка, 1994.–447 с.
214. Фромм, Е. Втеча від свободи / Е. Фромм.–М.: Республіка, 1986.–430 с.
215. Фромм, Е. Душа людини / Е. Фромм.–М.: Республіка, 1992. - 430 с.
216. Фромм, Е. Мати чи бути / Е. Фромм.–М.: Прогрес, 1990. - 238 с.
217. Фуко, М. Інтелектуали і влада: Вибрані політичні статті, виступи та інтерв'ю: пров. з фр. / М. Фуко.–М.: Практис, 2002. - 384 с.
218. Фукуяма, Ф. Сильна держава: Управління і світовий порядок в ХХІ столітті / Ф. Фукуяма.–М.: Хранитель, 2006.–220 с.
219. Хабермас, Ю. Поняття індивідуальності / Ю. Хабермас // Питання філософії.–1989.–№ 2.–С. 35-40.
220. Харрісон, Л. Головна істина лібералізму. Як політика може змінити культуру і врятувати її від самої себе / Л. Харрісон; пер. з англ. Б. Пинскер; під ред. Е. Мохової.–М.: Нове вид-во, 2008.–282 с.
221. Харрісон, Л. Хто процвітає? Як культурні цінності сприяють успіху в економіці і політиці / Л. Харрісон.–М.: Нове видавництво, 2008.–298 с.
222. Хоркхайер, М. Діалектика Просвітництва / М. Хоркхайер, Т. Адорно.–М.: «Медіум», 1997.–312 с.

223. Цаллер, Дж. Походження і природа громадської думки: пров. з англ / Дж. Цаллер.–К .: Ін-т Фонду «Громадська думка», 2004. - 559 с.
224. Homo institutus–Людина інституційний: колективна монографія / за ред. проф. О.В. Иншакова.–Волгоград: Вид-во ВолДУ, 2005.–854 с.
225. Чернов, А.А. Становлення глобального інформаційного суспільства: проблеми і перспективи / А.А. Чернов.–М .: Издательство-торгова корпорація «Дашков і К», 2003.–232 с.
226. Чугунов, А.В. Розвиток інформаційного суспільства: теорії, концепції і програми / А.В. Чугунов.–СПб .: Ф-т філології та мистецтв СПбДУ, 2007.–98 с.
227. Шелер, М. Форми знання і суспільство: сутність і поняття соціології культури / М. Шелер // Соціологічне журнал.–1996. - № 1-2.–С. 122- 160.
228. Шереги, Ф.Е. Соціологія освіти: прикладний аспект / Ф.Е. Шереги, В.Т. Харчева, В.В. Серіков.–М .: МАУП, 1997.–304 с.
229. Шпенглер О. Закат Європи / О. Шпенглер.–Ростов н / Д .: Фенікс, 2003.–408 с.
230. Штомпка, П. Соціологія соціальних змін / П. Штомпка.–М .: Аспект-Пресс, 1996.–306 с.
231. Шютц, А. Повсякденне мислення і наукова інтерпретація людського дії (фрагмент) / А. Шютц // Сучасна зарубіжна соціологія (70-80-ті роки).–М .: ІНІСН РАН, 1993.–С. 104-123.
232. Шютц, А. Поняття та формування теорії в соціальних науках) / А. Шютц // Сучасна зарубіжна соціологія (70-80-ті роки). - М .: ІНІСН РАН, 1993.–С. 84-103.
233. Шютц, А. Структура повсякденного мислення / А. Шютц // Соціологічні дослідження.–1988.–№ 2.–С. 129-137.
234. Щепанський, Я. Елементарні поняття соціології: пров. з пол. / Я. Щепанський.–М .: Изд-во Прогрес, 1969.–240 с.
235. Ядов, В.А. Роздуми про предмет соціології / В.А. Отрут // Соціологічні дослідження.–1990.–№ 2.–С. 3-16.
236. Ядов, В.А. Сучасна теоретична соціологія як концептуальна база дослідження російських трансформацій / В.А. Отрут. - СПб .: Інтерсоціс, 2009.–138 с.
237. Ярська-Смирнова, О.Р. Соціокультурний аналіз нетиповість / Є.Р. Ярська-Смирнова.–Саратов: СГТУ, 1997.–272 с.

Інтернет ресурси:

1. Політична соціологія: наукова електронна бібліотека [Електронний ресурс].—М .: Інтер-Плюс, 2000. – Режим доступу : <http://sbiblio.com/biblio/archive/politsoc/1.aspx>, вільний.—Загл. з екрану.
2. Соціологічні дослідження: наукова електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – М. : Інтер-Плюс, 2007. – Режим доступу : <http://www.isras.ru/socis.html>, вільний.—Загл. з екрану.
3. Поліс: наукова електронна бібліотека [Електронний ресурс].—СПб .: Глобал-М, 2001.—Режим доступу: <http://www.politstudies.ru/>, вільний.—Загл. з екрану.
4. МА Фориси: маркетингові і соціологічні дослідження [Електронний ресурс].—М .: Народ-ру, 2009.—Режим доступу: <http://www.treskin.com/index.php>, вільний.—Загл. з екрану.
5. Фонд «Громадська думка» [Електронний ресурс].—М .: Інтер-Плюс, 2008.—Режим доступу: <http://fom.ru/>, вільний.—Загл. з екрану.
8. Філософія для тебе: наукова електронна бібліотека [Електронний ресурс].—М .: Народ-ру, 1998.—Режим доступу: <http://www.philo-sophi.narod.ru>, вільний.—Загл. з екрану.
9. Офіційний портал Федеральних зборів Російської Федерації [Електронний ресурс].—М .: Інтер-Плюс, 2000.—Режим доступу: <http://www.duma.ru/>.—Загл. з екрану.
10. Офіційний сайт Уряду Росії [Електронний ресурс]. - М .: Інтер-Плюс, 2001.—Режим доступу: <http://government.ru/>.—Загл. з екрану.
11. Офіційний портал Конституційного суду Російської Федерації [Електронний ресурс].—М .: Інтер-Плюс, 2000.—Режим доступу: <http://www.ksrf.ru/ru/Pages/default.aspx>.—Загл. з екрану.
12. Офіційний сайт Президента Росії [Електронний ресурс].—М .: Інтер-Плюс, 2001.—Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/>.—Загл. з екрану.
13. Журнал соціології та соціальної антропології [Електронний ресурс].—2008.—Режим доступу: <http://www.soc.pu.ru/publications/jssa>.—Загл. з екрану.
14. Журнал Соціальна реальність [Електронний ресурс].—2006.—Режим доступу: http://socreal.fom.ru/?link=PAST_RELEASES.—Загл. з екрану.
15. Моніторинг громадської думки: економічні і соціальні зміни. Інформаційний бюлетень Всеросійського центру вивчення громадської думки [Електронний ресурс].—2007.—Режим доступу: <http://wciom.ru/vciom/magazine/descript/bottom.asp>.—Загл. з екрану.

16. Санкт-Петербурзький державний університет. Факультет соціології [Електронний ресурс].–Рік випуску 2008–Режим доступу: <http://www.soc.ru.ru/archive/>.–Загл. з екрану.
17. Федеральний освітній портал «Економіка, Соціологія, Менеджмент» [Електронний ресурс].–2001.–Режим доступу: <http://www.ecsoman.edu.ru/>.–Загл. з екрану.
18. Гуманітарний Інтернет-університет [Електронний ресурс].–2000–Режим доступу: www.i-u.ru.–Загл. з екрану.
19. Гуманітарний Інтернет портал [Електронний ресурс].–1999.–Режим доступу: www.auditorium.ru.–Загл. з екрану.
20. Журнал «Соціологічні дослідження» [Електронний ресурс]. - 2005–Режим доступу: <http://socis.isras.ru>.–Загл. з екрану.

Навчальне видання

ГОНЧАРУК-ЧОЛАЧ Т. В., ДЖУГЛА Н.В.

Політична соціологія

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Підписано до друку 01.07.2018 р.
Формат 60x84 1 / 16. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Умов. друк. арк. 21,7. Облік.-вид. арк. 23,7.
Зам. № У-050-159. Тираж 100 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46004

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72 E-mail: edition@tneu.edu.ua